

ДВНЗ «ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА»

На правах рукопису

КІЦЕЛЮК УЛЯНА МИХАЙЛІВНА

УДК 332.1

**ОЦІНЮВАННЯ НЕСТАБІЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО
РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ**

Спеціальність 051 Економіка

Дисертація на здобуття ступеня
доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень.
Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на
відповідне джерело _____ У.М. Кіцелюк

Науковий керівник:
Баланюк Іван Федорович,
доктор економічних наук, професор

Івано-Франківськ – 2020

АНОТАЦІЯ

Кіцелюк У.М. Оцінювання нестабільності соціально-економічного розвитку регіонів. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 Економіка. – ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», Івано-Франківськ, 2020.

Дисертацію присвячено дослідженню теоретико-методологічного підґрунтя та практичного інструментарію оцінювання та прогнозування нестабільності соціально-економічного розвитку регіонів. За результатами теоретичних досліджень наукових підходів щодо оцінки соціально-економічного розвитку регіонів в контексті нестабільного середовища, було встановлено особливості стабільності та нестабільності динаміки економічного розвитку в контексті теорії еволюції систем й теорії економічного зростання, а також виокремлено динамічні фактори економічного зростання та розвитку регіонів.

Досліджено та систематизовано вітчизняні та зарубіжні підходи до суті оцінки соціально-економічного розвитку регіонів в контексті нестабільного середовища, що дозволило встановити необхідність взаємоврахування обумовленості даних понять в контексті еволюційної економічної теорії із домінантною характеристикою саме кількісних та якісних змін соціально-економічної системи в довготерміновому періоді, а також відповідно сформувати компонентну структуру даних понять.

Обґрунтовано, що питання нестабільності та її зв'язку з розвитком (зростанням) безпосередньо пов'язане з зв'язком між диференціацією та економічним зростанням регіонів. Відтак, проаналізовані нелінійні динамічні моделі та базові моделі нестабільності доцільно імплементувати при аналізі соціально-економічної ситуації регіонів, при цьому найважливішою особливістю яких є еволюційний підхід до досліджуваних явищ та застосування системної перспективи.

За результатами виокремлення основних недоліків Державної стратегії регіонального розвитку 2014-2020 рр. та аналізу пропозицій до проекту Державної стратегії регіонального розвитку на період 2021-2027 роки сформувано конструкт дослідження тенденцій соціально-економічного розвитку регіонів України за напрямками аналізування тенденцій соціальної та економічної нестабільності за регіонами України.

Визначено, що концепція територіальної згуртованості, яка враховує внесок територіальних факторів в процеси економічного зростання, включає конкретні просторові цілі в політику розвитку і підвищує ефективність політики зростання та розвитку з урахуванням територіальної перспективи повинна також містити категорію території як окремого фактора виробництва та/або визначальних чинників технологічного прогресу.

Запропоновано включити до державного регулювання, спрямованого на досягнення очікуваної територіальної корисності та підвищення соціально-економічного рівня розвитку регіонів напрямки зміцнення поліцентричної структури поселень в регіоні; заходи, спрямовані на підвищення доступності регіональних і місцевих центрів розвитку; зростання і підвищення якості надання суспільно-корисних послуг, зокрема, периферійних територій.

Визначено територіальний оптимум як максимізацію синергетичного використання територіальних потенціалів всіх функціональних зон регіону на заданому рівні територіальної корисності. Обґрунтовано, що модель територіального оптимуму характеризує територіальну корисність в ортодоксальному напрямку економічних наук та забезпечує функціонування територіальної згуртованості, надаючи їй утилітарного характеру. Територіальний мінімум досягається шляхом максимізації продукту всіх функціональних зон регіону (що, в свою чергу, вимагає синергічного використання їх потенціалів, в тому числі територіальних активів) на очікуваному рівні територіальної корисності.

Емпірична ілюстрація оптимальної територіальної моделі Західних регіонів України підтвердила важливість диференційованих преференцій з

точки зору просторового розвитку для економічного зростання регіону. Найоптимальніше значення досягається в сценарії, направленому на підвищення концентрації соціальної активності економіки у Івано-Франківській області завдяки периферійним територіям.

Встановлено, що територіальний капітал формує унікальність кожного регіону з точки зору просторової структури та потенціалу соціально-економічних факторів, що стимулюють його розвиток, а від так адаптуючи оцінку джерел територіального капіталу на моделі економічного розвитку регіонів визначено проблематику оцінки людського капіталу, попри те, що аналіз демографічної ситуації та інфраструктури освіти населення за регіонами не дає змоги в повній мірі оцінити культурну компоненту чи ментальність населення того чи іншого регіону.

Запропоновано модель оцінки впливу територіального капіталу на соціально-економічний розвиток регіонів як поєднання аналізу матеріальних і нематеріальних факторів, взаємозалежностей, пов'язаних з комерціалізацією та факторів децентралізації, яка дозволить здійснювати системний моніторинг соціально-економічного становища регіонів із врахування факторів територіального капіталу в умовах децентралізації фінансових ресурсів, отримувати комплексну інформацію про показники соціально-економічного становища регіонів та загалом розробляти пропозиції з комплексу типових рішень та стратегічних регіональних програм розвитку, спрямованих на усунення негативних тенденцій та явищ в соціально-економічному розвитку регіонів.

Ключові слова: нестабільність, регіон, оцінювання, прогнозування, розвиток, моделі.

ANNOTATION

Kitselyuk V.M. Assessing the instability of socio-economic development of regions. - Manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the doctor of philosophy on a specialty 051 Economics. - Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, 2020.

The dissertation is devoted to the research of theoretical and methodological basis and practical tools for assessing and forecasting the instability of socio-economic development of regions. According to the results of theoretical research of scientific approaches to assessing the socio-economic development of regions in the context of an unstable environment, the features of stability and instability of economic development in the context of systems evolution and economic growth theory, and dynamic factors of economic growth and regional development.

Domestic and foreign approaches to the essence of assessing the socio-economic development of regions in the context of an unstable environment are studied and systematized, which allowed to establish the need to take into account the conditionality of these concepts in the context of evolutionary economic theory with the dominant characteristics of quantitative and qualitative changes. also to form the component structure of these concepts accordingly.

It is substantiated that the issue of instability and its connection with development (growth) is directly related to the connection between differentiation and economic growth of regions. Thus, the analyzed nonlinear dynamic models and basic models of instability should be implemented in the analysis of the socio-economic situation of the regions, the most important feature of which is the evolutionary approach to the studied phenomena and the application of a systemic perspective.

Based on the results of highlighting the main shortcomings of the State Strategy for Regional Development 2014-2020 and analysis of proposals for the draft State Strategy for Regional Development for the period 2021-2027, a construct for

studying trends in socio-economic development of Ukraine in the areas of analyzing trends of social and economic instability in Ukraine .

It is determined that the concept of territorial cohesion, which takes into account the contribution of territorial factors to economic growth, includes specific spatial goals in development policy and increases the effectiveness of growth and development policy taking into account the territorial perspective should also contain the category of territory as a separate factor of production and / or technological determinants. progress.

It is proposed to include in the state regulation aimed at achieving the expected territorial utility and increasing the socio-economic level of development of the regions to strengthen the polycentric structure of settlements in the region; measures aimed at increasing the accessibility of regional and local development centers; growth and improvement of the quality of public services, in particular, peripheral areas.

The territorial optimum is defined as maximization of synergetic use of territorial potentials of all functional zones of the region at the set level of territorial utility. It is substantiated that the model of territorial optimum characterizes territorial utility in the orthodox direction of economic sciences and provides functioning of territorial cohesion, giving it utilitarian character. The territorial minimum is achieved by maximizing the product of all functional areas of the region (which, in turn, requires the synergistic use of their potentials, including territorial assets) at the expected level of territorial utility.

Empirical illustration of the optimal territorial model of the Western regions of Ukraine confirmed the importance of differentiated preferences in terms of spatial development for economic growth in the region. The most optimal value is achieved in the scenario aimed at increasing the concentration of social activity of the economy in Ivano-Frankivsk region due to peripheral territories.

It is established that territorial capital forms the uniqueness of each region in terms of spatial structure and potential of socio-economic factors that stimulate its development, and thus adapting the assessment of territorial capital sources on the

model of economic development of regions identified human capital assessment, despite the fact that analysis demographic situation and educational infrastructure of the population by region does not allow to fully assess the cultural component or mentality of the population of a region.

A model for assessing the impact of territorial capital on socio-economic development of regions as a combination of analysis of tangible and intangible factors, interdependencies related to commercialization and decentralization factors, which will systematically monitor the socio-economic situation of regions taking into account the factors of territorial capital in decentralization resources, receive comprehensive information information on the indicators of the socio-economic situation of the regions and in general to develop proposals for a set of standard decisions and strategic regional development programs aimed at eliminating negative trends and phenomena in the socio-economic development of the regions.

Key words: instability, region, estimation, forecasting, development, models.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації у фахових виданнях:

1. Кіцелюк У.М. Моделі впливу інноваційного середовища на диференціацію рівня економічного розвитку. Моделювання регіональної економіки. 2016. № 1.27. С. 3-14.
2. Кіцелюк У.М. Дослідження еволюційного підходу в процесі безперервної трансформації економічного зростання. Моделювання регіональної економіки. 2016. № 2.28. С. 3-13.
3. Кіцелюк У.М. Конструкт диференціації та економічного розвитку регіонів. Моделювання регіональної економіки. 2017. № 1.29. С. 512-524.
4. Кіцелюк У.М. Теоретичні моделі регіональної нестабільності: порівняльний аналіз. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2018. №6(1). С. 37-42.
5. Кіцелюк У.М. Територіалізація політики розвитку регіонів та їх диференціація в умовах нестабільності. Моделювання регіональної економіки.

2019. № 1.33. С. 60-77.

6. Романчукевич М.Й., Кіцелюк У.М. Аналіз соціально-економічного розвитку регіонів в умовах нестабільності. Бізнес Інформ. 2020. №5. – С. 136-144.

Публікації в іноземних виданнях:

7. Kitseliuk U. Analysis of the relationships between regional economic systems and national economy. Scientific heritage. 2020. №47(47). P. 62-68.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Кіцелюк У.М. Вплив механізмів інноваційної моделі на соціально-економічний розвиток регіонів. Матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Тридцять треті економіко-правові дискусії». 27 грудня 2018 року. Львів, 2018. С. 81-83.

ЗМІСТ

ВСТУП	10
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОЦІНКИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ В КОНТЕКСТІ НЕСТАБІЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА	17
1.1. Стабільність та нестабільність динаміки економічного розвитку в контексті теорії еволюції систем та теорії економічного зростання	17
1.2. Динамічні фактори економічного зростання та розвитку регіонів	42
1.3. Політика регіонального розвитку в умовах стабільної та нестабільної динаміки	68
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ РЕГІОНАЛЬНОЇ ДИНАМІКИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОСТІ	97
2.1. Дослідження тенденцій соціально-економічного розвитку регіонів в умовах нестабільного середовища	97
2.2. Аналіз взаємозв'язку між регіональними економічними системами та національною економікою	118
2.3. Оцінка територіалізації політики розвитку регіонів та їх диференціація в умовах нестабільності	131
РОЗДІЛ 3. МОДЕЛЮВАННЯ ОЦІНКИ НЕСТАБІЛЬНОСТІ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ	150
3.1. Оцінювання просторових аспектів соціально-економічного зростання регіонів	150
3.2. Модель територіального оптимуму економічного зростання регіонів	161
3.3. Вплив територіального капіталу на моделі економічного розвитку регіонів	182
ВИСНОВКИ	195
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	198
ДОДАТКИ	223

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. В сучасних умовах економічних перетворень та системних реформувань у сфері державного та регіонального управління, соціально-економічний розвиток регіонів України характеризується значними дисбалансами та диспропорціями у регіональному розвитку, зростанням впливу факторів нестабільності й виникнення кризових явищ, що відповідно зумовлює необхідність належного оцінювання та прогнозування просторових аспектів соціально-економічного зростання регіонів.

Посилення соціально-економічної диференціації регіонів несе негативний вплив на соціально-економічний становище населення зокрема, й на ефективність функціонування регіональної економіки загалом. Відтак регіональна диференціація стає просторовим відображенням зростаючої економічної і соціальної диференціації. Проблематика сутності регіональної диференціації, формування ефективних програм та стратегій розвитку територіальних громад в умовах децентралізації на сучасному етапі набуває гострої актуальності, оскільки необхідно враховувати особливості формування нових економічних систем на рівні територіальних громад із максимальним залученням їх матеріальних, трудових та інших ресурсів в умовах нестабільного середовища.

Актуальність даної проблематики та умови нестабільності соціально-економічного розвитку регіонів потребують системних теоретичних й прикладних досліджень, що обумовило вибір теми, мети, завдання, логіку, напрями дослідження та структуру дисертаційної роботи.

Проблематика просторової диференціації, асиметричності соціально-економічного розвитку регіонів та прогнозування розвитку територіальних громад досліджено як на теоретичному, так і на прикладному рівнях. Серед науковців, які ґрунтовно досліджували питання оцінювання та прогнозування соціально-економічного розвитку регіонів, доцільно виокремити: І.С. Благун, І.М. Буднікевич, І.М. Вахович, З. Варналій, М.В. Гудзь, Б. Данилишин, Л.І.

Дмитришин, М.І. Долішній, Е.М. Забарна, О.А. Крайник, Т. Клебанова, М.О. Кизим, О.В. Козирєва, Г.В. Лещук, В.Є. Лучик, Т.С. Максимова, І.А. Островський, В.П. Решетило, Г.В. Стадник, І.З. Сторонянська, Б.Г. Шелегеда, С. Шульц. При цьому низка проблем теоретичного і методологічного характеру, пов'язаних із оцінюванням нестабільності регіональної диференціації соціально-економічного розвитку, оцінювання просторових аспектів соціально-економічного зростання регіонів та вироблення нових підходів до моделювання оцінки нестабільності розвитку територій, потребують подальшого вивчення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційну роботу виконано відповідно до планів науково-дослідних робіт ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» Міністерства освіти і науки України. В рамках виконання тем: «Моделювання процесів управління в соціально-економічних системах» (номер державної реєстрації 0113U005083) автором запропоновано методологію оцінювання просторових аспектів соціально-економічного зростання регіонів; «Розробка організаційно-економічного механізму удосконалення виробничогосподарських структур регіону» (номер державної реєстрації 0111U000875) автором розроблено моделі територіального оптимуму економічного зростання регіонів, здійснено аналіз впливу територіального капіталу на моделі економічного розвитку регіонів.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є розроблення теоретико-методичного забезпечення та практичного інструментарію оцінювання нестабільності соціально-економічного розвитку регіонів та моделювання просторових аспектів соціально-економічного зростання регіонів України.

Для досягнення поставленої мети дослідження в роботі поставлено такі завдання:

дослідити теоретичні положення стабільності та нестабільності динаміки економічного розвитку в контексті теорії еволюції систем та теорії економічного зростання;

визначити динамічні фактори економічного зростання та розвитку регіонів;

дослідити політику регіонального розвитку в умовах стабільної та нестабільної динаміки;

дослідити тенденції соціально-економічного розвитку регіонів в умовах нестабільного середовища;

провести аналіз взаємозв'язку між регіональними економічними системами та національною економікою;

провести оцінювання територіалізації політики розвитку регіонів та їх диференціація в умовах нестабільності;

узагальнити інструментарій оцінювання просторових аспектів соціально-економічного зростання регіонів;

розробити моделі територіального оптимуму економічного зростання регіонів;

запропонувати систему підтримки прийняття рішень щодо впливу територіального капіталу на моделі економічного розвитку регіонів.

Об'єктом дослідження є процеси соціально-економічного розвитку регіонів в умовах нестабільності.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні та прикладні аспекти оцінювання та прогнозування соціально-економічного розвитку регіонів в умовах нестабільності.

Методологія і методи дослідження. Методологічною основою роботи є сукупність способів і принципів наукового пізнання, фундаментальні положення регіональної економіки, економічного аналізу, наукові праці вітчизняних і зарубіжних науковців у сфері оцінювання та прогнозування соціально-економічного розвитку регіонів в умовах нестабільності.

Правове поле дослідження склали чинні законодавчі й нормативні документи щодо регулювання соціально-економічного розвитку регіонів. Інформаційною базою дослідження є статистичні дані Державної служби статистики України, Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, Міністерства охорони здоров'я України, матеріали періодичних видань та засобів масової інформації, ресурси мережі Інтернет, результати досліджень автора.

У процесі дослідження використано загальнонаукові та спеціальні методи дослідження: логічного узагальнення, аналізу та синтезу (для удосконалення категоріально-понятійного апарату дослідження, встановлення взаємозв'язку соціально-економічного розвитку регіону і політики регіонального розвитку в умовах стабільної та нестабільної динаміки, дослідження динамічних факторів економічного зростання та розвитку регіонів); ретроспективного підходу (для аналізу стабільності та нестабільності динаміки економічного розвитку в контексті теорії еволюції систем та теорії економічного зростання); структурного та структурно-функціонального аналізу (для аналізу тенденцій соціально-економічного розвитку регіонів в умовах нестабільного середовища); економіко-статистичного аналізу (для аналізу взаємозв'язку між регіональними економічними системами та національною економікою, оцінки територіалізації політики розвитку регіонів та їх диференціація в умовах нестабільності); сценарного методу (для побудови сценаріїв, що описують територіальну корисність при моделюванні зміни обсягу ВВП); багатовимірного статистичного аналізу (для оцінки просторових аспектів соціально-економічного зростання регіонів, оцінки впливу територіального капіталу на моделі економічного розвитку регіонів).

Наукова новизна одержаних результатів полягає у формуванні теоретико-методологічного підґрунтя та практичного інструментарію оцінювання та прогнозування нестабільності соціально-економічного розвитку регіонів.

Наукова новизна результатів дослідження полягає у такому:

удосконалено:

теоретичні основи дослідження сутності дефініцій «економічний розвиток» та «економічне зростання», що дозволило встановити необхідність взаємоврахування обумовленості даних понять в контексті еволюційної економічної теорії із домінантною характеристикою саме кількісних та якісних змін соціально-економічної системи в довготерміновому періоді, що дозволило сформувати компонентну структуру даних понять;

концепцію територіальної згуртованості, яка враховує внесок територіальних факторів в процесі економічного зростання, включає конкретні просторові цілі в політику розвитку і підвищує ефективність політики зростання та розвитку з урахуванням територіальної перспективи повинна також містити категорію території як окремого фактора виробництва та/або визначальних чинників технологічного прогресу;

модель територіального оптимуму, яка характеризує територіальну корисність в ортодоксальному напрямку економічних наук та забезпечує функціонування територіальної згуртованості, надаючи їй утилітарного характеру, від так територіальний мінімум досягається шляхом максимізації продукту всіх функціональних зон регіону (що, в свою чергу, вимагає синергічного використання їх потенціалів, в тому числі територіальних активів) на очікуваному рівні територіальної корисності;

методичний підхід щодо оцінки впливу територіального капіталу на соціально-економічний розвиток регіонів як поєднання аналізу матеріальних і нематеріальних факторів, взаємозалежностей, пов'язаних з комерціалізацією та факторів децентралізації, яка дозволить здійснювати системний моніторинг соціально-економічного становища регіонів із врахування факторів територіального капіталу в умовах децентралізації фінансових ресурсів, отримувати комплексну інформацію про показники соціально-економічного становища регіонів та загалом розробляти пропозиції з комплексу типових рішень та стратегічних регіональних програм розвитку, спрямованих на

усунення негативних тенденцій та явищ в соціально-економічному розвитку регіонів.

дістали подальшого розвитку:

інструментарій оцінки впливу територіального капіталу, який формує унікальність кожного регіону з точки зору просторової структури та потенціалу соціально-економічних факторів, що стимулюють його розвиток, а від так адаптуючи оцінку джерел територіального капіталу на моделі економічного розвитку регіонів визначено проблематику оцінки людського капіталу, попри те, що аналіз демографічної ситуації та інфраструктури освіти населення за регіонами не дає змоги в повній мірі оцінити культурну компоненту чи ментальність населення того чи іншого регіону;

напрями державного регулювання, спрямованого на досягнення очікуваної територіальної корисності та підвищення соціально-економічного рівня розвитку регіонів в аспекті зміцнення поліцентричної структури поселень в регіоні.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробленні науково-прикладних положень щодо оцінювання та прогнозування нестабільності соціально-економічного розвитку регіонів. Отримані результати апробовані в практиці управління на державному, регіональному та місцевому рівнях, зокрема використані при розробці проектів Програми соціально-економічного і культурного розвитку області, зокрема, пропозиції щодо оцінки впливу територіального капіталу на соціально-економічний розвиток регіонів (довідка № 1118/0/2-20/01-116 від 17.09.2020 р.) Івано-Франківської обласної державної адміністрації.

Науково-практичні результати дисертаційного дослідження використовуються у ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” при викладанні дисциплін «Адаптивні моделі економіки», «Моделювання економіки», «Прогнозування соціально-економічних процесів» (довідка № 030210/29 від 21.09.2020 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є завершеною самостійно виконаною науковою працею, у якій всі положення і пропозиції, винесені на захист, розроблені автором особисто. Внесок автора в роботи, виконані у співавторстві, відображено в переліку опублікованих праць за темою дисертації.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення та практичні результати дисертаційної роботи оприлюднено на таких міжнародних науково-практичних конференціях: «Тридцять треті економіко-правові дискусії» (Львів, 27 грудня 2018 року).

Публікації. Основні положення дисертації опубліковано в 8 наукових праць, зокрема: 6 статей у наукових фахових виданнях України, 1 стаття у виданнях іноземних держав та 1 публікація за матеріалами конференцій. Загальний обсяг публікацій становить 4,33 ум. друк. арк., особисто здобувачу належить 4,22 ум. друк. арк.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, викладених на 198 сторінках друкованого тексту. Матеріали дисертації містять 12 таблиць, 25 рисунків, з яких 2 рисунки на 2 повних сторінках та 2 таблиці на 2 повних сторінках. Список використаних джерел із 248 найменувань уміщено на 26 сторінках та 12 додатків – на 13 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОЦІНКИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ В КОНТЕКСТІ НЕСТАБІЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА

1.1. Стабільність та нестабільність динаміки економічного розвитку в контексті теорії еволюції систем та теорії економічного зростання

Вивчення теорій економічного розвитку в економічній науці системно знаходилось у центрі уваги науковців, що зумовлювало виникнення основних моделей внаслідок узагальнень, які формуються під впливом різноманітних процесів у світовій господарській еволюції. Основні принципи та механізми економічного розвитку можуть бути сформовані за умови абстрагування від конкретних прикладів економічного розвитку певних країн, статистичних матеріалів, які характеризують тенденції економічного зростання тощо. Розуміння механізму функціонування основних моделей дозволяє зрозуміти ключові та спільні характеристики, що не змінюються від кон'юнктурних коливань та є певним чином стабільними протягом відповідного періоду.

Серед теорій, що застосовують еволюційний підхід, виділяють інституціоналізм, еволюційну економіку та сукупність теорій, заснованих на використанні методів системної та синергетичної парадигм. На думку переважної більшості науковців питання економічного зростання є одним із ключових макроекономічних проблематик всіх країн світу.

Базові основи економічного зростання визначені у працях таких науковців, як: Дж. М. Кейнс, Т. Мальтус, К. Маркс, А. Маршалл, У. Петті, Д. Рікардо, П. Самуельсон, А. Сміт, Р. Солоу, Шумпетер та інші. Основні ознаки та принципи економічного зростання, а також методологічні засади викладені у працях вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема: В. Білоцерківець, А. Гальчинський, В. Геєць, В. Кириленко, Б. Кузик, С. Кузьмінов, Ю. Пилипенко, Л. Проданова, Ю. Яковець та інші.

Проте, еволюційна економічна теорія все ще знаходиться на стадії становлення, оскільки відбувається системне формування нових еволюційних моделей, які відповідно можуть доповнювати вже існуючі моделі економічного розвитку. Від так у практиці застосування еволюційної методології виникають певні суперечності, які відповідно необхідно досліджувати та вдосконалювати.

Глуха Г.Я. під економічним розвитком пропонує розуміти багатофакторний та багатовимірний процес інтегрованих структурних перетворень економічної системи на інноваційній основі з метою підвищення ефективності суспільного виробництва й якості споживання, що передбачає докорінні трансформації матеріального базису та сукупності відносин суспільного життя у рамках забезпечення загальних відтворювальних процесів [40, с. 8].

Необхідно враховувати взаємну обумовленість та взаємозалежність економічного розвитку та економічного зростання. На думку Червякова І. М., економічний розвиток неправомірно ототожнювати з економічним зростанням, оскільки економічний розвиток - це зміна економіки взагалі, перехід від одного її якісного стану до іншого, в той час як економічне зростання - всього лише прояв економічного розвитку [164, с. 100].

Свою позицію щодо економічного зростання та розвитку висвітлив також В. Геєць у монографії «Нестабільність та економічне зростання», зокрема на думку науковця за умов еволюціонування економічне зростання може ототожнюватися з економічним розвитком. Тобто, якщо відбуваються стрибкоподібні зміни у народному господарстві, дані поняття не завжди співіснують разом [37].

Економічний розвиток, за визначенням Д. Євдокимової, є динамічним багатоваріантним циклічним процесом, який має спіралеподібну форму та виявляється через кількісні та якісні зрушення у структурі системи при збереженні її цілісності, і стійкість якого забезпечується лише за умов його керованості з боку над системи [56].

У економічному енциклопедичному словнику за редакцією С. Мочерного, економічний розвиток трактується як незворотні, спрямовані, закономірні (кількісно-якісні та сутнісні) зміни економічної системи в довготерміновому періоді, що відбувається під впливом економічних суперечностей, потреб та інтересів, зумовленість яких характеризується дією основних законів діалектики, що не виходять за межі глибинної внутрішньої сутності такої системи [100].

При цьому, економічний розвиток передбачає кількісний ріст економіки і якісне поліпшення її структури, соціальний та економічний прогрес, пристосованість до зовнішніх умов. Необхідно також зазначити, що економічний розвиток є визначальною фазою в процесі неперервних економічних змін, господарської еволюції, що відбувається під впливом економічних потреб та інтересів суспільства [35, с. 42].

Слід також відмітити розбіжності щодо трактування поняття «економічне зростання», зокрема це:

- довготривалий стійкий розвиток економіки, тобто процес ефективного використання виробничих, трудових, інноваційних та фінансових факторів у довгостроковому періоді без порушення стану рівноваги в короткому проміжку та із поступальним зростанням ВВП [17, с.226];
- збільшення обсягів виробництва [8, с.193];
- умова процвітання будь-якого народу [54, с.601];
- збільшення кількості товарів і послуг, які продукує національна економіка [3, с.141];
- регулярне стійке розширення масштабів діяльності даної господарської системи, яке виявляється у збільшенні розмірів застосованої суспільної праці і виробленої продукції – товарів і послуг [126, с.291];
- підсумкова характеристика національної економіки за певний період [76, с.438];
- полегшує розв'язання проблеми обмеженості ресурсів і вимірюється двома взаємопов'язаними способами: як збільшення РВВП чи ЧНП за деякий

період часу чи як збільшення за деякий період часу РВНП чи ЧНП на душу населення [83, с.380].

Таким чином, досліджуючи трактування понять «економічне зростання» та «економічний розвиток» доцільно вважати за домінуючу характеристику саме кількісні та якісні зміни соціально-економічної системи в довготерміновому періоді (рис. 1.1).

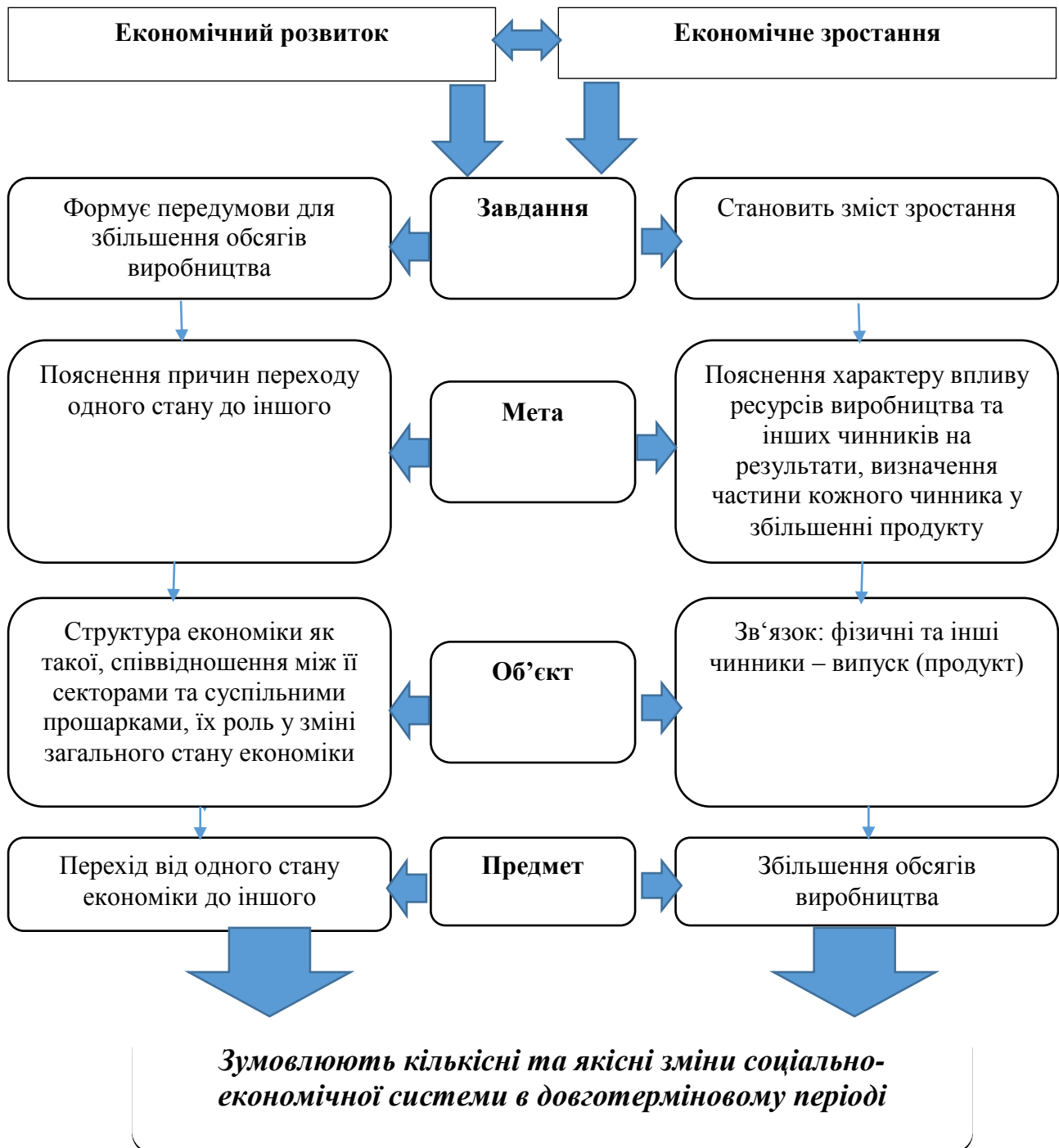

Рис. 1.1. Компонентна структура понять «економічне зростання» та «економічний розвиток»

Розуміння поняття еволюції як процесу кількісних змін і вивчення важливості технологій та інституцій у цьому процесі, було популяризовано на межі 80-х і 90-х років ХХ ст. Такі автори, як Перес, Фейгерберг, Дозі чи Верспеген ширше підняли тему, яка безпосередньо впливає з шумпетерівської концепції динаміки нерівноваги. При цьому поєднання методу економічної еволюції та теорії інновацій сприяють визначенню внутрішніх механізмів та етапів розвитку науки як окремої галузі. Від так можна стверджувати, що саме для матеріального виробництва на основі теорії інновацій відбувається розвиток науки.

Як зазначає Подолян І.С., необхідно виокремлювати два розуміння сутності еволюційного підходу в економічній науці: широке та вузьке. В широкому розумінні еволюційний підхід – це сукупність методів вивчення загальної логіки розвитку об'єкта дослідження (економіки). У вузькому розумінні еволюційний підхід є сукупністю методів дослідження економічного розвитку на основі проведення аналогій між біологічною еволюцією й економічним розвитком. Еволюційний підхід у вузькому значенні – це складова еволюційного підходу в широкому розумінні, а він, у свою чергу, є складовою синергетичного підходу, який входить до системного підходу [114, с. 8-9].

Проте, узагальнено у науковій літературі термін «еволюційний» використовується для характеристики класу теорій, моделей або доказів, яким належить ряд специфічних властивостей і перш за все – націленість на пояснення змін будь-чого в часі, аналіз того, чому що-небудь є тим, чим воно є і як воно стало таким, яким є на даний момент часу. Еволюціонізм – методологічно-світоглядна основа людського пізнання, а відтворення ходу еволюції є кінцевою метою пізнання і свідчить про його відносну завершеність.

Термін «еволюція» від латинського слова *evolution* - «розгортання» за своїм походженням пов'язаний з уявленням про розгортання в часі і просторі деяких внутрішніх джерел явищ природи або суспільства. Еволюція завжди циклічна, а слово «цикл» також означає «коло», кругообіг змін, перетворення одних елементів буття в інші, стадійність і періодичність у всіх змінах і

перетвореннях. Але цикл не означає повторення тих самих змін знову і знову. Продовжити лінію еволюції – це означає подолати фактори, що стоять у нас на шляху та перешкоджають її формальному перебігу, забезпечити перевагу творчого чинника над руйнівним, деструктивним. Ця методологічна рекомендація у поєднанні з визначенням економіки як дослідження незворотних процесів, що еволюціонують, визначає головний висновок багатьох вчених [106, с. 12].

Центральне місце в їх публікаціях займає поняття соціальної системи, що розуміється як сукупність різних сфер (технічно-економічної та соціально-інституційної сфер). Кожна з цих сфер має свою динаміку та процеси, що їх пояснюють. Однак важливо, що сфери мають сильні взаємні впливи. В результаті світова економіка сприймається як процес безперервної трансформації в часі. Змінам підлягають однаково як технології, так і інституції та спосіб організації роботи. Також з часом змінюється значення окремих факторів та економічних процесів. Явища, які викликають різке прискорення розвитку в певний період, наприклад, ефекти від масштабу, отримані внаслідок масового виробництва, з часом можуть втратити значущість на користь нових факторів, таких як мережева економіка.

На нові траєкторії розвитку виводять економіку зовнішні шоки та екзаптаційні процеси, спричинені значними нововведеннями. Вони можуть призвести до того, що відносно «неефективні» компанії будуть «винагороджені» у цьому процесі та отримують конкурентну перевагу [210]. Їхній профіль або спосіб ведення бізнесу в нових умовах може бути більш ефективним та дієвим.

Фейгерберг та Верспеген [199] стверджують, що економічне зростання насамперед є процесом трансформації, а не сходження на шлях урівноваженого росту, відтак ключовим чинником, що формує прогрес і зміни темпу зростання є технологія (і конкретно радикальна інновація). Беручись за доведення поданої тези, через обмежену доступність даних, пов'язаних з якісним виміром процесів розвитку, автори обмежились кількісною перспективою (показники зростання

ВВП і ВВП на мешканця), забезпечуючи тим самим «непрямі» докази. У прийнятій процедурі дослідження, використовуючи фільтр Калмана, вони аналізували рівень зростання ВВП як (стохастичну) функцію, що змінюється щороку для шести вибраних країн: Франції, Німеччини, Італії, Японії, Великої Британії та США (рис. 1.2). Вони виявили, що з часом різко змінювалися рівні зростання. Починаючи з руйнувань, спричинених двома світовими війнами, через період бурхливого зростання, аж до коливань з кінця ХХ століття, вони формуються в різних країнах різними шляхами.

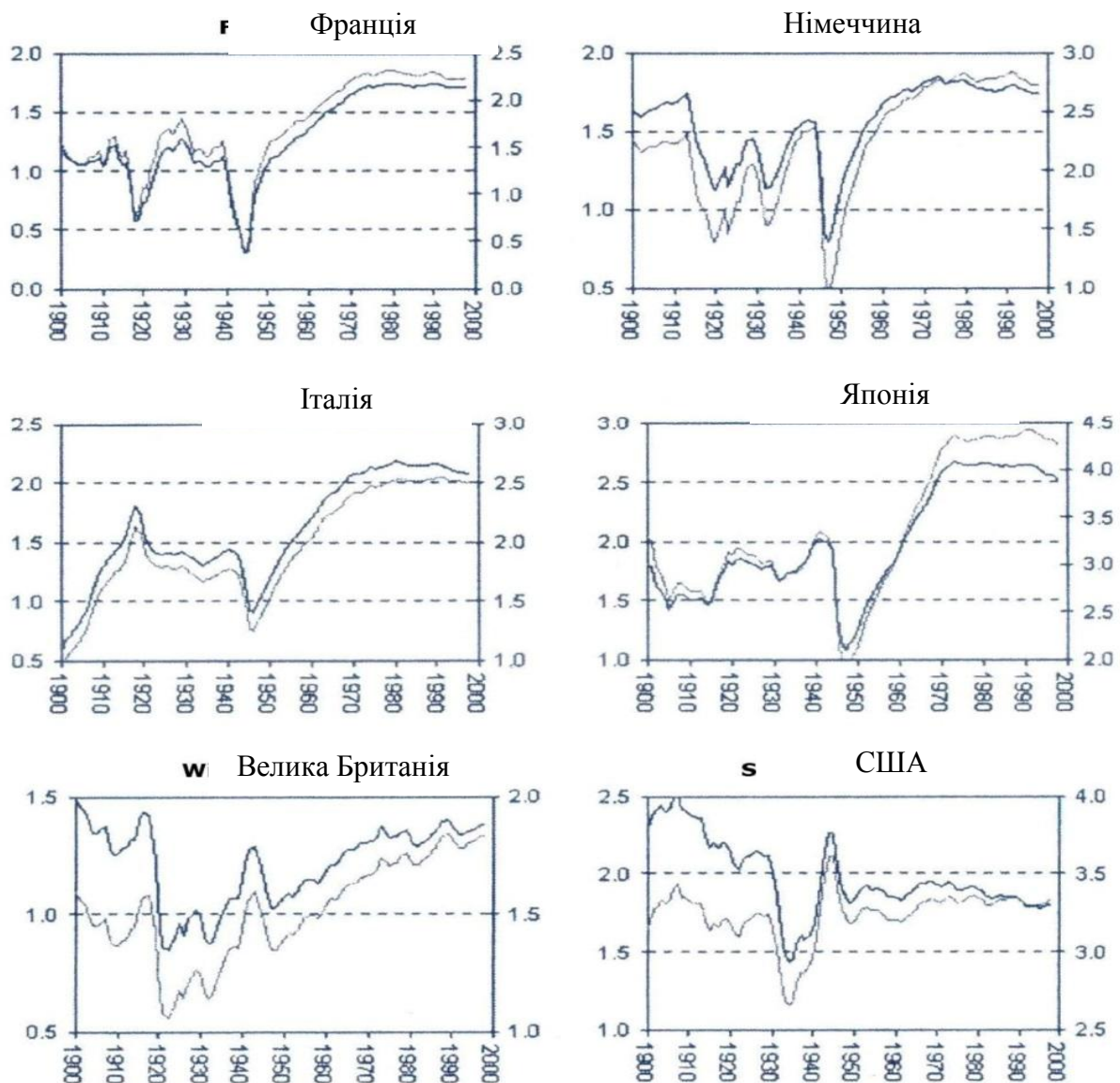

Рис. 1.2. Темпи росту ВВП на одного мешканця та загального обсягу ВВП, що оцінюється за фільтром Калмана*

**(світла лінія-ліва вісь; темна лінія-права вісь)*

Така велика різниця в темпах зростання свідчить про низьку практичність використання концепції сталого зростання. Шляхи економічного зростання країн показують високий рівень мінливості з плином часу.

Періоди швидкого і повільного (повільнішого) зростання замінюють один одного, але без чіткої циклічної схеми. Існують суттєві відмінності між окремими країнами з точки зору розташування тенденційних змін в часі, рівнем зростання та детальним виглядом схем.

В результаті подальших досліджень Фейгерберг та Верспеген [199] формулюють висновки про інші аспекти диференціації. Вони доводять, що ключовим у розгляді процесів динамічного зростання є поняття технологічного розриву.

З цією метою вони позитивно перевірили гіпотезу про те, що існує тісний зв'язок між рівнем економічного та технологічного розвитку країни, а також, що на рівень економічного зростання країни позитивно впливає темп зростання технологічного рівня.

Це дозволило в ході подальших досліджень підтвердити, що країна, яка стоїть перед технологічним розривом, тобто країна на більш низькому технологічному рівні, ніж країни на «світовому інноваційному рубежі», може збільшити свій темп економічного зростання шляхом імітації або наздоганяння. Темпи використання країною можливостей, запропонованих розривом, залежать від її здатності мобілізувати ресурси для трансформації соціальних, інституційних та економічних структур. Зближення рівнів економічного зростання базується на еволюційних механізмах, що відбуваються в економіці окремих країн, які в глобальній мережі обміну постійно взаємодіють.

Це можна пов'язувати з підходом, запропонованим Гоуді [205], який стверджує, що відповідно до еволюційних принципів мінливості та взаємозалежності, після здійснення конкретного кроку в еволюції або економічному розвитку одиниці, ефект переноситься й на інші суб'єкти (організми, компанії, економіки) в системі. Гоуді описує це явище за Ван Валеном за принципом «Червоної Королеви». Компанії, що працюють у

ринковій системі та організми, що живуть в екосистемі, перебувають під постійним тиском з боку конкурентів. Подібно до Червоної Королеви з «Аліси в Країні чудес», вони повинні бігти з усіх ніг, щоб тільки залишитися на тому ж місці.

Це може бути пов'язано з постійним конкурентним тиском, який впливає на окремих суб'єктів, що змушує їх збільшувати активність та прискорювати темпи розвитку. З іншого боку велика диференціація створює шанси для слабших суб'єктів, які в результаті навчання або імітації можуть ефективніше формувати свою конкурентоспроможну позицію. Функціонування в даній економіці краще розвинених суб'єктів створює шанс для використання їхнього потенціалу, користування зовнішніми ефектами, які вони генерують, або можливість опиратися в своєму розвитку на тісній співпраці з ними (кластери, кооперація, мережі). Це безпосередньо пов'язано з вкоріненою в літературі суб'єкта дилемою (яка все ще залишається невирішеною) динамізму розвитку поляризованих економік. Чи варто підсилити центри зростання та очікування внаслідок поширення процесів розвитку та позитивного впливу зовнішніх результатів або підтримати райони (регіони, країни) з більш слабкою позицією, враховуючи появу явища конвергенції [203].

Суб'єкти, які не можуть використати будь-який з цих факторів, найчастіше не витримують тиск і виключаються з ринкової гри. Однак ті, які ефективно використали створені можливості, внаслідок ефекту наздоганяння, стали рівноправними учасниками обміну.

Фейгерберг та Верспеген у своїй розробці додатково тестують динамічні моделі зростання, в яких зростання пояснюється як результат дії трьох груп чинників:

- інновації (можливого джерела розбіжностей);
- потенціалу дифузії (можливого джерела збігу);
- комплементарних чинників, що сприяють використанню потенціалу дифузії (абсорбційні можливості).

На цій підставі вони формулюють висновки щодо функціонування світової економіки у довгостроковій перспективі. Вони вказують на такі тенденції та явища, як: все більш складне та суворе існування дифузійного процесу (серед іншого, в результаті інформаційно-телекомунікаційної революції, яка замінила механічні рішення рішеннями технологічними – важкими для відтворення та безпосередньої імплементації без належної бази з точки зору навичок та інфраструктури) та збільшення значення «чистих» інновацій (вимірюються патентною активністю, тобто не враховуючих ефект наздоганяння).

Р. Солоу показав, що нестабільність динамічної рівноваги в кейнсіанських моделях була наслідком невзаємозаміни факторів виробництва. Замість функції Леонтьєва він використовував у своїй моделі виробничу функцію Коба-Дугласа, в якій труд і капітал є субститутами. Іншими передумовами аналізу в моделі Солоу є спадна гранична продуктивність капіталу, постійна віддача від масштабів, постійна норма вибуття, відсутність інвестиційних лагів [123, с. 148]. Модель економічного зростання Солоу є необхідною відправною точкою практично усіх досліджень економічного зростання. З її допомогою виявляють причини тимчасового і постійного, стійкого зростання економіки. В моделі розглядаються чотири змінні: випуск Y , капітал K , труд L і рівень «знань» E , накопичені в суспільстві. Випуск Y може змінюватися у часі тільки при зміні факторів виробництва E, L, K [157].

Відмінності між країнами щодо інновацій стають дедалі важливішими для пояснення відмінностей економічного зростання [199]. У той же час автори мінімізують роль та значення явища диференціації промислової діяльності як основи явища динамізму розвитку. Вони доводять, що структурний чинник економічного розвитку, обмежений виробничою діяльністю в більшості сучасних економік, є ненадійним. Хоча вони включають промисловість у свої моделі як більш динамічну технологічну галузь, ніж інші сектори економіки, однак додають також до моделі сервісний сектор, вказуючи, що в даний час він є провідною галуззю для найбільш прогресивних технологій.

Це важливе зауваження, оскільки в дослідженнях, представлених далі, основою для явища нестабільної динаміки розглядаються такі як секторальна та галузева диференціація промисловості. Дослідження Фейгерберга та Верспегена у цій сфері базуються на різному наборі припущень та вхідних даних. В кінцевому підсумку вони призводять до результатів та висновків, подібно як у інших дослідників, які ґрунтуються у своєму підході на явищах секторальної диференціації та аналізу ринку праці.

Кінцевим результатом роботи Фейгерберга та Верспегена є оцінка трансформаційних явищ та виявлення їх як основи для всієї динаміки економічного розвитку. Вони стверджують, що економічне зростання в цілому, як видається, є процесом безперервної трансформації. Таким чином, вони віддаляють твердження, що це процес постійних пристосувань, які ведуть до довгострокової, встановленої мети [199]. Крім того, згідно з «вдячною еволюційною теорією», в технологічно-економічній сфері можна вказати на дві основні форми трансформації. Перша з них, як зазначалося вище, полягає в тому, що дифузія стає дедалі складнішою та вимогливішою. Друга, натомість, припускає, що інновації, вимірювані патентною активністю, стають дедалі важливішими. Зокрема, на технологічному рубежі різниці між країнами щодо «чистої» інноваційної діяльності стають дедалі важливішими для пояснення відмінностей економічного зростання.

Таким чином, з кінця минулого століття моделі економічного розвитку набувають рис універсальності. Багато країн прагнуть до постійного економічного зростання. Однак сучасні умови господарювання висувають нові вимоги до функціонування економічної системи, найголовніше – це пошук ідеального стану, коли економічна система і зовнішнє середовище, перебуваючи в постійній і складній взаємодії та впливаючи один на одного, забезпечували б країні належний рівень її розвитку [168, с. 219].

Слід відмітити, що розвиток еволюційного підходу в економічних дослідженнях має тривалу історію, при цьому основними напрямками в процесі його становлення у теоріях економічної динаміки є: використання «органічної

метафори» – проведення аналогії між будовою та функціонуванням економіки і живих організмів; використання аналогії між еволюцією організмів та економічним розвитком; використання системно-синергетичного підходу для пошуку й застосування аналогій між будовою та динамікою систем різної природи.

Сьогодні спостерігається зростання уваги науковців до еволюційного підходу, що пов'язано з незадовільним станом ортодоксальної економічної теорії і необхідністю її перегляду або доповнення концепціями, здатними пояснити і прогнозувати динамічні явища, притаманні сучасній економіці [114]. Від так, еволюційний підхід – це філософсько-методологічний інструмент дослідження розвитку складних систем різної природи, що базується на застосуванні понятійного апарату загальної теорії систем, методів системного аналізу й синергетики. Встановлено, що системність будь-яких об'єктів є виключно динамічною властивістю, тому всі методи, засновані на системному підході, є методами дослідження динаміки [114].

При цьому, слід наголосити на тому, що сучасні умови розвитку країни призводять до посилення диференціації регіонів, що негативно позначається як на ефективності функціонування регіональної економіки, так і на соціально-економічному становищі населення. Посилення регіональної диференціації стало просторовим відображенням зростаючої економічної і соціальної диференціації. Проблематика сутності регіональної диференціації та становлення самодостатніх територіальних громад і стратегія їх економічного саморозвитку, виходячи з нової парадигми місцевого економічного розвитку в умовах децентралізації влади, є вкрай важливими та затребуваними сьогодні, оскільки потрібно обґрунтувати формування незалежних економічних систем на рівні територіальних громад, що мають використовувати свої трудові, матеріальні, соціальні та організаційні ресурси [149-150].

Загалом загальні питання просторової диференціації та асиметричності соціально-економічного розвитку регіонів досліджено у теоретично-

прикладних працях таких науковців, як: Р. Солоу, І. Благуна, З. Варналія, Б. Данилишина, Л. Дмитришин, М. Долішнього, В. Захарченка, В.Кравціва, В. Керецмана, Б. Лавровського, Я. Олійника, М. Кизима, І. Сторонянську, В. Чужикова, Є. Шильцина, С. Шульц та інших. При цьому значна частина теоретико-методологічних питань щодо оцінювання регіональної диференціації та диспропорцій соціально-економічного розвитку, формування сучасних підходів до стимулювання економічної активності територіальних громад потребують системного та більш ґрунтовнішого дослідження.

Узагальнено асиметричним вважається територіально непропорційний розвиток держави, за якого нарощується розрив між економічно сильними та слаборозвинутими регіонами, який характеризується розбіжністю регіональних показників [4, с. 147]. При цьому, зменшення регіональних асиметрій не завжди свідчить про позитивні тенденції розвитку країни. Якщо таке зменшення супроводжується покращенням показників у слабо розвинених регіонах, таке згладжування регіональних асиметрій вважається позитивним. За протилежної ситуації, коли зменшення асиметрій зумовлюватиметься погіршенням показників у високо розвинутих регіонах з наближенням до показників слаборозвинутих, таке згладжування є негативним для країни в цілому [4].

Загалом структурні асиметрії необхідно визначати як певні відмінності у співвідношенні середніх показників регіону, а саме розподілі соціально-економічних явищ. Просторова економічна асиметрія найбільше виражена в інвестиційній сфері, що відповідно зумовлює виникнення певних негативних процесів. У науковій літературі визначено значну кількість показників динаміки економічного розвитку, що дозволяє визначати відповідно значну кількість показників економічної асиметрії. Серед показників економічної асиметрії виокремлюють такі групи: виробничі, ресурсно-інфраструктурні, науково-технічні, інвестиційні та зовнішньоторговельні показники [87, с. 85].

З позицій регіональної економіки асиметричним вважається територіально непропорційний розвиток держави, за якого нарощується розрив між економічно сильними та слаборозвинутими регіонами, який

характеризується розбіжністю регіональних показників [5, с. 6]. Разом з тим, при розгляді регіональних асиметрій слід виходити з того, що їх зменшення не завжди свідчить про позитивні тенденції розвитку країни. Якщо таке зменшення супроводжується покращенням показників у слабо розвинених регіонах, таке згладжування регіональних асиметрій вважається позитивним. За протилежної ситуації, коли зменшення асиметрій зумовлюватиметься погіршенням показників у високо розвинутих регіонах з наближенням до показників слаборозвинутих, таке згладжування є негативним для країни в цілому [29].

Регіональну асиметрію Н. Божедарнік розглядає як процес диференціації локальних і глобальних територіальних таксономічних одиниць, який відбувається під впливом посилення нерівномірного руху факторів виробництва, конкуренції та реалізації комплементарної різнорівневої (локальної, регіональної, національної, наднаціональної) політики зниження диспропорційності соціально-економічного розвитку та забезпечення його сталості. Автор зосереджує увагу на об'єктивних і суб'єктивних факторах виникнення регіональних асиметрій [14].

Важливо підкреслити, що асиметрії виникають між регіонами, які мають різний рівень розвитку і характеризуються різною віддаленістю значень показників соціально-економічного стану території від певної точки, центру, стандарту, середнього показника за регіонами та у визначений проміжок часу. Такою точкою зіставлення може бути досягнення в галузях, рівень розвитку за сукупністю галузевих показників або інтегральних показників регіонального розвитку [167, с. 215].

Досліджуючи процеси нерівномірності розвитку економічного простору регіонів чи окремих територій, у науковій літературі використовують не лише поняття «диференціація», але також: асиметрія, диспропорція, дивергенція, нерівність, неоднорідність тощо. Наведені поняття характеризується певними особливостями, при цьому не можуть застосовуватись як синоніми.

Загалом у сучасних наукових працях представлені підходи до трактування сутності поняття «диференціація» виокремлюють такі диференції як: «регіональна диференціація», «міжрегіональна диференціація», «соціальна диференціація», «економічна диференціація», «соціально-економічна диференціація», «територіальна диференціація», «диференціація доходів населення» (табл.1.1).

Таблиця 1.1.

**Узагальнення наукових підходів щодо трактування сутності поняття
«диференціація»**

Автор/джерело	Сутність поняття «диференціація»
Тибінка І. Я. [149]	внутрішньо-регіональну диференціацію слід розглядати як об'єктивний стан неоднорідності економічного простору регіону, що проявляється у нерівномірності соціально-економічного розвитку його структурних елементів.
Полтавський С.А. [115]	присутня у розвитку регіонального простору, що проявляється як негативна тенденція з порушення внутрішнього простору території
Василенко В.Н. [26, с. 8]	порушення рівноваги розвитку, що передбачає потребу у визначенні природи певних змін, тобто процес розділення єдиного економічного простору на окремі групи і є суттю диференціації. Диференціація доходів - це відмінності рівня грошових доходів соціальних верств населення, які визначаються даними про максимальний і мінімальний рівень оплати праці
Татульян Н. Е. [146]	процес зміни особливостей економічної системи, який створює передумови для розвитку територіального устрою
Кулик А.В. [82]	послідовне збільшення міжрегіональних соціально-економічних відмінностей, що призводить до ускладнення територіальної структури регіону
Долішній М.І. [51]	«територіальна диференціація» є процесом розподілу регіонального простору на певні групи на основі показників, що відображають зміни соціально-економічного розвитку територіальних систем
Ревенко А.Д. [122]	розширює поняття диференціації до міжрегіональної, яка є ознакою складної територіальної суспільної системи
Колесніченко Є.А. [81]	соціально-економічна диференціація показує напрями розвитку території, при цьому беручи до уваги стандарти, щодо яких окреслюються відхилення показників, що відображають соціально-економічний розвиток регіону

На основі наведених підходів необхідно визначати параметри соціально-економічних змін та тенденцій, які можуть охарактеризувати розвиток регіону та процеси змін регіонального простору.

Диспропорції соціально-економічного розвитку регіонів виникають на основі впливу багатьох чинників, при цьому найбільше значення мають, скоріше, не ресурси, а наявність вертикальних та горизонтальних зв'язків.

В наш час існують методичні підходи до оцінки міжрегіональної диференціації, що базуються на таких основних підходах: побудова рейтингів (комплексних оцінок) регіонального розвитку; використання методів дослідження нерівності в доходах (крива Лоренса, коефіцієнт Джині) та використання будь-якого класичного індикатора математичної статистики, що застосовується для оцінки розкиду компонент вектору від середнього значення – дисперсії, середньоквадратичного відхилення, коефіцієнту варіації та ін. Для досліджень диспропорцій соціально- економічного розвитку регіонів серед науковців найбільш популярним є метод рейтингу (ранжування) [156, с. 132]. Ранжування виконується, як правило, від найкращого до найгіршого показника. Порівняння рангів за різні роки дає якісну та кількісну характеристику змін у диспропорції.

Аналізуючи найбільш вагомі диспропорції соціально-економічного розвитку держави, в науковій літературі виокремлюють такі напрямки диференціації:

- за рівнем соціально-економічного розвитку;
- за показниками рівня життя населення (за рівнем доходів);
- диспропорції між загальноекономічним зростанням та розвитком інженерної інфраструктури в центрах концентрації економічного потенціалу;
- концентрація населення в містах та депопуляція депресивних поселень [149; 161].

Інші дослідження щодо динаміки економічного зростання опираються на тезу, що між диференціацією (обмеженою промисловим сектором як визначальним чинником економічної активності країни) та темпами економічного розвитку є позитивна залежність. Узагальнюючи, можна стверджувати, чим більша різноманітність, тим швидші темпи зростання.

Однак це не є вичерпним і беззаперечним твердженням. Неоднозначність, що з'явилася в цій сфері, пов'язана з самим розумінням терміну «диференціація». У традиційному підході диференціація визначається звужено. Як правило, це стосується лише розподілу робочої сили між окремими галузями промисловості.

У аргументах Вагнера та Деллера це не є правильний підхід, оскільки він ігнорує зв'язки між окремими галузями промисловості та розмірами регіональних/національних економік (розуміється, наприклад, як кількість підприємств у регіоні/країні) [246, с. 541]. Таким чином, порівняльний аналіз з традиційним змістом поняття не повністю відображає відносини між окремими одиницями. Кількісні пропорції є хиткими, і проведений аналіз має обмежений, статичний характер.

Фейгерберг і Верспеген [199] доводять, натомість, що базуватися лише на структурній диференціації промисловості, як основи для розгляду сукупності процесів економічного зростання, дуже обмежено. За їхніми словами, вони також розглядають активність у сфері послуг, яка в даний час відіграє провідну роль в економіці розвинених країн. У цій частині роботи термін «диференціація» аналізується лише в оперативному вимірі як предмет емпіричних досліджень. У теоретичному плані «диференціація» (тотожне з різноманітністю) означає кількість якісно різних типів, одиниці яких мають різні властивості, ніж одиниці, що належать до інших типів. Наявність диференціації є проявом якісних змін, що відбуваються в часі в системах та їх структурах [174].

Відтак велика група дослідників перемістила акцент на масштаби бізнесу. Не концентруючи увагу на галузевій відмінності, вона аналізувала сектор малих та середніх підприємств як домінуючий у більшості країн. Підтримуючи цей підхід, слід вважати, що зростаюча нестабільність ринку сприяє обмеженню масового виробництва й реклами гнучких спеціалізацій. Це пов'язано з фактом, що зміна шляхів технологічного розвитку призводить до появи явищ, протилежних ефектам від масштабу, тобто до збільшення

відносних витрат виробництва, пов'язаних з збільшенням його обсягу. Це сприяє розвитку малих і середніх підприємств як найбільш легко адаптованих до змін умов економічного середовища та які провадять свою діяльність у відносно невеликих масштабах.

Брок і Еванс [187], досліджуючи економіку Сполучених Штатів, показали, що явище обмеження масштабного виробництва має чотири основні причини: збільшення пропозиції робочої сили, зміни у перевагах споживачів, лібералізація правових норм та посилення явища творчого руйнування (креативної деструкції). У свою чергу, Лавман і Сегенбергер [211] звернули увагу на вплив тенденцій реструктуризації в промисловості та на все більш поширені дії (політичні, адміністративні та приватні), що сприяють розвитку сектору малих та середніх підприємств. На цій підставі було доведено, що у галузях промисловості, де великі підприємства відіграють меншу роль, ніж малі та середні, розвиток динамічніший. Також країни, які внаслідок процесів економічної реструктуризації 1980-х років сприяли діяльності сектору малого і середнього бізнесу, відчули наслідки такої політики у вигляді поліпшення розвитку економіки. Однак, в той же час ці дослідники зазначили, що ця закономірність не стосується усіх секторів та економік з низьким початковим рівнем розвитку.

Інші важливі дослідження на цій ниві були проведені в 1990-х роках Саймоном і Нардінеллі [234], а пізніше також Болдуїном і Брауном [176]. Праці Саймона і Нардінеллі базуються на аналізі моделі портфеля зайнятості, в на основі економіки міського рівня. У економіці підприємств та промислових організацій концепція портфоліо відноситься до оцінки набору цілей організації для вивчення впливу диференціації продукції/активів на збільшення рентабельності підприємства. Основним керівним принципом є те, що диференціація активів зменшує ризик. Ідеально, якщо підприємство диференціює технологічно пов'язані продукцію/галузі промисловості, щоб максимізувати ефекти від масштабу [196, с. 211].

Згідно з припущеннями обраної ними моделі, міста з більш різноманітними можливостями працевлаштування повинні очікувати меншого показника безробіття, ніж міста з меншим рівнем різноманітності у цій сфері. Дослідження Саймона та Нурдінеллі проводилися для міст США (19 міст у 1930, 1931 роках та 43 міста у 1950, 1960, 1970 роках). Автори зібрали дані про зайнятість у 32-х галузях промисловості в 1950 і 1960 роках та у 33-х галузях у 1970 році, а також дані рівня безробіття в аналізованій спільноті в окремі моменти. В результаті процедури дослідження вони дійшли висновку, що секторальна диференціація галузей промисловості не є єдиним визначальним чинником розміру рівня безробіття, але ці змінні тісно пов'язані між собою [234].

На цій підставі можна стверджувати, що у розвинених економіках секторальна диференціація промисловості позитивно впливає на рівень зайнятості. Це явище відбувається навіть у періоди кон'юнктурних коливань (аналізований період включав, серед іншого, економічне уповільнення у Другій світовій війні та бум, що з'явився одразу після неї). Зрештою, за оцінкою дослідників, секторальна диференціація та позитивні явища на ринку праці стимулюють динамічні темпи економічного розвитку.

В аналогічній сфері проводили свої аналізи Маліція та Кі [213]. Окрім гіпотези про позитивну залежність між економічною диференціацією та рівнем безробіття, вони також емпірично підтвердили залежність між диференціацією та стабільністю. Проаналізовано було 255 метрополій у Сполучених Штатах. В результаті проведених досліджень вчені ідентифікували U-подібну залежність між економічним зростанням та диференціацією, відповідно до якої регіони, в яких домінують галузі промисловості, що швидко розвиваються, мають вищі показники зростання, ніж регіони з більш низьким темпом секторального розвитку. З іншого боку, регіони, які більш диференційовані з точки зору промислової структури, характеризуються кращою стабільністю та темпами зростання на середньому рівні. Схожа U-подібна крива була позитивно підтверджена в дослідженнях, проведених Болдуїном і Брауном для канадських

регіонів [176]. Подальші дослідження щодо взаємозв'язку між диференціацією та зростанням були деталізовані новою економічною географією.

На європейському ґрунті дослідження в цій сфері проводились, зокрема, Езкуррою [198]. Він зосередився на дещо інших аспектах основної проблеми, а саме аналізував залежність між диференціацією рівня безробіття та структурою секторів економічної діяльності в регіонах Європейського Союзу, а також досліджував можливі зв'язки між економічними результатами та ступенем дисперсії доходів у регіоні. У ході першого дослідження він проаналізував дані для 63 європейських регіонів у 1993-2002 роках. Тестуючи різні економетричні моделі, він дійшов висновку, що економічне зростання негативно корелює з рівнем нерівності доходів на початку досліджуваного періоду. Більше того, цей ефект втримується при включенні до аналізу додаткових пояснювальних змінних.

Це стосується: початкового рівня ВВП на душу населення, секторальної структури економічної діяльності, ресурсів людського капіталу, щільності населення, ринкового потенціалу регіону та змін рівня зайнятості за межами сільського господарства. Подібна ситуація має місце, коли застосовуються різні заходи дисперсії для її кількісної оцінки в сфері поділу доходів усередині окремих регіонів. У другому дослідженні Езкурра аналізував дані для 196 регіонів на рівні NUTS-2 за період 1980-2004 років. Головними заходами, вжитими під час аналізу даних, були такі: стандартне відхилення та індекс Герфіндаля. Езкурра прийняв гіпотезу, що більша диференціація (вищий показник стандартного відхилення) в рівнях безробіття пов'язана з вищим рівнем нестабільності в регіональних економіках. Крім того, значний вплив на нестабільність також може мати ступінь спеціалізації окремих регіонів (вимірюється, в тому числі, індексом Герфіндаля).

В результаті проведених досліджень він ствердив, що між величиною рівня безробіття та рівнем спеціалізації регіональної економічної діяльності існує позитивний зв'язок, який безпосередньо відбивається на рівні нестабільності економіки регіону. Вивчаючи просторовий розподіл описаних

явищ, Езкурра показав, що найвищі показники заходів диференціації були зафіксовані у периферійних регіонах Європейського Союзу, тоді як менша диференціація відбулась в центральних (основних) регіонах. Цікавим спостереженням було також свідчення просторової кореляції, яке з'являється між регіонами у цьому контексті. Сусідні регіони мають тенденцію до зближення з точки зору показників рівня безробіття, і в результаті їхня диференціація є подібною до сусідніх територій. Структура секторів економіки також впливає на стабільність. Великі відмінності між рівнями безробіття спостерігаються в регіонах, де переважають такі галузі як харчова, тютюнова, текстильна промисловість та інше виробництво, тоді як низька диференціація виступає в регіонах, в яких домінує видобувна галузь та енергетична промисловість, будівництво й неринкові послуги [198].

Здійснення економічної і соціальної політики, спрямованої на поетапне подолання диференціації в соціально-економічному становищі регіонів та стимулювання їх розвитку віднесено Законом України «Про стимулювання розвитку регіонів» [120] до найважливіших державних пріоритетів. На основі цього закону було розроблено Державну стратегію регіонального розвитку на період до 2015 року [119] і «Схеми розвитку та розміщення продуктивних сил до 2030 року» по кожному регіону України, а також Стратегії економічного та соціального розвитку окремих регіонів, розглянуті й затверджені обласними радами. Головне завдання цих нормативних актів – забезпечення ефективного соціально-економічного розвитку регіонів, підвищення рівня та покращення умов життя населення, підвищення конкурентоспроможності регіонів як основи динамічного розвитку й усунення значних міжрегіональних диспропорцій в їх продуктивності, рівні зайнятості та рівні життя. Але до сьогоднішнього часу спостерігається суттєва розбіжність у соціально-економічному розвитку регіонів, що обумовлено як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками [97, с. 32].

До числа найважливіших зовнішніх чинників внутрішньо-регіональної диференціації віднесено:

- стан нормативно-правової бази державного регулювання територіального розвитку;
- діючу систему міжбюджетних відносин в межах держави;
- зростання економічної (за формами власності та секторам економіки) і соціальної (за групами населення) диференціації.

Перелік основних внутрішньо-регіональних чинників включає:

- рівень накопиченого економічного (у тому числі виробничо-технічного та інноваційного) потенціалу територій;
- ступінь розвитку в регіоні ринкової, виробничої і соціальної інфраструктури;
- розміщення та соціально-економічний потенціал міст обласного значення в регіоні;
- ступінь домінування регіонального центру та особливості системи розселення;
- рівень розвитку сектора інформаційних і комунікаційних послуг;
- рівень диверсифікації структури економіки регіону;
- ступінь завершеності в регіоні структурних та інституційних ринкових реформ;
- менталітет населення і влади тощо [150, с. 6].

Для аналізу нерівності у рівні соціально-економічного розвитку регіонів у наукових працях виокремлюють найпростіші параметри диференціації, які дають змогу оцінити варіацію різних соціально-економічних показників. До них належать [30; 32; 84; 86; 131]:

- дисперсія і середньоквадратичне відхилення;
- коефіцієнт варіації і його модифікації;
- коефіцієнти концентрації, в т.ч. індекс ентропії Тейла;
- асиметрія і куртозис (ексцес).

Для забезпечення можливості більш якісного порівняння регіонів й нівелювання розміру регіонів за кількістю населення необхідно застосовувати

нормування всіх показників на одну особу населення шляхом ділення значення показників, які виражені в абсолютних одиницях, на кількість населення в регіоні.

При цьому, для забезпечення комплексної оцінки диференціації соціально-економічного розвитку регіонів України підбір показників може здійснюватися таким чином, щоб дані були присутні безпосередньо або могли бути розраховані за статистичною інформацією. Крім того набір показників повинен був охоплювати основні напрями соціально-економічного розвитку регіонів. Показники, що були відібрані для аналізу, можна розділити на дві основні групи в залежності від того, які сфери життя вони характеризують: соціальні та економічні. Кожна група включає в себе по кілька показників. Показники економічного розвитку: валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу (VRP), капітальні інвестиції на одну особу (KAPINV), обсяг реалізованої промислової продукції (товарів, послуг) на одну особу населення (PROM), виробництво продукції сільського господарства на одну особу (SGPROD), фінансові результати підприємств до оподаткування (FR), чисельність наявного населення (NASEL), рентабельність операційної діяльності підприємств (RENT), оборот роздрібною торгівлі (ROZTORG), прями іноземні інвестиції (акціонерний капітал) на одну особу населення (ININVEST), доходи від надання послуг пошти та зв'язку (ZV), розподіл загального обсягу витрат за напрямками інноваційної діяльності (INOV), підприємства, які одержали прибуток у% до загальної кількості підприємств (VPP), коефіцієнт покриття експортом імпорту (KPEI). Показники соціального розвитку: природний приріст (скорочення) населення (PPN), міграційний приріст (скорочення) населення (MPN), економічно активне населення у віці 15–70 років (EAN), кількість зайнятого населення за видами економічної діяльності (ZN), середньомісячна номінальна заробітна плата працівників (SZP), частка населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами на місяць нижче прожиткового мінімуму (CHNPM), житловий фонд (ZNZH),

забезпеченість населення лікарями усіх спеціальностей (ZNL), кількість виявлених злочинів (KVZ) [7, с. 183].

Досвід багатьох країн показує, що централізована модель територіального устрою гальмує соціально-економічний розвиток регіонів, і водночас демонструє низку гео економічних і системних переваг територіальних виробничих систем, особливо побудованих на основі кластерної моделі, що забезпечує поєднання у виробництві конкуренції з кооперацією, уособлює «колективну ефективність», створює «гнучку спеціалізацію». Підтримуючи співробітництво, підприємства не перестають конкурувати між собою у зниженні витрат виробництва і цін, поліпшенні якості продукції, пошуку кращих постачальників, формуванні нових каналів збуту власної продукції тощо. Завдяки цьому підвищується конкурентоспроможність не лише окремо взятого підприємства, а певного географічного регіону й економіки країни загалом. Тому робочим принципом регіональної економіки в умовах глобалізації світового господарства стає вислів: «Думати глобально — діяти регіонально!», а стратегічною метою — істотне підвищення життєвого рівня населення на засадах ефективного використання промислового та природно-ресурсного потенціалу [90, с. 29].

В оцінці диспропорційного розвитку регіонів використовуються також такі показники, як загальний рівень економічного розвитку регіонів, рівень доходів населення, стан ринку праці та інвестиційну діяльність, а сама оцінка диспропорційності проводиться за допомогою розмаху варіації за кожним з показників. Але в методиці є недоліки серед яких можна виділити те, що система показників не враховує демографічні характеристики та інноваційний рівень регіону, а також не беруться до уваги загальна кількість регіонів і проміжні значення показників [165; 73].

Використовуючи основні соціально-економічні показники в оцінці диспропорційного розвитку регіонів також проводять розрахунок коефіцієнту диспропорцій, який розраховується як відношення інтегрального показника розвитку регіону в деякий період часу до максимального значення показника,

але для даного методу не має практичного застосування щодо визначення коефіцієнту диспропорційності в цілому по країні [73; 108].

Найпоширенішими серед методів оцінки диспропорційності можна виділити такі як рейтинги диспропорційного регіонального розвитку та методи дослідження нерівності в доходах (крива Лоренца, коефіцієнт Джині), а також класичні математико-статистичні методи з яких виділяють п'ять основних: метод масштабування, метод «світлофори», метод середнього відхилення, метод «крапка за крапкою» та метод стандартної варіації [95, с. 34; 226].

В Україні документом, який визначає методи оцінки регіонального розвитку є Постанова Кабінету Міністрів «Про запровадження оцінки міжрегіональної та внутрішньорегіональної диференціації соціально-економічного розвитку регіонів» від 20 травня 2009 року [117]. До цього документа існувала інша методика яка визначалася Постановою Кабінету Міністрів та мала назву «Про затвердження Методики визначення комплексної оцінки результатів соціально-економічного розвитку регіонів» від 4 лютого 2004 року, але втратила чинність від 6 квітня 2005 року [118]. У цих документах викладені основні методи проведення оцінки диспропорційного стану регіонів та перелік показників за якими розраховуються розбіжності в регіонах [101, с. 36].

Проблеми оцінки внутрішньорегіональних диспропорцій полягає у відсутності доступної та якісної статистичної інформації. Треба відмітити, що в українській статистиці велика увага надається макроекономічним показникам соціально-економічного розвитку регіонів при цьому залишаючи нагальні питання внутрішньої та міжрегіональної діяльності на маргінесі. Необхідно зазначити, що більш серйозну проблему при зменшенні міжрегіональної диспропорційності мають дивергенції на нижчому рівні, які залишаються поза увагою механізмів згладження диспропорційного розвитку регіонів. Тож виходячи з того, що результати регіональної статистики повинні задовольняти потреби будь яких користувачів, пропонується змінити підхід щодо групування статистичних показників та імплементувати досвід ЄС щодо збору та обробки

статистичних даних, що допоможе вивести українську статистику на якісно новий рівень [95, с. 39-40; 101].

Отже, можна стверджувати, що диференціація перебуває в тісному зв'язку з рівнем економічного розвитку. Розглядаючи її як у секторальному масштабі, так і, наприклад, відносно ринку праці, можна стверджувати, що вона становить реально потенційний набір нових можливостей для регіональних економік. У ході більш ранніх теоретичних роздумів очевидним є те, що такий прояв якісних змін, які відбуваються в системах, має залишатися у безпосередньому зв'язку з їх темпом розвитку. Хоча, структурні диференціації можуть проявлятися на різних рівнях. З одного боку, це можуть бути вищезгадані відмінності у типах окремих елементів системи, але, з іншого боку, вони також можуть бути різними рівнями їхньої організації. В еволюційних системах змінна – це «внутрішня природа одиниць», що взаємодіють з іншими одиницями та самі процеси взаємодії (інтерації). У результаті одиниці взаємодіють горизонтально (як елементи одного шару) і вертикальні взаємодії відбуваються через взаємодію між рівнями. Додатково, як показує дослідження Езкурри, соціально-економічні системи, які є відкритими за своєю природою, взаємодіють з елементами систем, які їх оточують. Звідси подібні зв'язки спостерігаються в сусідніх регіонах. Проте реляційні явища не зустрічаються у цілком вільний спосіб. Здається, що просторовий дисбаланс та існуючі бар'єри, як просторові, так і законні економічні, ефективно обмежують процес взаємодії. Внаслідок цього все ще зустрічаються чимало явищ нерівностей та процеси дивергенції.

1.2. Динамічні фактори економічного зростання та розвитку регіонів

Економічне зростання та розвиток соціально-економічного становища регіонів зумовлені дією багатьох факторів, зокрема, географічним розташуванням, природно-кліматичними умовами, виробничим потенціалом,

рівнем розвитку інфраструктури тощо, при цьому особливої уваги заслуговують саме динамічні фактори.

Оскільки, економіка в розвинених країнах загалом та регіонах зокрема значною мірою залежить саме від успішного розвитку інновацій, що ґрунтується на застосуванні нових знань та сучасних інформаційних технологій з метою виробництва нових прогресивних товарів, послуг, операцій тощо. Активізація інноваційної діяльності стає одним з найважливіших факторів, що визначає успіх виробничої й підприємницької діяльності як на внутрішньому, так і на міжнародному ринку, оскільки вона може дати відчутні переваги в конкурентній боротьбі. Відтак існує проблема необхідності розкриття сутності розвитку регіональних економічних систем інноваційного типу, що характеризується новими цілями, інноваційними засобами, які досягаються з використанням певних ресурсів.

Проблемам управління регіональним розвитком приділялася увага в працях вітчизняних учених: Т. Т. Авдєєвої, Ю. М. Бажала, І.С. Благуна, Б. М. Данилишина, Л.І., Дмитришин, Є. Г. Коваленко, Г.В. Лещук, М. І. Маниліч, Г. Г. Фетисової. Значні теоретичні аспекти інновацій містяться у працях вітчизняних та закордонних науковців, зокрема І. Ансоффа, Г. Бірмана, Т. Л. Кавуненко, Л. Канторовича, Р. Фостера, Н. Чухрай, В. Шапіро, Л. Шаршукової, Й. Шумпетера та ін. Проте, у наукових працях недостатньо уваги приділено особливостям диференціації рівня економічного розвитку слабкої та розвинутої економік в призмі інноваційного та освітнього середовищ, визначення їх взаємозв'язків.

У сучасних умовах глобалізації економіки і науково-технологічного прогресу підтримка та забезпечення високого рівня інноваційної активності національної економіки належить до числа головних державних пріоритетів внутрішньої політики багатьох країн. Виконання цього пріоритетного завдання можливе в разі реалізації інноваційної моделі розвитку національної економіки, що передбачає: системне та послідовне впровадження сучасних досягнень наукової і науково-технічної діяльності, застосування передових організаційно-

управлінських та виробничих систем для створення й реалізації на світових і національних ринках наукоємних інновацій із використанням високих технологій у відповідних конкурентних середовищах. Головну роль у підвищенні інноваційної активності відіграють вибір та реалізація певної стратегії інноваційного розвитку, ступінь забезпеченості різними ресурсами в інноваційній сфері, якість інноваційного менеджменту.

Рівень інноваційної активності економіки в регіоні безпосередньо пов'язаний з ефективністю інноваційної політики в країні та її регіонах, практичною реалізацією єдиної загальнодержавної стратегії формування національної інноваційної системи, що містить необхідні законодавчі, інституціональні, фінансово-бюджетні та інші складові, із створенням і підтримкою національної та регіональної інноваційної інфраструктури [43, с. 47].

Згідно з Законом України «Про інноваційну діяльність» інновації – це новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери [61].

Як модель зростання інноваційний розвиток бере початок з часів Великої депресії (1929-1933 рр.), тривалої стагнації економіки багатьох країн. Саме в цей період іде активне стимулювання і підтримка урядом США і західних європейських країн нововведень в організації і технології виробництва [41].

Теорія інновацій, яка є основою теорії інноваційного розвитку, обґрунтована Й. Шумпетером в 1912 р. у наукових роботах «Теорія економічного розвитку», а також «Капіталізм, соціалізм і демократія» (1942 р.) Саме йому належить тлумачення терміну «інновація» як «...процесу промислової мутації, який безперервно революціонізує економічну структуру зсередини, безперервно руйнуючи стару структуру і безперервно створюючи нову. Цей процес творчого руйнування є істотним фактом щодо капіталізму» [170-171].

В енциклопедичній літературі інновація розглядається як «новий підхід до конструювання, виробництва, збуту товарів, завдяки чому інноватор та його компанія здобувають переваги над конкурентами» [100, с. 656]. За міжнародними стандартами дана категорія має ширше обґрунтування, оскільки її визначають як кінцевий результат інноваційної діяльності, відображений у вигляді нових чи вдосконалених продуктів, впроваджених на ринку, нового чи вдосконаленого технологічного процесу, що використовується у практичній діяльності, або нового підходу до соціальних послуг [64, с. 4-6].

Загальною думкою в науковій літературі сьогодні є те, що рушійною силою довгострокового економічного зростання є наука, технології та інновації, а довгострокові відмінності в економічному стані країн та регіонів пояснюються відмінностями в знаннях, продуктивності і технологіях [235]. В економічній літературі сформувалася домінуюча думка про те, що конкурентоспроможність та інновації, в першу чергу, визначаються на регіональному та місцевому рівнях [212].

Перехід до інноваційного розвитку, необхідність якого вже усвідомили країни світу, є дуже важливим і для нашої країни. Одним з важливих питань у комплексному соціально-економічному розвитку регіону є формування його інноваційного середовища, у зв'язку з чим необхідно здійснювати розгляд інноваційної стратегії розвитку на регіональному рівні. Світовий досвід показує, що сталий розвиток виробництва і підтримку його конкурентоспроможності в довгостроковій перспективі залежить не стільки від ресурсних можливостей, скільки від інновацій [158].

Натомість, сталий розвиток трактують як керований розвиток регіону, що не завдає шкоди навколишньому середовищу в межах його території і не руйнує природно-ресурсний потенціал, забезпечуючи економічне зростання. При цьому було б помилкою ототожнювати поняття «сталість» винятково з проблемою довкілля [137, с. 317].

Інноваційний розвиток, як відомо, охоплює усі ланки суспільного відтворення і містить відповідні послідовні етапи: виявлення потреби та

виникнення нової технічної ідеї для задоволення цієї потреби; проведення досліджень і розробок та оформлення винаходу; інвестування виробництва, освоєння та використання; розповсюдження результатів науково-технічного прогресу; забезпечення сталого розвитку тощо [166].

Результативність інноваційного розвитку регіону зумовлюється забезпеченням умов життєдіяльності людини, зокрема господарської, формуванням комфортного життєвого середовища з підвищення добробуту, рівня і якості життя населення. Досягнення зазначеної мети можливе за умови врахування і дотримання екологічних аксіом суспільного розвитку, що базуються на зменшенні або ж нівелюванні шкідливого впливу на навколишнє середовище, процес природокористування, наданні можливості для розширеного відтворення довкілля територіальної економічної системи.

Слід відмітити, що компонентною структурою формування комфортного життєвого середовища людини є взаємозалежність трьох важливих складових: природної, соціальної або соціально-політичної, та техногенної. В сукупності вони зумовлюють необхідність виокремлення пріоритетів інноваційного розвитку регіональної системи з окресленням цілей, розробленням інноваційної стратегії, де обґрунтовуватимуться перспективні орієнтири інноваційної діяльності і здійснюватиметься пошук оптимальних шляхів досягнення результату і формування портфелю інноваційних проєктів [204, с. 6].

В Україні розроблено підходи до побудови моделі інноваційного розвитку регіонів, в основу якої покладено визначення поняття «інноваційна діяльність», що характеризується сукупністю технологічних, виробничих і комерційних заходів, які призводять до появи на ринку новітніх виробничих процесів та устаткування [110].

При цьому, слід відмітити, що для визначення регіональної інноваційної продуктивності країн ЄС Європейська комісія використовує ряд показників, серед яких якість людських ресурсів, витрати на НДДКР в державному та приватному секторах, витрати на інноваційну діяльність, які відмінні від НДДКР, кількість патентних заявок, кількість підприємств, що здійснюють

випуск інноваційної продукції, обсяг продажу інноваційної продукції [36, с. 208; 227].

Диференціація рівня економічного розвитку є поширеним явищем в економічному просторі і, на думку більшості дослідників, поглиблюється. Приймаючи за Шумпетером та його послідовниками те, що основною рушійною силою економічного зростання є інновації, деякі країни або регіони вже від початку позбавлені можливості конкурувати через обмежений доступ до їхнього використання [169]. Крім того, необхідною умовою ефективного використання інновацій є зростаючі доходи, які створюють умови для імплементації переломних змін, дозволяючи економіці зламати бар'єр стабільного стану та сприяти здійсненню організаційних та виробничих інновацій, що є похідними від технологічних інновацій. Країни і регіони, слабше розвинені, через низькі або від'ємні темпи зростання доходу, не виконують цієї умови. У вивченні процесів розвитку, основу повинні становити явища дисбалансу, які властиві для функціонування відкритих економічних систем.

У неокласичній моделі, коли валові інвестиції (брутто) прирівнюються до амортизації капіталу на 1 мешканця (на душу населення), економіка у стані стабільного зростання більше не зростає (рис. 1.3). Це пов'язано з відсутністю зовнішнього технічного прогресу, який не може бути використаний для прискорення розвитку та виходу на нову траєкторію [225].

При цьому інтелектуальний капітал охоплює [172, с. 32]:

- цільове функціональне призначення людського капіталу як глибокого переосмислення і докорінного перетворення системи господарських зв'язків, зміни відтворювальної якості;
- капітал освіти з його поділом на складові, зокрема загальноосвітню і професійно-кваліфікаційну, де загальноосвітня стосується процесу загальної підготовки з метою використання у багатьох сферах господарського комплексу країни та її регіонів, а професійно-кваліфікаційна складова формується у процесі спеціального професійного навчання і

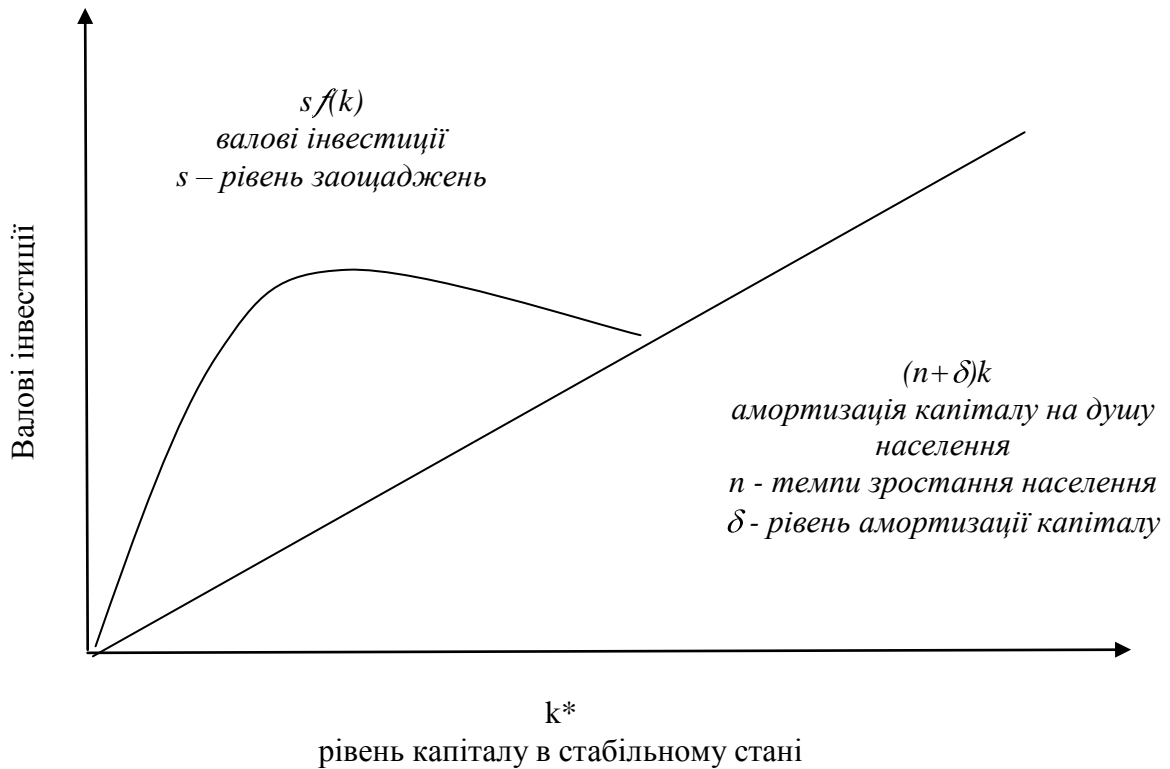

Рис. 1.3. Динаміка зростання слабкої економіки в інтелектуальному секторі

Аналізуючи високорозвинену економіку, що ґрунтується на інтелекті, можна стверджувати, що вона не може утримуватися в стані стабільного зростання, навіть в довготерміновому періоді (рис. 1.4).

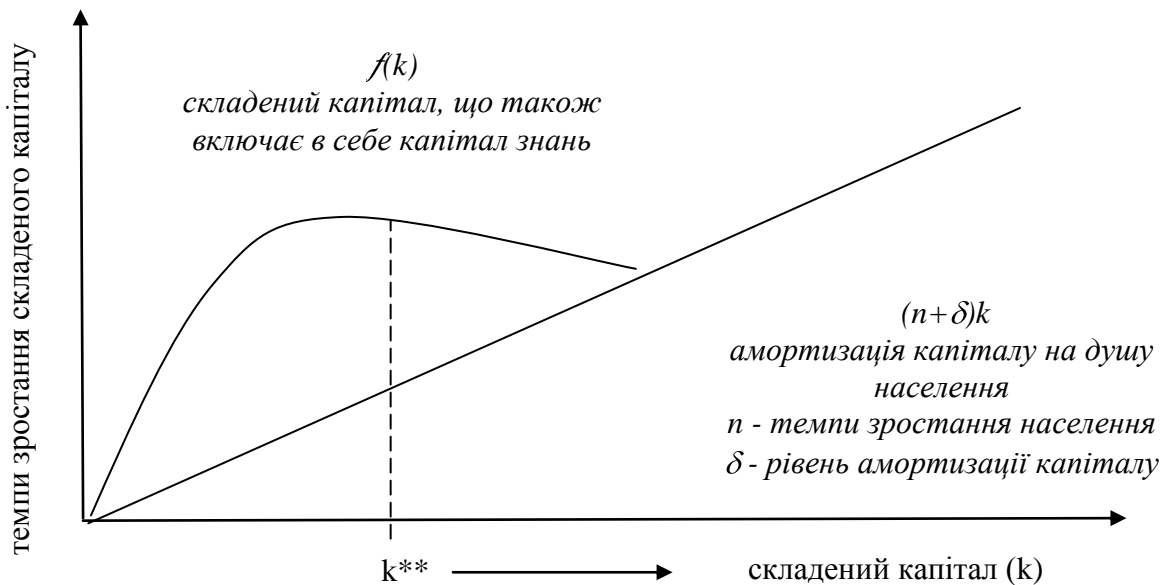

Рис. 1.4. Динаміка зростання розвиненої економіки в інтелектуальному секторі

перепідготовки у багатогранних сферах і видах діяльності територіальної економічної системи;

- капітал здоров'я, наявність якого забезпечує повноту творчої діяльності, її силу і дієвість; формується передусім у сім'ї, системі освіти, у процесі підприємницької і трудової діяльності тощо;
- капітал рекордних досягнень, який у функціональному відношенні забезпечує завдання якісного оновлення меж реалізації фізичних сил і можливостей людського організму, що необхідно для відповідного забезпечення творчого потенціалу в господарському житті, культурі, освоєнні нових територій та інше.

За даними експертів Світового банку економіка знань складається з чотирьох основних елементів: освіта та навчання, що характеризують наявність освіченого та професійно підготовленого населення, здатного до продукування, розподілу та використання знань; динамічна інноваційна інфраструктура, характеризується наявністю інформаційних та комунікаційних технологій, здатних забезпечити поширення та обробку інформації; економічні стимули та правовий режим, економічне середовище, що сприяє вільному руху знань, їх впровадженню та розвитку підприємництва; інноваційні системи – мережа дослідних центрів, вищих навчальних закладів, приватних фірм та організацій, що займаються продукуванням нових знань та їх застосуванням. Країна, що інтенсивно конвертує наукові знання в нові технології та товари, набуває можливості забезпечення стійких темпів економічного розвитку, здатності зосереджувати національні зусилля на пріоритетних напрямках науково-технічного, соціально-економічного розвитку в межах державних інноваційних систем і посилювати свою конкурентоспроможність на світових ринках [2].

Вагомого значення набувають інноваційні знання як на рівні регіональної, національної, так і глобальної економіки. При цьому акцент ставиться на підвищенні ролі людини, особистості, де [162, с. 74]:

- економічне зростання забезпечується за рахунок інтенсифікації інноваційної діяльності;

- нові відкриття, винаходи, технології, принципово нові товари створюються не епізодично, а систематично і стають сталою складовою економічних процесів у рамках міжнародної кооперації.

Регіональний вимір, або ж особливості інноваційного розвитку регіону, І. Вахович та Г. Денисюк розглядають як «якісно новий рівень збалансованого розвитку господарського комплексу регіону за рахунок впровадження інноваційних програм, що забезпечують оновлення й нарощення його економічного потенціалу» [31, с. 141; 49, с. 142].

У межах регіональної економічної системи інновація (нововведення) розглядається [13]: по-перше, як процес – вкладання коштів в економіку регіону (міста), що забезпечує зміну поколінь техніки і технології; по-друге, як об'єкт – нова техніка, технологія, що є результатом науково-технічного прогресу.

Таким чином, високорозвинена економіка, ґрунтована на інтелекті може продовжувати зростання ендогенного характеру при темпах, що перевищують темпи інвестування (розведення обох кривих), оскільки новий капітал генерує динамічно зростаючі доходи внаслідок позитивного зворотного зв'язку з нагромадженням соціального та людського капіталу, що матеріалізується в мережевій економіці та в процесі навчання через дію [225].

Додатковим динамічним чинником у представленій моделі є процес спрямування капітальних ресурсів у сектор знань. Сповільнення падіння доходів від акумульованого фізичного капіталу впливає на переміщення інвестицій в інтелектуальний сектор. Як наслідок, економіка спирається у своєму розвитку на все більшу інноваційну діяльність, що додатково прискорює її розвиток.

У поданому модельному представленні однозначно вказано, що економіки більш розвинених країн мають підстави для тривалої й ефективної активізації процесів розвитку. Вони краще обізнані, демонструють більші й ефективніші можливості в процесі навчання та використовують новий досвід, і, нарешті, краще оснащені фізичним капіталом, необхідним для ефективного

впровадження технологічних інновацій [68]. В результаті у них відбувається динамічний набір зв'язків між знаннями та економічним розвитком, який складається з наступних ланок (рис. 1.5):

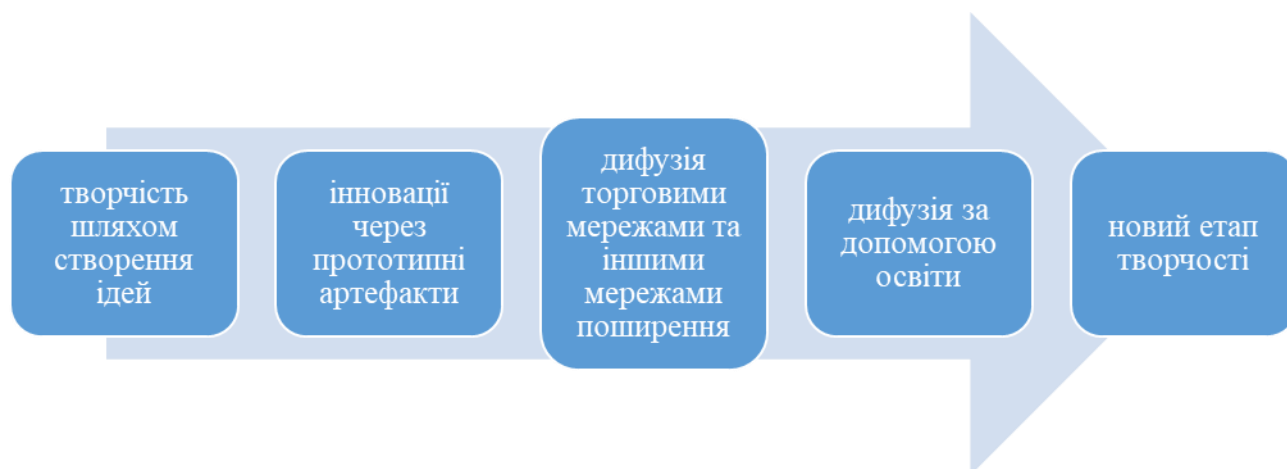

Рис. 1.5. Динамічний набір зв'язків між інтелектуальним сектором та економічним розвитком

На сьогоднішній день для ефективного функціонування вищезгаданого ланцюга вирішальне значення мають час і легкість доступу. Через розповсюдження інформаційних технологій та їх постійно зростаючу продуктивність, процес дифузії інновації і знань може відбуватися (у визначеній області) практично без бар'єрів і в реальному часі.

Так, під інноваційною моделлю економічного розвитку ми розуміємо сукупність взаємозалежних та взаємодоповнюючих елементів, головними з яких є система продукування наукових знань та інновацій, система освіти та підвищення кваліфікації, система комерціалізації наукових знань та інновацій, система застосування інновацій, система управління і регулювання інноваційним розвитком економіки [132, с. 213].

Серед сучасних моделей інноваційного розвитку економіки виділяють [77, с. 9]:

- активна дифузія інновацій, що передбачає взаємодію уряду з науковими установами, вищими закладами освіти, підприємствами і установами з метою швидкого втілення технологічних інновацій;

- державна підтримка інноваційних форм, що спрямована на державну підтримку національних інноваційних структур для сприяння виходу національної продукції на світовий ринок;
- локальне інноваційне середовище, що передбачає формування і розвиток наукових парків, технопарків, технополісів, територіальних науково-технічних центрів;
- модель СНД, що ґрунтується на науково-технічному співробітництві між державами, підприємствами та організаціями країн СНД в межах програмно-цільового методу організації інноваційної діяльності;
- міжгалузеві науково-технічні комплекси Кластерна форма організації інноваційної діяльності;
- світового співробітництва, що передбачає участь України у міжнародному науково-технічному співробітництві і широкий обмін науковими результатами і новими технологіями.

Інноваційна модель – особлива система відносин, інститутів та інституцій, які створюють належні умови для науково-технічного прогресу в межах і під впливом визначеної державної інноваційної політики [65, с. 28].

Розрізняють три головні моделі економічного розвитку країни:

1. Ресурсна модель. Використовується без високотехнологічного виробництва, складається з взаємозв'язаних трьох компонентів: природні ресурси, виробництво, гроші.

2. Інноваційна модель. Складається з трансформації грошей в знання, знань в інновації та інноваційного товару в гроші.

3. Інтелектуально-донорська модель. Має ознаки інноваційної моделі, в якій не враховано стадії виробництва [65, с. 29; 80, с. 126].

Водночас основними загальноприйнятими в економіці напрямками та показниками при визначенні тенденцій інноваційного розвитку є такі [173, с. 69]:

- науково-інформаційний та технічний рівні впровадження прогресивних технологічних процесів на промислових підприємствах;
- інноваційна активність підприємств за регіонами та видами економічної діяльності;
- інноваційна активність промислових підприємств як частки підприємств, які запроваджували інновації, до загальної кількості обстежених промислових підприємств у регіоні;
- загальний обсяг витрат на виконання науково-дослідних робіт (НДР) та інноваційну діяльність;
- техніко-економічна ефективність інноваційних проєктів.

Інноваційна модель розвитку потребує витрат на фінансування науки не менше 2 % ВВП (в Україні цей показник становить 0,3 %). Країни, які досягли високих темпів економічного зростання за рахунок інноваційного чинника, а це Японія, США, Німеччина, Франція, Великобританія, відповідають цій вимозі [45]. Відмічені вище країни за даними Global Research and Development Funding займають провідні позиції у рейтингу країн світу за фінансуванням НДДКР за період 2010-2019 рр. (рис. 1.6).

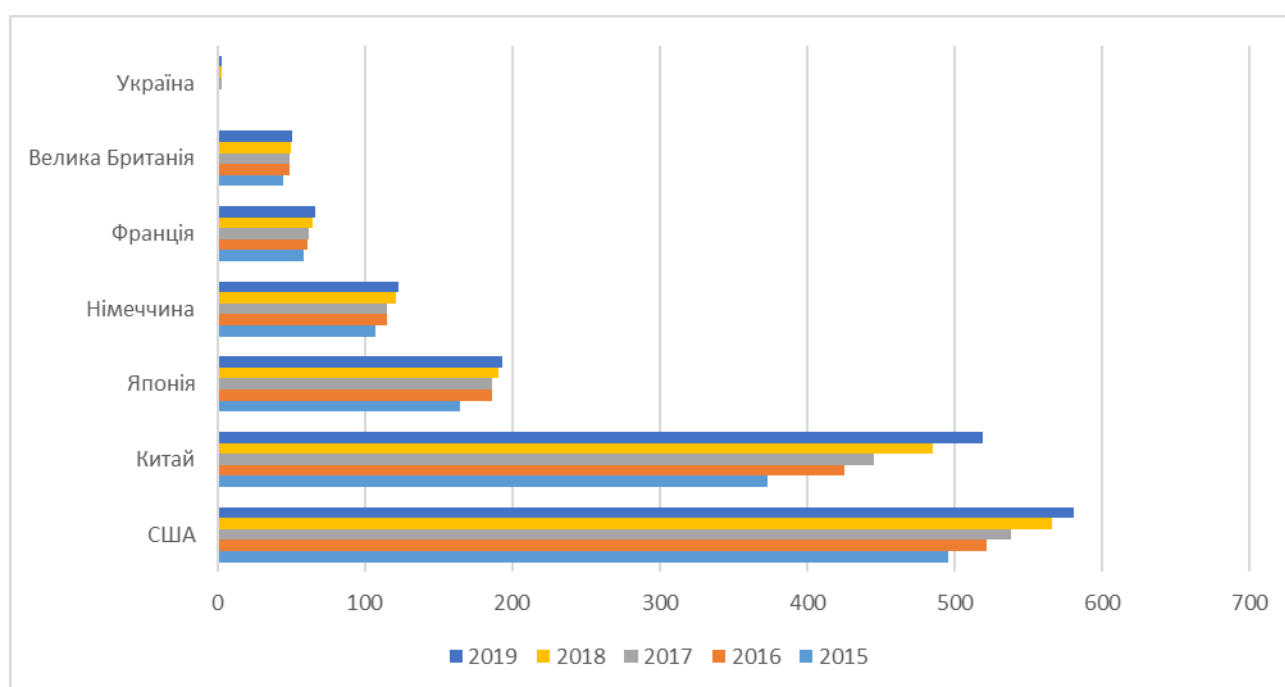

Рис. 1.6. Витрати (передбачені) на НДДКР, млрд. дол. США

Джерело: сформовано та доповнено автором на основі [91; 224]

При цьому, витрати на НДДКР в Україні становили: 2015 – 0,63 млрд. дол. США; 2016 – 0,91 млрд. дол. США; 2017- 2,88 млрд. дол. США; 2018- 3,02 млрд. дол. США; 2019 – 3,12 млрд. дол. США.

Узагальнення інформаційних даних засвідчує, що в країнах, які мають високий рівень досліджуваного розвитку, вагому роль відіграє державне регулювання інноваційних процесів, яке здійснюється як прямими методами (державна підтримка та фінансування), так і непрямыми (стимулювання, створення сприятливих умов упровадження інновацій тощо [91, с. 36].

З метою порівняння та оцінювання інноваційного розвитку країн широко використовується Глобальний інноваційний індекс (Global Innovation Index), який щорічно визначають провідна французька бізнес-школа Європейський інститут управління бізнесом (L'Institut Européen d'Administration des Affaires – INSEAD), Корнелльський університет США і Всесвітня організація інтелектуальної власності (World Intellectual Property Organization).

У процесі дослідження інноваційного розвитку зарубіжних країн фахівці Всесвітньої організації інтелектуальної власності визнали Швейцарію світовим лідером в інноваційному розвитку та впровадженні нововведень у повсякденне життя, а Китай став єдиною країною «другого світу», що потрапив у двадцятку нового рейтингу. За даними Міжнародної організації інтелектуальної власності (WIPO), з усіх поданих у світі заявок на патенти, зареєстрованих у 2017 р. у Китаї, Швейцарії належить 42,8 %, США – 19,4 %, Японії і Південній Кореї – по 10,2 %, Європі – 5,1 %, «весь інший світ» займає 15,8 %.

Зазначений показник засвідчує, що глобальний інтелект перетікає із США (колишнього лідера в цій сфері) в Китай. Причому тенденція інноваційного зсуву в бік Китаю та Азії простежується давно, вже років десять-п'ятнадцять, і до того ж з прискоренням: тільки за 2017-й ми спостерігаємо зростання частки китайських заявок на патенти на 4,8 % [204].

Від так за період 2010-2017 рр. найвищий рівень інноваційної активності у 2017 р. належав Швейцарії (169 балів), найнижчий – Україні (29 балів). У

2017 р. порівняно з 2010 р. позиції України погіршилися на 2 бали. Найбільше зростання спостерігається у Литви (20 балів), Норвегії (20 балів), Туреччини (15 балів), Великобританії (14 балів), Сербії (13 балів), Македонії (13 балів). Найбільший рівень падіння – у Румунії (-14 балів), Кіпру (-9 балів), Люксембургу (-6 балів) [197].

Починаючи з 2007 р. Всесвітня організація інтелектуальної власності щороку складає і публікує Глобальний індекс інновацій. У рамках цього міжнародного рейтингу експерти намагаються оцінити, як різні країни світу розвивають інноваційні галузі економіки і намагаються втілити їх у життя. При його формуванні оцінюється не тільки наукова, а і політична та економічна складові успіху, в тому числі якість інноваційного законодавства, відсутність перешкод для ведення бізнесу, рівень корупції та інші фактори, які не мають безпосереднього стосунку до науки і технологій.

Інноваційний індекс засвідчує співвідношення витрат і ефективності зусиль з розвитку інновацій у країні. Верхні місця в рейтингах за період 2013-2018 рр. за Глобальним інноваційним індексом займають [112]: Швейцарія, Швеція, Великобританія, США, Нідерланди, Фінляндія, Сінгапур, Данія, Ірландія, Люксембург, Гонконг, Німеччина, Південна Корея. Станом на 2018 р. у щорічному рейтинзі найбільш інноваційних країн світу Global Innovation Index Україна посідає 43-є місце, при цьому загалом у даному рейтингу представлено 126 країн [204].

За даними статистики, останні кілька років Україна активно поліпшує власні позиції. У 2017 р. країна займала 50-ту сходинку рейтингу, у 2016 р. – 56-ту, а в 2013 р. – 71-шу. Отже, за п'ять останніх років Україні вдалося піднятися на 28 позицій (рис. 1.7).

Загалом виокремлюють наступні країни, які найбільш ефективно використовують інновації: Швейцарія, Нідерланди, Швеція, Великобританія, Сінгапур, Сполучені Штати Америки, Фінляндія, Данія, Німеччина та Ірландія. Китай знаходиться на 17-му місці, вперше увійшовши в топ-20. Росія опинилася на 46-му місці, опустившись на одну позицію за останній рік.

Сусідні з Україною країни зайняли такі позиції: Польща – 39-ту, Молдова – 48-му, Білорусь – 86-ту [121; 204].

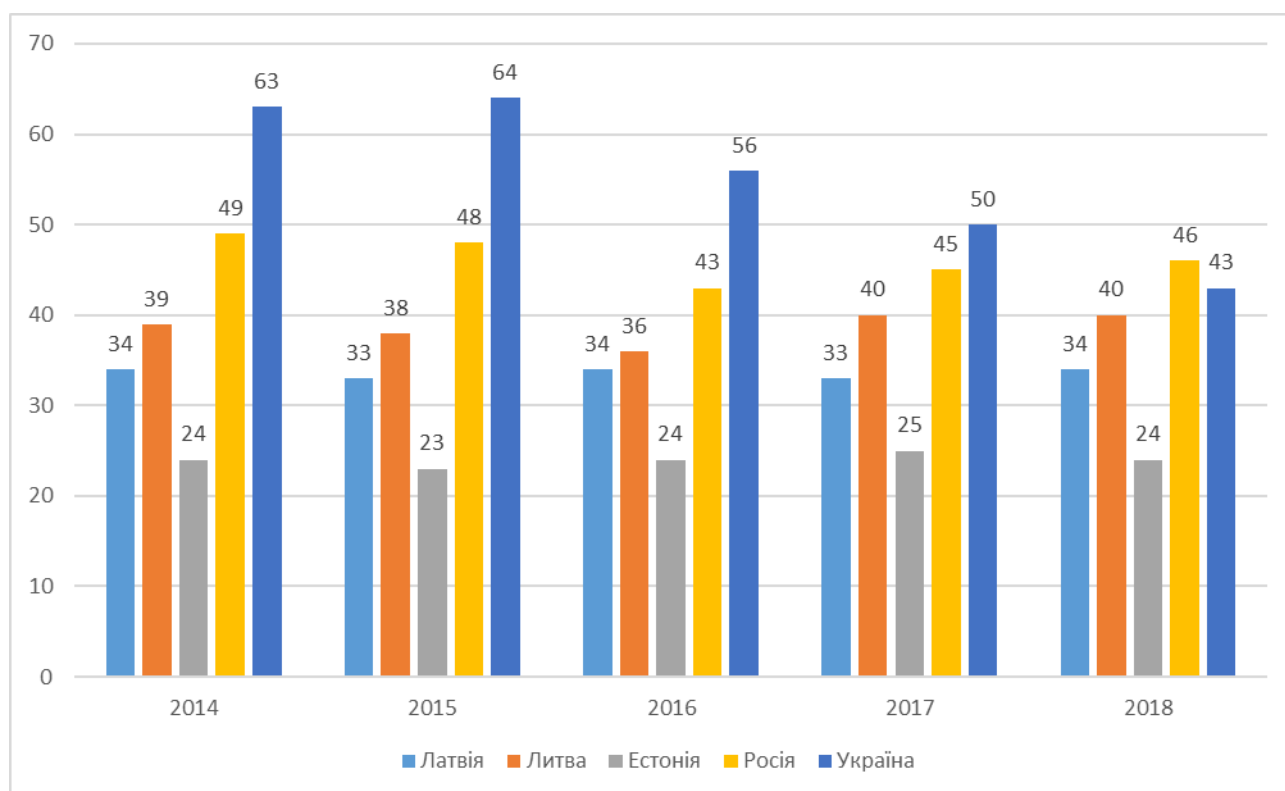

Рис. 1.7. Рейтинг найбільш інноваційних пострадянських країн за період 2014-2018 рр.

Джерело: сформовано за даними [204]

Укладачі рейтингу оцінюють ситуацію у сфері інновацій у 126 країнах світу за різними показниками. Global Innovation Index включає кілька десятків показників, згрупованих у семи розділах. Зазначені показники комплексно характеризують інноваційний розвиток країн світу, які перебувають на різних рівнях економічного розвитку [121]. Результативність функціонування економічної системи пов'язана як з наявністю інноваційного потенціалу, так і умовами щодо його задіяння. Тому Global Innovation Index розраховується як зважена сума оцінок двох груп показників («Україна підросла на 7 позицій в рейтингу інновацій і обігнала Росію», 2018):

1) наявні ресурси і умови для проведення інновацій (Innovation Input), де входять відповідні інститути; людський капітал і дослідження; інфраструктура; розвиток внутрішнього ринку; розвиток бізнесу;

2) досягнуті практичні результати здійснення інновацій (Innovation Output), а саме: розвиток технологій і економіки знань та результати творчої діяльності [121].

Нині окреслюють три типи моделей інноваційної діяльності розвинених країн з орієнтацією на [28, с. 77]:

1) лідерство в науці, реалізацію великомасштабних цільових проєктів, що охоплюють всі стадії науково-виробничого циклу, як правило, зі значною часткою науково-інноваційного потенціалу в оборонному секторі (США, Англія, Франція);

2) поширення нововведень, створення сприятливого інноваційного середовища, раціоналізацію всієї структури економіки (Німеччина, Швеція, Швейцарія);

3) стимулювання нововведень шляхом розвитку інноваційної інфраструктури, забезпечення сприйнятливості до досягнень світового науково-технічного прогресу, координацію дій різних секторів у галузі науки і технологій (Японія, Південна Корея).

Багато дослідників запропонували моделі для вивчення дифузії нового продукту, які пояснюють природу даного процесу. За останні п'ять десятиліть, було розроблено велику кількість математичних моделей, щоб охарактеризувати характерні дифузійні закономірності, криві проникнення продукту. Основними із них є: логістична модель, бі-логістична модель, Басс модель, модель Фішера-Прая, модель Мансфілда, модель Блекмена. Однак, більшість доступних моделей дифузії є детермінованими в природі і не приймають до уваги різні стадії процесу дифузії. Крім того, існуючі моделі розглядають дифузіїю як бінарний процес і не дозволяють включити чинник повторних покупок [182, с. 36].

Запорукою інтенсифікації інноваційної моделі розвитку української економіки та підвищення результативної її реалізації має стати:

1) збереження позитивних тенденцій в національній економіці (зокрема, щодо скорочення питомої ваги секторів первинного виробництва й зростання сектору послуг) з одночасним вирішенням нагальних проблем (нечітке формулювання пріоритетів у національній науковотехнічній політиці; недостатність або відсутність інформації про наявні дослідження й розробки; зниження інноваційної активності вітчизняних підприємств);

2) сприяння залученню інвестицій у ті галузі та сфери (передусім авіа, ракето- та машинобудування), де ще зберігся матеріально-технічний та кадровий потенціал;

3) забезпечення доступності технічних й технологічних інновацій (передусім вітчизняних розробок) за рахунок дієвої державної підтримки бізнесу щодо залучення інвестицій та впровадження новації, а саме:

– фінансування інноваційних проектів фундаментальних і прикладних досліджень із бюджетів усіх рівнів, а також із спеціалізованих фондів;

– пільгового кредитування;

– стимулювання запровадження енерго- й ресурсозбережних технологій, підвищення рівня безпеки та комфорту робочих місць;

– компенсування новаторам їхніх витрат на реалізацію суспільно значущих інноваційних проектів;

– сприяння міжнародній науково-технічній кооперації;

4) спрямування розвитку національної економіки на пом'якшення міжгалузевих і міжрегіональних диспропорцій, а також на забезпечення пріоритетного розвитку вищих технологічних укладів та усунення перешкод для розвитку вітчизняного бізнесу [34; 130, с.9–11].

Загалом, дифузю інновацій розглядають як процес, що складається із кількох етапів:

– як послідовний чи циклічний перебіг визначених етапів;

- у вигляді комунікацій, поширення нової ідеї, продукту, технології, методу управління;
- послідовна зміна предметів і явищ, що відбуваються закономірно; сукупність ряду послідовних дій, спрямованих на досягнення певного результату;
- послідовна зміна станів об'єкта у часі [93].

Це значно покращує функціонування усього ланцюга, а також збільшує імплементаційні можливості окремих його елементів.

Стадницьким Ю.І., на основі широкого аналізу зарубіжної наукової літератури, узагальнено основні чинники, які стосуються швидкості дифузії інновацій:

1. Відносна перевага (*relative advantage*) інновації порівняно із взаємозамінними технологіями, що виражається економічними та соціальними показниками (прибутковість, зниження рівня забруднення довкілля, зниження витрат ручної праці тощо).

2. Сумісність (*compatibility*) інновації, тобто її відповідність існуючій системі цінностей (визначається культурними нормами соціальної системи), минулому досвіду та потребам реципієнта.

3. Складність (*complexity*) інновації, яка характеризується рівнем простоти та легкості для розуміння, використання та пристосування до інновації.

4. Простота апробації (*trialability*) інновації, тобто можливість її впровадження в обмежених масштабах. Цю характеристику ототожнюють з можливістю етапності, подільності (*divisibility*) інновації на окремі частини.

5. Комунікативність (*communicability*) інновації, яка характеризується можливістю її розповсюдження між іншими реципієнтами [103, с. 492; 136].

Процес дифузії інновацій складається з чотирьох основних елементів [127; 182]:

- інновації – ідея, практика або об'єкт, який сприймається іншими учасниками на ринку як новий або удосконалений;

– соціальна система - сукупність взаємопов'язаних одиниць, які займаються вирішенням спільної проблеми для досягнення загальної мети;

– канали зв'язку – це шлях поширення повідомлень від одного індивідуума до іншого. Вони бувають двох типів: канали засобів масової інформації (радіо, телебачення, газети які мають на меті досягти велику аудиторію за допомогою джерела із одного або кількох людей) та міжособистісні канали;

– час – його включення в якості змінної в дифузійні моделі є позитивною рисою, про те вимірювання досить проблематичне і ґрунтується на таких основних чинниках, як: швидкість впровадження інноваційного рішення (проміжок часу який потрібний суб'єкту системи для прийняття або відхилення нових знань), наслідування інноваційності (інноваційна зрілість членів системи у порівнянні з іншими), інноваційна аудиторія (число членів системи, які впроваджують інновації в даний період часу);

– інновація - це ідея, практика або об'єкт, який сприймається як новий індивідуальним або іншої одиниці прийняття.

Надзвичайно важливе значення має ефективно налаштована система освіти країни, оскільки згідно з правилом кумулятивної причинності, вона залишається у безпосередньому зв'язку з функціонуванням економіки на регіональному рівні. В результаті існування системи освіти, що ефективно функціонує, покращується загальний рівень освіти населення. Разом з ним зростає рівень кваліфікації поточної та потенційної робочої сили, що, в свою чергу, підвищує конкурентоспроможність та ефективність економіки регіонів. Досягнуте поліпшення економічної ситуації впливає, за принципом зворотної реакції, на кваліфікацію працівників шляхом вдосконалення структури зайнятості. Це призводить до подальшого збільшення попиту на добре освічені робочі ресурси, що стимулює подальший розвиток системи освіти. Таким чином введений в дію механізм кругової, кумулятивної причинності (рис. 1.8).

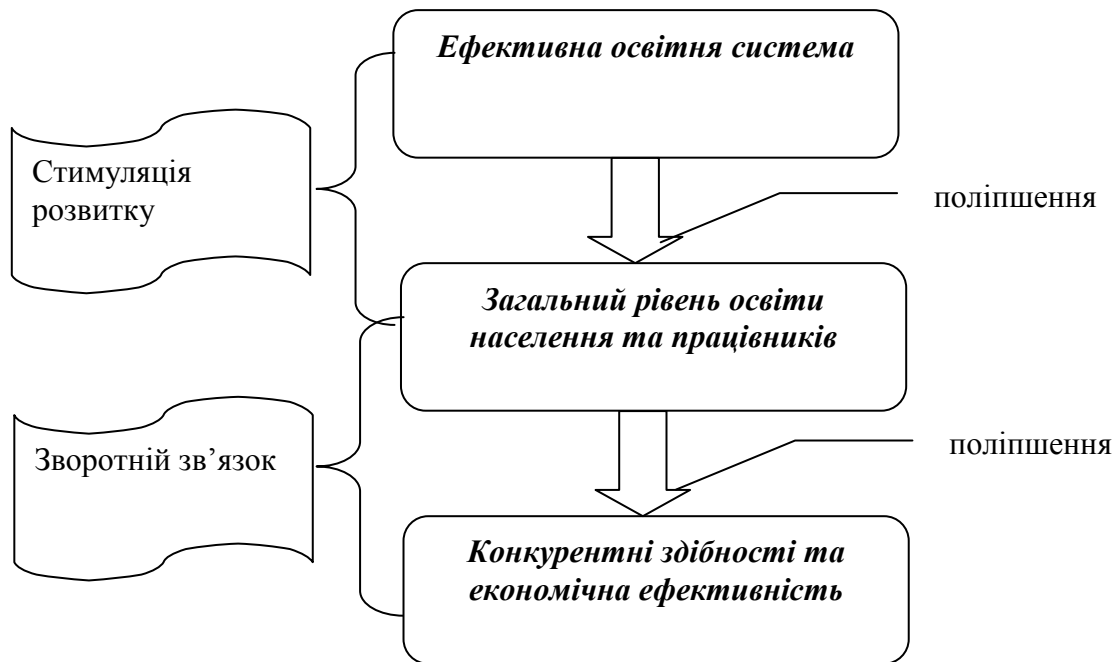

Рис. 1.8. Механізм кумулятивної причинності у високорозвиненій економіці, що базується на інтелектуальній сфері

Розвиваючи тему міжнародної допомоги та фінансування інноваційних процесів та проектів регіонального розвитку, необхідно також вказати Угоду про виконання завдання у сфері розвитку між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки для сприяння більш прозорим та підзвітним процесам врядування за широкої участі громадян від 17 вересня 2014 року, відповідно до якої Уряд України отримує від Уряду Сполучених Штатів Америки гранти на завдання у сфері розвитку, що полягає у сприянні більш прозорим та підзвітним процесам врядування за широкої участі громадян, при цьому одним з передбачених угодою заходів є сприяння децентралізації, а також створення сприятливих умов для підприємницької діяльності [159].

В рамках вищевказаної угоди, на сьогоднішній день Урядом США через Агентство США з міжнародного розвитку (United States Agency for International Development, USAID) впроваджується проект під назвою «Децентралізація приносить кращі результати та ефективність (DOBRE)» на базі об'єднаних громад Дніпропетровської, Івано-Франківської, Кіровоградської, Миколаївської, Тернопільської, Харківської, Херсонської областей з метою

сприяння місцевим органам самоврядування у підвищенні ефективності управління ресурсами та послугами, які відповідають пріоритетам громади, кошторисною вартістю 50 000 000, 00 доларів США, зі строком реалізації з 8 червня 2016 року по 7 червня 2021 року [63]. Одним з напрямом програмної діяльності проекту, зокрема, є місцевий економічний розвиток, а саме завдяки стратегічному плануванню кожна об'єднана територіальна громада терміном на 1-3 р. (короткостроково) та 3-5 р. (середньостроково) самостійно розробляє та реалізує потреби у розвитку. В даних планах чітко визначаються ресурси, галузі економіки та пріоритетні напрямки інвестицій, державно-приватного партнерства та залучення громади для підвищення соціально-економічного становища. Крім того, програмою передбачається створення проектного фонду місцевого економічного розвитку, який фінансуватиме проекти, визначені громадами.

Окрім цього, слід відмітити особливу увагу на реформування системи освіти в Україні. Від так Держбюджет на 2019 рік передбачав уже традиційне збільшення видатків на середню освіту, а станом на 01.10.2020 року видатки на освіту становили 36268,7 млн. грн. (рис.1.9).

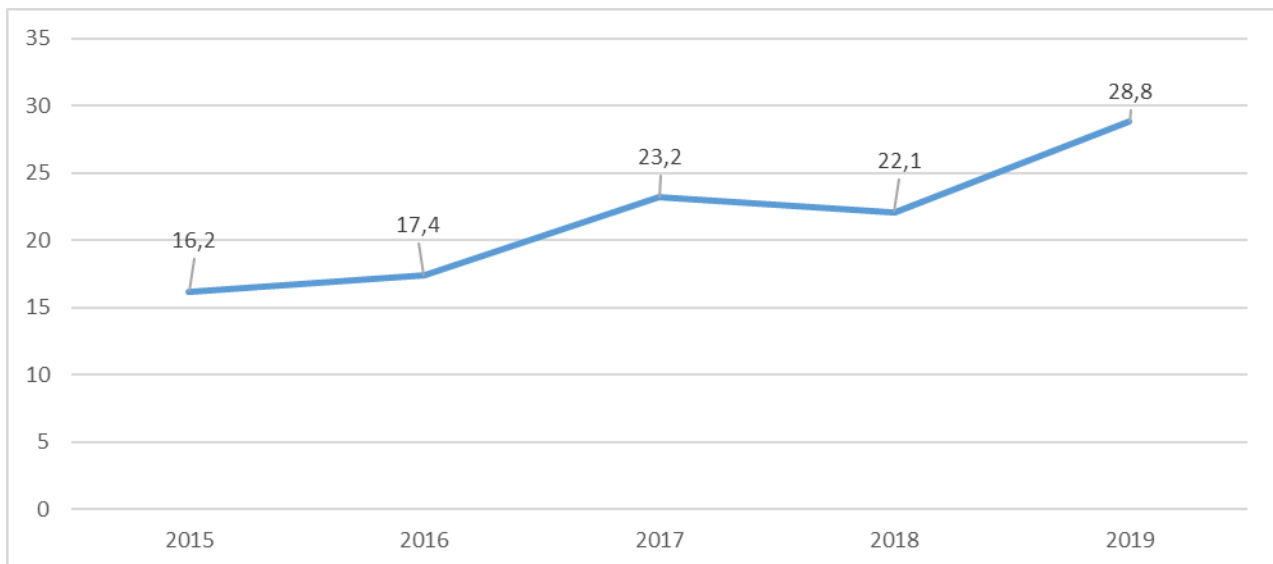

Рис. 1.9. Бюджет освіти та науки в Україні за період 2015-2019 рр., млн. грн.

Освітня субвенція з Держбюджету до місцевих складе 69,6 млрд грн, що на 13% більше за її обсяг попереднього року. За оцінкою Асоціації міст України (АМУ), збільшили цю статтю видатків передусім завдяки вдосконаленню формули розподілу освітньої субвенції між місцевими бюджетами, а також з минулого року кошти виділяють залежно від рівня наповнюваності шкільних класів.

Протягом 2018 року нараховувалось 176 заклад вищої освіти із 347 тис. студентів за державним замовленням. Сукупні видатки державного бюджету на оплату послуг з підготовки фахівців цими закладами у 2018 році становили 16 млрд грн. Загалом підготовка фахівців закладами вищої освіти сконцентрована в: Харківській, Львівській, Дніпропетровській та Одеській областях та м. Києві. На ці 5 регіонів припадає 53% закладів вищої освіти, що отримують кошти з державного бюджету, від так дані заклади навчають понад 60% відсотків студентів за держзамовленням, на підготовку яких припадає понад 67% витрат державного бюджету [107].

На рис. 1.10 показано, що спостерігається тенденція до суттєвого збільшення частки видатків Зведеного бюджету України на загальну середню освіту (з 42,4 % у 2014 р. до запланованих 48,0 % у 2018 р.), при цьому слід відмітити зниження частки видатків на вищу освіту з 28,3 % у 2014 р. до 21,8 % у 2017 р. [105].

У Держбюджеті на 2019 рік на сферу науки було закладено близько 9,8 млрд грн, що на 18% більше за показник попереднього року. Втім, українська наука залишається на рівні 0,23% ВВП, а це суперечить законодавству, що встановлює фінансування наукової і науково-технічної діяльності у розмірі не менше 1,7% ВВП.

У 2020 році ключові галузі розвитку людського капіталу – освіта та охорона здоров'я – фактично є аутсайдерами у процесі розподілу бюджетних ресурсів, при цьому значно мінімізовано соціальні гарантії. Зокрема, у 2020 році за плановими показниками порівняно з 2013 р. за фактичними показниками відчутне зниження за наступними даними: на 1,7% ВВП в освіті;

1,3% ВВП в охороні здоров'я і 3,0% ВВП у соціальному захисті. Міністерство освіти і науки збирається реорганізувати систему вітчизняної освіти, більшість з цих змін мають бути реалізовані у найближчі два роки. Ці нововведення стосуватимуться і дошкільної освіти, і середньої школи та ВНЗ, і викладацького складу.

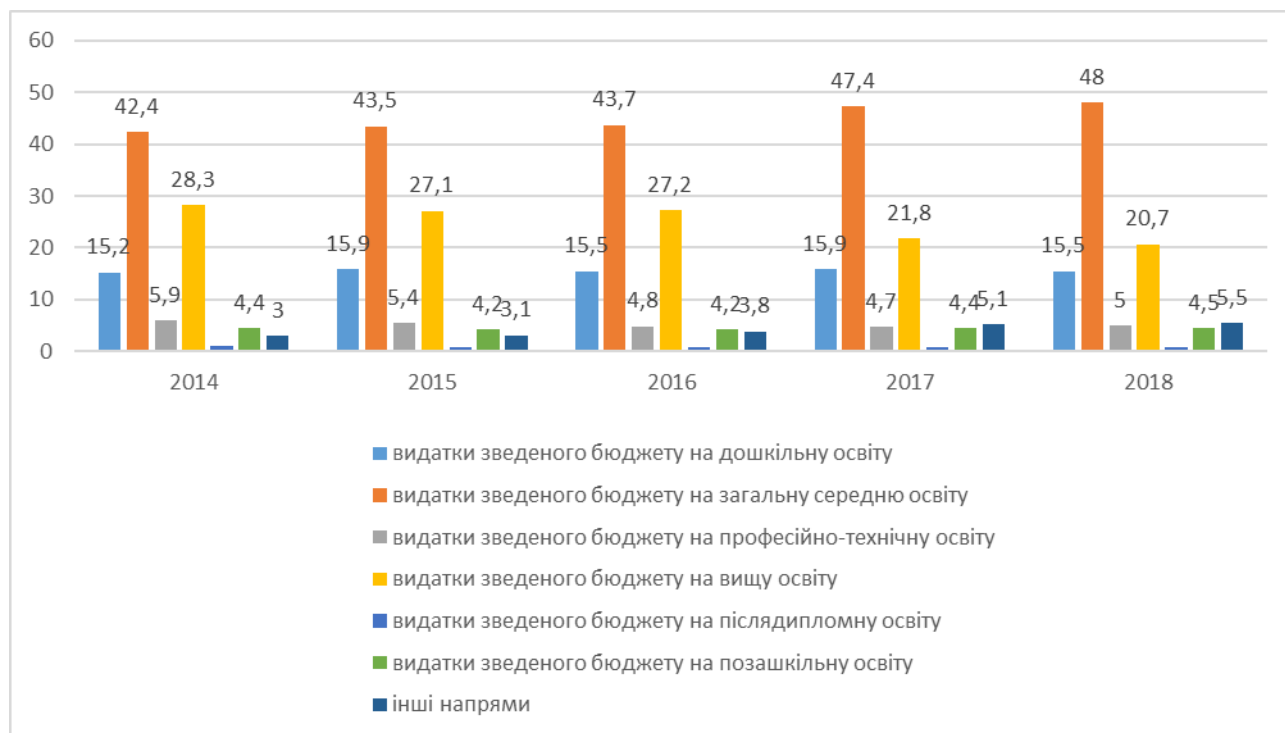

Рис. 1.10. Видатки зведеного бюджету України за рівнями освіти у 2014–2018 рр., % від видатків зведеного бюджету України на освіту*

* *Значення видатків ЗБУ за рівнями освіти у 2018 р. є планом на 2018 рік з урахуванням унесених змін за січень–квітень 2018 р.*

Складено за даними Державної служби статистики України [46]

Таким чином, можна спостерігати процеси згортання соціальних функцій держави та зниження якості публічних благ, що відповідним чином зумовить виникнення соціально-демографічної кризи та зниження конкурентоспроможності робочої сили.

У науковій літературі класифікацію освітніх інновацій формують за рівнем інноваційної зміни, виокремлюючи вісім рангів (порядків) інновацій:

- інновації нульового порядку, які передбачають практичну регенерацію первинних властивостей системи (відтворення традиційної освітньої системи або її елементу); інновації першого порядку, що характеризуються кількісними змінами в системі при незмінній її якості;

- інновації другого порядку, які є перегруповуванням елементів системи й організаційними змінами (наприклад, нова комбінація відомих педагогічних засобів, зміна послідовності, правил їх використання тощо);

- інновації третього порядку, що характеризуються адаптаційними змінами освітньої системи в нових умовах без виходу за межі старої моделі освіти;

- інновації четвертого порядку, які містять новий варіант рішення (це найчастіше прості якісні зміни в окремих компонентах освітньої системи, що забезпечують деяке розширення її функціональних можливостей);

- інновації п'ятого порядку, які ініціюють створення освітніх систем "нового покоління" (зміна всіх або більшості первинних властивостей системи);

- інновації шостого порядку, у результаті яких створюються освітні системи нового вигляду з якісною зміною функціональних властивостей системи при збереженні системоутворюючого функціонального принципу;

- інновації сьомого порядку, що є вищою, корінною зміною освітніх систем, під час якої змінюється основний функціональний принцип системи [20; 23; 53].

Інноваційні процеси в освіті розглядаються в трьох основних аспектах: соціально-економічному, психолого-педагогічному та організаційно-управлінському, від яких, наголошує А. Хуторський, залежить загальний клімат і умови, в яких інноваційні процеси відбуваються [163]. Інноваційний процес - це сукупність процедур і засобів, за допомогою яких педагогічне відкриття або ідея перетворюються в соціальне, в тому числі, освітнє нововведення. Досліджуючи інноваційні процеси у сфері освіти, автор особливу увагу звертає на єдність таких складових як створення, освоєння і застосування нововведень.

У економіках країн, де впровадження цього процесу наштовхується на внутрішні бар'єри, пов'язані з дефіцитом інфраструктури, низьким рівнем знань, нездатністю генерувати ідеї, погано розвинутою системою освіти чи загальним низьким рівнем конкурентоспроможності та ефективності, відбувається протилежне. Вплив механізму кумулятивної причинності ускладнює ситуацію на ринку праці та освітніх послуг. Не розвинена система освіти не навчає кваліфікованих працівників, тому їх послуги є гіршої якості або використовуються в тих галузях економіки, які не потребують вищої кваліфікації. Це знижує конкурентоспроможність економіки, в якій домінують застарілі сфери діяльності.

Так, на думку Г. Сілвера [233], типологія освітніх інновацій може включати такі складові елементи: індивідуальні та групові інновації; ініціативи, пов'язані з вивченням певних дисциплін та підтримані галузевими асоціаціями спеціалістів і роботодавців; неформальна співпраця між фахівцями споріднених інститутів; інновації, пов'язані з використанням новітніх інформаційних технологій; інновації, пов'язані з реформуванням змісту навчальних програм; широкого спектру питань; системні ініціативи, включаючи створення урядом нових освітніх інституцій; створення «груп просування» інновацій і т. ін. [138].

Зазначимо, що держава здійснює всі види регулювання інноваційної діяльності в галузі освіти організаційне, економічне, фінансове та нормативно-правове. Наразі вищою формою регулятивної діяльності є вироблення і проведення інноваційної політики, управління інноваційною діяльністю в галузі освіти. Така політика розробляється на основі утвердження пріоритетного значення інноваційної діяльності для сучасного суспільного розвитку регіонів. Держава створює організаційні, економічні та правові умови для інноваційної освітньої діяльності [138].

Таким чином, функціонуюча економіка не заявляє про потребу у кваліфікованих працівниках, що, в свою чергу, знижує якість системи освіти. Від так, щоб відвернути цей процес необхідне втручання держави, що повинно

відбуватися у щонайменше одному із трьох, емпірично підтверджених ефективних напрямків діяльності:

- стимулювання факторів зростання місцевого рівня зайнятості (особливо в галузях з високим вкладенням людського капіталу);
- створення заохочень для інвесторів з галузей, що потребують кваліфікованої робочої сили;
- створення інфраструктури, яка задовольнить потреби навчених працівників і керівників.

Підсумовуючи, слід зазначити, що ефективні механізми стимуляції й динаміки розвитку можливі у двох типах економік: високорозвинених, що ґрунтуються на знаннях, інтелектуальній сфері, та менш розвинених, які здійснюють інтенсивні якісні зміни у своїй структурі та способі функціонування.

Дотепер проведені дослідження обмежувались, з огляду на очевидні причини, економіками розвинених країн, таких як США, Канада чи Японія. Дослідники зосереджувались на спостереженні та аналізі двох основних типів залежностей: між диференціацією та економічним зростанням, або між стабільністю та економічним зростанням. Через те, що існують тісні зв'язки між цими явищами, деякі з праць мають розширений характер. Вони однаково описують як залежність між диференцією та зростанням (розвитком) а, отже, явищами стабільності/нестабільності. Цікавим контекстом для більш широкого представлення результатів цих досліджень є гіпотеза економічного зростання, розглянута в категоріях нестабільного процесу трансформації [199; 200]. Ця концепція демонструє системне трактування економічного простору, наявність явища зростання, а також його еволюційну природу.

Отже, сучасні наукові дослідження інноваційну політику розглядають переважно як інструментарій управління – сукупність цілей, завдань, засобів, методів, пріоритетів, напрямів, орієнтирів розвитку організації, спосіб досягнення мети, спільне керівництво для дій і ухвалення рішень співробітниками організації, тобто як форму та засіб реалізації інноваційного

розвитку. Водночас діяльність освітніх установ – це не лише освітня діяльність, виробництво кадрів, людського потенціалу, сфер господарства і суспільства в багатьох його компонентах, це діяльність, спрямована також на інноваційний розвиток регіонів, упровадження та реалізацію освітніх реформ [138]. Освіта, як комплексна складова регіональної діяльності, охоплює різні елементи регіональної інфраструктури, що зумовлює впровадження новітніх тенденцій та інноваційних програм.

1.3. Політика регіонального розвитку в умовах стабільної та нестабільної динаміки

З 2014 р. в Україні на державному рівні прийнято, що «регіональна політика – це передусім політика розвитку», яка включає «розроблення заходів та інструментів, метою яких є не тільки безпосереднє розв’язання соціальних проблем, а й підвищення економічного потенціалу територій, збільшення продуктивності їх економіки, прибутковості місцевого бізнесу та зростання рівня доходів населення» [47, с. 5].

У колективній монографії за редакцією З. Варналія [44, с. 38] вказується, що «провідною у структурі регіональної політики є регіональна економічна політика... Регіональна економічна політика охоплює: бюджетну і податкову політику; реструктуризацію економіки регіонів; планування, прогнозування соціально-економічних процесів у регіоні; створення та реалізацію цільових програм; розміщення продуктивних сил; використання природних ресурсів й управління власністю регіону; політику розвитку регіональних виробничо-технологічних комплексів; контрольну-аналітичну діяльність; інформаційне забезпечення».

Як наголошують А. Сухоруков і Ю. Харазішвілі, «існує три типи регіональної економічної політики на різних ієрархічних рівнях управління:

- державна регіональна економічна політика;
- внутрішня економічна політика регіонів;

– регіональний розріз економічної політики національних і транснаціональних суб'єктів, що господарюють на території регіону» [145, с. 40].

Державна регіональна економічна політика (далі – ДРЕП) є частиною макроекономічної політики, спрямованої на соціально-економічний розвиток регіонів. Названі автори виокремлюють «три напрями ДРЕП: вирівнювання розвитку регіонів до загальнодержавних стандартів; забезпечення економічного зростання регіонів на основі їхнього власного потенціалу; змішана політика, що об'єднує перші два напрями» [145, с. 40–41].

Розпочата в Україні у 2014 р. децентралізація повноважень, підкріплена змінами в Конституції України, у Податковому і Бюджетному кодексах України (у 2014 р.), принципово дозволяє регіонам і об'єднаним територіальним громадам (далі – ОТГ) суттєво розширити свої права і зацікавленість у власному економічному розвитку. Це зумовлює окремий перегляд «внутрішньої економічної політики регіонів» як одного з трьох згаданих вище типів регіональної економічної політики (далі – РЕП).

Під регіональною економічною політикою розуміємо сукупність організаційно-управлінських рішень в сфері регулювання економічного розвитку регіонів щодо організації економічної діяльності з метою забезпечення належних стандартів життя населення незалежно від місця його проживання, гармонійного поєднання інтересів держави, окремих регіонів та адміністративно-територіальних одиниць щодо раціонального й ефективного використання їх внутрішнього потенціалу. З огляду на це відзначаємо, що регіональна економічна політика реалізується на регіональному та внутрішньорегіональному рівнях і включає систему цілей і завдань в сфері управління економічним розвитком регіонів та територіальних утворень, які входять до його складу. Останній акцент є особливо важливим в умовах реалізації реформ адміністративно-територіального устрою України та децентралізації влади. Відповідно головним завданням регіональної економічної політики є

забезпечення зростання конкурентоспроможності регіонів та територіальних систем базового рівня [134, с. 11].

Відповідно до Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів України» основними принципами регіональної економічної політики були визначені наступні [120]:

- збалансування загальнодержавних, регіональних та місцевих інтересів розвитку, визначення державою з урахуванням пропозицій органів місцевого самоврядування науково обґрунтованих пріоритетних напрямів регіонального розвитку;

- програмно-цільового підходу до розв'язання проблем соціально-економічного розвитку, створення сприятливого інвестиційного середовища в регіонах; - максимального наближення послуг, що надаються органами державної влади та органами місцевого самоврядування, до споживачів цих послуг;

- концентрації на конкурсній основі коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів, а також інших ресурсів з метою досягнення найбільш ефективного їх використання для цілей регіонального розвитку;

- співробітництва та взаємної відповідальності центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, наукових і громадських організацій та інших суб'єктів у виконанні завдань регіонального розвитку.

А. Ткачук зазначає, що якщо традиційна парадигма державної регіональної політики була сфокусована на перерозподілі ресурсів від більш розвинутих до менш розвинутих регіонів, то нова має передбачати розбудову конкурентного регіону шляхом залучення усіх регіональних суб'єктів розвитку та використання ключових активів регіонів. На думку вченого метою сучасної регіональної політики має стати виявлення і реалізація прихованого та недооціненого потенціалу розвитку регіону. Враховуючи те, що децентралізація дає можливість місцевим громадам та регіонам отримати більше впливу на свій розвиток, трансформація державної регіональної

політики має здійснюватись на основі орієнтації на встановлення партнерських відносин між різними рівнями і гілками влади, а також приватним і неурядовим секторами [152; 153].

До чинників політики економічного зростання відносять також [59]:

- економічну свободу – домашні господарства регіону самі вирішують, як витратити свої кошти, скільки заощаджувати; підприємства – що виробляти й де реалізовувати свою продукцію; влада регіону – як формувати свій бюджет, здійснювати інвестиції, зберігати довкілля;

- приватну власність, яка забезпечує економічну свободу, інтерес до виробництва й нагромадження;

- конкуренцію яка впливає на підвищення якості виробництва продукції, насичення товарами ринку і зниження (стабільність) цін;

- правові ринкові інституції, які створюють рівні умови підприємствам і захист прав власників капіталу;

- жорсткі бюджетні обмеження, які передбачають упорядкування й узгодженість видаткової частини бюджетів з економічною та соціальною ефективністю сфери виробництва;

- державну політику, яка має забезпечити довіру інвесторів, виробників і населення регіонів.

Сучасний регіональний розвиток, а також розвиток країни, здійснюється під впливом геополітичних та внутрішніх викликів зростання відкритості економіки, що вимагає додаткових змін у підходах до стратегічного розвитку регіонів та визначення цілей регіональної економічної політики України на перспективу [47].

Домінуючими передумовами формування пріоритетів регіонального розвитку, та реалізації регіональної економічної політики є [9; 10; 104]:

- зростання диспропорційності, нерівномірності регіонального розвитку;

- низький рівень інтегрованості економіки регіонів у економіку країни, орієнтованість регіональної економіки на експорт сировини та напівфабрикатів,

при значному дефіциті на внутрішньому (регіональному) ринку готових товарів вітчизняного виробництва;

- відсутність інституційних змін, дієвих важелів та стимулів щодо запровадження інновацій та посилення структурних процесів на місцевому та регіональному рівнях;

- низький рівень розвитку інфраструктури регіонів (виробничої, дорожньо-транспортної, житлово-комунальної, комунікаційної, соціальної тощо);

- збереження високого рівня дотаційності регіональних бюджетів, що обмежує можливості регіонів і місцевих рад у реалізації перспективних інвестиційних проектів, знижує рівень мотивації місцевої влади в залученні інвестицій та стимулюванні розвитку економіки та підприємництва;

- низький рівень професійної компетентності керівників та службовців органів місцевого самоврядування;

- слабе залучення регіонів, місцевих рад та територіальних громад до процесів економічних і соціальних змін, низька сприйнятливість у суспільстві до використання сучасних методів і моделей управління складними соціальноекономічними процесами;

- недосконалість нормативно-правової бази, як на державному, так і на регіональному рівнях управління, що є значною перешкодою залучення й реалізації інвестиційних проектів;

- недостатнє використання регіонами потенціалу міжрегіонального та транскордонного співробітництва;

- непрогнозованість кон'юнктури на світовому ринку, що перешкоджає процесам стратегічного прогнозування, планування й визначення найбільш важливих акцентів при розробці пріоритетів регіонального розвитку, та реалізації регіональної економічної політики.

Серед важливих питань регіональної економічної політики вагому роль відіграють пошук внутрішніх ресурсів розвитку, відмова від патерналістської моделі відносин між регіонами та центром і стимулювання ефективного

використання власного економічного, природного, фінансового потенціалу територіальних громад. Актуальні проблеми соціально-економічного розвитку регіонів, реалізації ефективної регіональної економічної політики вимагають акцентування уваги на завданнях, котрі полягають у тому, щоб забезпечити [25; 153]:

- стимулювання ефективної співпраці між владою, громадянами та бізнесом щодо реалізації місцевої економічної ініціативи, залучення та оптимального використання ресурсів, забезпечення стабільного економічного розвитку територій;

- створення на місцевому рівні сприятливого інвестиційного клімату, зменшення адміністративних бар'єрів, що в кінцевому результаті сприятиме зростанню довіри інвесторів до України та збільшенню інвестицій надходжень (насамперед, довгострокових);

- розробку комплексних програм розвитку регіонів, територіальних громад й окремих галузей з метою диверсифікації регіональної економіки, зниження монопрофільності територій і створення нових галузей промисловості;

- реалізацію регіональних інвестиційних проектів, спрямованих на розвиток інфраструктури регіонів і територіальних громад, що сприятиме залученню інвестицій та стимулюватиме соціально-економічний розвиток;

- здійснення програм професійної підготовки та підвищення кваліфікації управлінських кадрів у сфері регіонального управління та місцевого самоврядування;

- підтримку інноваційних проектів новостворених та існуючих підприємств, сприяння зміцненню конкурентоспроможності економічних суб'єктів, у т.ч. через підвищення якості виробленої продукції і вдосконалення управлінських процесів;

- розробку й прийняття регіональних та місцевих нормативних актів, спрямованих на усунення адміністративних бар'єрів, що і надалі залишаються вагомою перепорою здійснення економічної діяльності;

- активну участь у підготовці й прийнятті законодавчих документів, спрямованих на децентралізацію фінансових потоків і забезпечення самодостатності місцевих бюджетів різних рівнів;

- участь у реалізації інноваційно-інвестиційних проектів на умовах державно-приватного партнерства, в першу чергу, через відновлення та створення необхідних об'єктів інфраструктури й запровадження режиму найбільшого сприяння;

- забезпечення прозорості, відкритості та публічності прийняття рішень щодо використання механізмів, інструментів, стимулів, що сприятимуть економічному зростанню в регіонах.

Окрім цього слід вважати неправомірним використання тотального підходу до реалізації державної регіональної політики. Імперативом фінансового забезпечення розвитку регіонів України має стати застосування у регіональній політиці індивідуального (селективного) підходу до визначення ресурсного (зокрема фінансового) потенціалу кожного конкретного регіону та оцінювання реальних можливостей його використання на визначений період часу. Доцільність використання такого підходу підтверджується також наступними позиціями:

1. За територіальною ознакою більшість регіонів України є більшими від багатьох європейських держав, але суттєво відрізняється від них за показниками, що характеризують ступінь їх самостійності у формуванні і виборі напрямів соціально-економічного розвитку.

2. Кожен регіон України є унікальний за своїми природними ресурсами, географічно-кліматичними умовами, складом виробничо-господарських структур, станом їх використання та темпами розвитку [139, с. 305-306].

В економічній теорії підхід щодо стимулювання соціально-економічного розвитку регіонів за допомогою бюджетних інструментів сформувався у середині ХХ ст. Цьому сприяв пошук напрямів зниження неефективного розподілу міжбюджетних трансфертів центрального уряду в країнах Європи,

США, Канаді, Японії. Засновниками теорії фінансової децентралізації прийнято вважати англійського економіста Ч. Тібу [241; 242], а також американського вченого Р. Масгрейва [148; 216].

Ч. Тібу стверджував, що за умови абсолютної мобільності населення, яке володіє повною інформацією про напрями соціально-економічної політики в регіонах, наявності великої кількості регіонів і відсутності зовнішніх ефектів, децентралізація приводить до поліпшення рівня суспільного добробуту, оскільки створює передумови для адекватної оцінки вподобань населення у сфері виробництва суспільних благ і найбільш повної реалізації таких уподобань. Змінюючи місце проживання, кожен індивід вибирає відповідний набір суспільних благ і їх цін, в ролі яких виступають регіональні податки. В таких умовах регіональні органи управління конкурують між собою, варіюючи рівнем податкових ставок, а також обсягом і структурою суспільних благ, вироблених в інтересах мешканців регіону [148]. За дослідженнями [242, с. 80] фінансова децентралізація підвищує конкуренцію серед органів місцевого самоврядування, а також сприяє ефективності бюджетного стимулювання соціально-економічного розвитку регіонів, оскільки місцеве самоврядування більш поінформоване про потреби населення регіону на відміну від центральної влади [148].

Подальший розвиток теорії децентралізації відносин між державою та регіонами супроводжувався розробкою У. Оутсом [220, с. 5] теореми про децентралізацію. Згідно з нею децентралізація визначається ефектом асиметричної інформації, а саме тим, що уряд країни є обмеженим у володінні вичерпною інформацією про вподобання муніципалітетів і про місцеві витрати у сфері виробництва суспільних благ (бюджетних послуг). Доцільність децентралізації аргументується тим, що не всі суспільні блага однаково охоплюють громадян. Оскільки центральний уряд не може врахувати такого різноманіття вподобань у кожному регіоні чи місцевості, виробництво різних суспільних благ повинно покладатися на різні рівні влади. За найнижчим рівнем влади повинні закріплюватися всі податкові (прибуткові), видаткові

повноваження та повноваження з нормативно-правового регулювання, за винятком тих, щодо яких можуть бути представлені переконливі докази того, що закріплення їх за найнижчим рівнем влади неефективно [148].

На думку вітчизняних дослідників О. Бориславська, І. Заверуха, А. Школик фінансова децентралізація визначається рівнем демократичності та компетентності державних органів влади й управління, а також рівнем довіри до органів місцевого самоврядування, сприйняття державною владою потреб суспільства в цілому і окремих громадян зокрема згідно з їхніми очікуваннями. На неї також впливають ряд соціально-психологічних, ментальних та культурних чинників, які дозволяють або не дозволяють децентралізувати фінансові ресурси в державі [16, с. 129; 148].

На думку І. Ускова, фінансова децентралізація у сфері видатків сприяє найбільш ефективному задоволенню суспільних потреб населення, зростанню його добробуту, підвищує відповідальність розпорядників бюджетних коштів щодо раціонального й обґрунтованого фінансування економічних програм на місцевому рівні, сприяє посиленню громадського контролю над цільовим використанням бюджетних ресурсів [19; 160, с. 107-109]. У сфері доходів вона дозволяє місцевим органам влади мати достатньо фінансових ресурсів для розвитку фінансового потенціалу територій, реалізації інвестиційних програм, стимулювання підприємницької активності тощо. В організаційній сфері фінансова децентралізація, з одного боку, впливає на розвиток системи місцевих фінансів, проведення ефективної бюджетної політики в державі, а з іншого – забезпечує високу фінансову самостійність місцевих органів влади, передбачає ефективність системи оподаткування суб'єктів господарювання та зростання суспільного добробуту населення.

Отже, стимулювання регіонального розвитку в умовах фінансової децентралізації відбувається за такими напрямками [16; 148; 160]:

1) децентралізація видатків: надання органам місцевого самоврядування фінансових ресурсів на виконання завдань і функцій щодо соціально-економічного розвитку регіону;

2) децентралізація доходів: закріплення за органами місцевого самоврядування доходів, достатніх для належного і якісного виконання відповідних завдань і функцій, а також надання прав самостійно встановлювати їх розміри;

3) процесуальна та організаційна самостійність: надання прав самостійно, під відповідальність органів, посадових осіб місцевого самоврядування формувати, затверджувати, виконувати фінансові плани, кошториси, бюджети, забезпечувати звітність і контроль тощо.

Аналіз наукових підходів провідних економістів у сфері стимулювання регіонального розвитку дозволяє стверджувати, що фінансова децентралізація має як переваги, так і недоліки, які виявляються при порівнянні суспільних витрат і вигід. До її переваг відносять такі [19; 148]:

1) наближеність органів місцевого самоврядування до громадян та безпосередня взаємодія з ними дозволяють якісно та обґрунтовано задовольнити соціальні потреби населення на місцевому рівні. Близькість місцевої влади до населення також сприяє посиленню громадянської активності, підвищенню прозорості влади і посиленню її підконтрольності населенню. Надання суспільних благ тільки силами установ, підвідомчих центральному уряду, пов'язане зі значними витратами: при єдиному підході до територій на одних територіях відбуватиметься перевиробництво суспільних благ, на інших – їх недовиробництво, що не сприяє соціально-економічному розвитку регіонів у цілому [21];

2) забезпечення обґрунтованого розподілу фінансових ресурсів між окремими територіальними утвореннями, а також фінансування в повному обсязі соціальних та інвестиційних проектів і програм на підвідомчій території [160];

3) забезпечення макроекономічної стабільності на місцевому рівні та фінансової самостійності місцевих органів влади щодо фінансування покладених на них функцій і задач, враховуючи чітке розмежування видаткових повноважень між різними рівнями управління [160];

4) підвищення компетенції та кваліфікації місцевих органів влади в процесі вирішення поточних і стратегічних задач на регіональному рівні, посилення відповідальності місцевих органів влади та управління, а також підвищення продуктивності функціонування бюджетної системи шляхом забезпечення підзвітності місцевої влади своєму населенню [21];

б) сприяння підтримці підприємницької активності та зростанню інвестиційних можливостей місцевих органів влади та управління щодо соціально-економічного розвитку регіонів [144; 160].

Стимулювання соціально-економічного розвитку регіонів є одним із головних завдань державної регіональної політики України. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів» воно передбачає комплекс правових, організаційних, наукових, фінансових та інших заходів, спрямованих на досягнення сталого розвитку регіонів на основі поєднання економічних, соціальних та екологічних інтересів на загальнодержавному та регіональному рівнях, максимально ефективного використання потенціалу регіонів в інтересах їх мешканців та держави в цілому [18; 120]. Таке стимулювання спрямоване на підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів, територіальну соціально-економічну інтеграцію та просторовий розвиток, ефективне державне управління у сфері регіонального розвитку та здійснюється відповідно до законів про Державний бюджет України, загальнодержавних програм, законів та актів законодавства України, а також програм економічного і соціального розвитку АР Крим, областей, міст Києва та Севастополя, місцевих бюджетів. Відповідно до Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року стимулювання соціально-економічного розвитку регіонів України передбачає певні стимули державної регіональної політики. Ці стимули реалізуються за допомогою відповідних інструментів державного стимулювання регіонального розвитку [18].

У контексті фінансової децентралізації особливе значення мають організаційно-адміністративні стимули. За Державною стратегією

регіонального розвитку на період до 2020 року організаційно-адміністративні стимули розкриваються через:

- децентралізацію державних повноважень шляхом їх делегування на місцевий рівень з одночасною передачею відповідних фінансових ресурсів;
- стратегічне планування та виконання поставлених завдань щодо стимулювання соціально-економічного розвитку регіонів України;
- координацію дій центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування під час реалізації галузевих пріоритетів і завдань на різних територіальних рівнях [47].

Особливе значення при стимулюванні соціально-економічного розвитку регіонів в умовах фінансової децентралізації займають такі відносини між державою та її регіонами, організація яких за БКУ передбачає використання таких бюджетних стимулів, як міжбюджетні трансферти, що безоплатно та безповоротно передаються з одного бюджету до іншого [27].

До місцевих бюджетів можуть надходити із державного бюджету України такі трансферти [22]:

- базова дотація;
- субвенції на здійснення державних програм соціального захисту;
- додаткова дотація на компенсацію втрат доходів місцевих бюджетів внаслідок надання пільг, встановлених державою;
- субвенція на виконання інвестиційних проектів;
- освітня субвенція;
- медична субвенція;
- субвенція на фінансування заходів соціально-економічної компенсації ризику населення, яке проживає на території зони спостереження;
- субвенція на проекти ліквідації підприємств вугільної і торфодобувної промисловості та утримання водовідливних комплексів у безпечному режимі на умовах співфінансування (50%);
- інші додаткові дотації та інші субвенції.

Місцеві ради можуть передбачати у відповідних бюджетах такі види міжбюджетних трансфертів між місцевими бюджетами [22]: субвенції на утримання об'єктів спільного користування чи ліквідацію негативних наслідків діяльності об'єктів спільного користування; субвенції на виконання інвестиційних проектів, у тому числі на будівництво або реконструкцію об'єктів спільного користування; дотації та інші субвенції.

В умовах нестабільності економічного середовища регіони депресивно реагують на наслідки впливу кризи на регіональну економіку. При цьому, нестабільність економічного середовища характеризується як негативними, так і позитивними тенденціями. До основних негативних слід віднести посилення прямого втручання державних та регіональних органів влади в економіку регіону, що може призвести до повного контролю, не проводячи ніяких відмінностей між суб'єктами ринкової економіки, заснованими на різних формах власності, і різним рівнем їх підпорядкованості. Серед позитивних сторін нестабільності економічного середовища для регіонального розвитку можуть стати: стимулювання регіональних влад до пошуку власних джерел і ресурсів розвитку; перехід до інвестиційно-інноваційної моделі розвитку; зниження бюджетної залежності регіонального розвитку; децентралізація влади в системі управління регіональним розвитком [24; 128].

Забезпечення стабільності національної економіки вважається одним з головних чинників досягнення стратегічних цілей соціально-економічного розвитку України. Відповідно категорія «економічна стабільність» визначає гостру необхідність теоретичного аналізу цієї категорії та її значення у економічному житті як господарюючих суб'єктів, так і країни в цілому.

Термін «стабільність» (лат. *stabilis*) запозичений з природничих наук, де він означає стійкий стан, здатність до тривалого існування, збереження в часі. На практиці точність його визначення досягається завдяки виділенню окремих видів стабільності. Ця категорія потребує ретельної градації, оскільки у економічній літературі існує багато думок щодо її застосування. Стабільність

асоціюється з порядком, незмінністю, рівновагою, стійким функціонуванням тощо [140, с. 182].

Слід зазначити, що для процесів трансформації характерні слабка керованість, непередбачуваність, суттєвий вплив стихійних факторів, досить часто вони мають розмитий і невизначений характер. Це створює відсутність спільного для більшості населення ціннісно-нормативного комплексу, а, відповідно, і труднощі у виявленні критеріїв соціальної напруженості. Відсутність критеріїв соціальної напруженості зменшує поле взаєморозуміння, призводить до зростання непередбачуваних і суперечливих реакцій [71, с. 37].

Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить про те, що поняття економічної стабільності/нестабільності використовується досить часто. Однак, зміст цього поняття часто носить суперечливий характер, що представлено зокрема у наступних наукових дослідженнях: О. В. Ареф'єва, Г. Б. Клейнера, В. Л. Тамбовцева, Р. М. Качалова, С. В. Мочерного, Л. М. Вороновича, Н. Л. Любченко, Ю. М. Пахомова, В. М. Геєця, та інших.

Нестабільність – це стан системи, що характеризується коливанням внаслідок порушення існуючих у ній взаємозв'язків. Нестабільність є іманентною властивістю економічного розвитку, як зазначає вітчизняний науковець В. М. Геєць [67, с. 2].

У вітчизняній науковій літературі поняття економічної нестабільності в більшості випадків ототожнюється з поняттям макроекономічної нестабільності, під якою розуміють втрату мобільності, динамічності та гнучкості економічної системи, нездатність своєчасно і повною мірою пристосуватись до змін внутрішніх умов її функціонування та навколишнього середовища [120]. Під нестабільною економікою розуміють також відсутність гарантування повної зайнятості, стабільного рівня цін, наявність інфляції [47, с. 224].

Основними характеристиками нестабільності економіки є незавершеність важливих процесів ринкової трансформації, вузькість внутрішнього ринку,

велика залежність від зовнішнього ринку, низький рівень економічного суверенітету в умовах випереджального зростання фінансового сектору у відриві від реального, відсталість структури економіки та її надмірна енергоємність [27; 109].

Дослідник О. О. Мамалуй, характеризуючи економічну нестабільність, всю увагу зосереджує на явищі безробіття, зазначаючи, що “економічна нестабільність також супроводжується інфляційними процесами” [94]. Науковець В. А. Палехова додає до вищезазначених форм прояву економічної нестабільності економічні цикли [109].

Економічна нестабільність розуміється як прояв несприятливих для економіки чинників незалежно від їх джерел первопричини (економічні, політичні, військові, техногенні, демографічні тощо). Зростання амплітуди дії чинників, що обумовлюють економічну нестабільність, посилює напругу в макроекономічній системі, таким чином порушуючи її загальну рівновагу. Безпосередніми проявами цього є погіршення динаміки низки макроекономічних показників, серед яких падіння ВВП, підвищення інфляції, відсоткових ставок, безробіття, девальвація національної валюти тощо [16, с. 10].

Під економічною нестабільністю слід розуміти стан розбалансованості економічної системи держави, що характеризується коливанням макроекономічних показників і нездатністю оперативно реагувати на зміни внутрішніх і зовнішніх умов її функціонування внаслідок порушення існуючих у ній взаємозв'язків. Її основними формами прояву є економічні цикли, високий рівень безробіття та темп інфляції, а також валютна нестабільність у державі. Будь-який прояв економічної нестабільності в державі насамперед негативно відображається на реалізації першого фінансового інтересу підприємства, а саме на стійкому зростанні рівня рентабельності, порушення якого практично унеможливорює реалізацію інших пріоритетних інтересів, не говорячи вже про основний фінансовий інтерес – максимізацію ринкової вартості підприємства [109; 154, с. 133].

Враховуючи глобальні виклики для зовнішнього і внутрішнього середовища економіки регіонів України, варто характеризувати й оцінювати рівень нестабільності середовища за такими критеріями у рамках стратегічного планування як:

- динамізм факторів середовища з незначними відхиленнями від прогнозованого рівня майбутніх змін;
- стохастичність факторів, за якою спостерігаються значні відхиленнями від прогнозованого рівня майбутніх змін;
- турбулентність змін факторів без визначеного прогнозованого рівня майбутніх змін [154].

У рамках стратегічного планування розвитку економічних процесів у регіонах України вплив силової дії детермінант нестабільного середовища слід розглядати на основі типізації середовища:

- динамічне середовище, в якому відбуваються стрімкі трансформації, які мають ознаки тренду з незначними відхиленнями та диференційованою інтенсивністю;
- стохастичне середовище відрізняється великою кількістю різноспрямованих змін, що мають значні амплітудні відхилення від тренду і здатні суттєво впливати на діяльність суб'єктів ринку у режимі випадковості.
- турбулентне середовище, з характерними для нього значними не прогнозованими змінами, які мають якісно новий рівень, що унеможлиблюють існування фіксованого тренду [52].

Як показав Т. Парсонс, система стабільна або знаходиться у відносній рівновазі, якщо відносини між її структурою і процесами, що протікають усередині неї, і між нею і оточенням, такі, що властивості і відносини, названі нами структурою, виявляються незмінними [113; 206, с. 522].

Питання нестабільності та її зв'язку з розвитком (зростанням) безпосередньо пов'язане з зв'язком між диференціацією та економічним зростанням. Відправною точкою для проведення дослідження є обґрунтування теоретичних положень, що знаходяться на межі економічних та біологічних

наук, насамперед теорії еволюції. Вказане питання було всебічно розглянуто у праці Есслецбіхлера [196]. Відправною точкою стало твердження про те, що в екології існує негативний зв'язок між диференціацією та стабільністю. Це відбувається тоді, якщо функціональна різноманітність одиниць відбивається у диференціації виду в екосистемі.

Проектуючи це явище на економічну географію, можна здійснити опис регіону з різноманітністю галузей, технологічний внесок та попит яких є сильно взаємопов'язаний, тобто структури попиту та пропозиції майже ідентичні. У цьому випадку наявна промислова диференціація не захищає регіон від потрясінь попиту чи технологічних змін. Водночас трактування диференціації як набору альтернативних варіантів збільшує ймовірність адаптації до умов, що змінюються [196, с. 208-209]. Це означає, що диференціація не є єдиною гарантією прискореного зростання. Краще сказати, що вона створює набір досить сприятливих умов, які забезпечують преадаптацію на короткий термін, однак у довгостроковій перспективі вони не гарантують виживання.

Додатковими елементами, які стимулюють диференціацію і сприяють відносно неефективним підприємствам є явища преадаптації та зовнішні чинники. На практиці це може означати, що, наприклад, раніше набуті навички або накопичені ресурси знаходять своє ефективне застосування вже в нових, змінених навколишніх умовах. Таким чином підприємство або галузь промисловості до цього часу менш ефективні, у результаті змін у системі або впливу зовнішніх чинників, зміцнюють свої конкурентної позиції. Це не вимагає додаткових інвестиційних витрат або організаційних змін. Тоді, на думку Есслецбіхлера, регіонам вигідніше користуватися нестабільністю, ніж їх усувати [196, с. 209]. Додатковий аргумент на підтвердження цього є перелік факторів (умов) розвитку екосистеми в умовах порушень (нестабільності), який розвивається у спосіб:

- 1) що є відповіддю на можливість повного використання наявних ресурсів;
- 2) захищає «крихкість» системи;

- 3) зберігає його адаптаційні реакції та креативні якості;
- 4) забезпечує її сталість.

Таким чином, з еволюційної точки зору більша мінливість навколишнього середовища посилює адаптивні процеси, пов'язані з виживанням. Проектуючи вказану тезу на економічні реалії, можна дійти до висновку, що підприємства, установи, регіони та країни змушені шукати безперервний компроміс між короткостроковими прибутками (адаптація до поточних умов для досягнення локальних оптимумів) та довгостроковою гнучкістю, щоб набути адаптивного потенціалу й здатності реагувати на зміни в технологічній парадигмі, появу зовнішніх потрясінь і промислових змін. Як стверджує Доманський [193, с. 136], щоб система була адаптивною, вона повинна мати внутрішню різноманітність або механізми, які можуть її генерувати в ситуаціях, коли це необхідно. На практиці це може означати, що частина високоризикових витрат, пов'язаних з експериментаторством, створенням та комерціалізацією нових технологій може розглядатися як витрати, понесені для корегування адаптації, створеної інноваційним ринковим підприємництвом.

Отже, мінливість та адаптивні можливості є взаємозалежними, що спричинює підвищення ефективності та удосконалення функціонування систем. Елементи, які не можуть адаптуватися до нових умов навколишнього середовища або попередні адаптивні дії (преадаптація), які не дозволяють їм функціонувати в нових умовах, виключаються або змушені зайняти іншу нішу.

Дослідження, проведені Essletzbichler, базуються на даних про працевлаштування в окремих штатах США в 1975-2002 роках (дані зібрані та оброблені для 177 статистичних одиниць, так званих ВЕА (Bureau of Economic Analysis - Відділ економічного аналізу при міністерстві торгівлі, відповідальний за збір та обробку даних про економічне становище країни). Метою аналізу було показати існування негативного статистичного зв'язку між економічним зростанням і стабільністю та позитивної залежності між промисловою диференціацією та стабільністю, використовуючи просторові економетричні

методи. Регіональну стабільність / нестабільність вимірювали як різницю річних темпів зростання рівня зайнятості (працевлаштування) в окремих регіонах. Крім того, в процесі роботи були застосовані середні величини, індекс Герфіндаля та елементи аналізу взаємозалежності. Результати, отримані в процесі дослідження, дозволяють отримати позитивний результат перевірки припущень, встановлених на початку. Таким чином, найважливішим висновком у роботі Есслецбїхлера є висновок, що сильною позитивною взаємозалежністю, з одного боку, є залежність між диференціацією і стабільністю, а з іншого – між нестабільністю та зростанням [196, с. 223].

Виявлені залежності викликають практичні проблеми. Економічна стабільність регіону є явищем бажаним насамперед з точки зору регіональних влад та планування їхньої діяльності. У процесі реалізації інвестиційних процесів у сфері розвитку технічної та соціальної інфраструктури вона створює передбачувані умови майбутньої експлуатації цих об'єктів і дозволяє уникнути так званих підводних каменів швидкого зростання (заторів, зростання цін на нерухомість, руйнування навколишнього середовища або переінвестування). Стабільність, що йде пліч-о-пліч з економічним уповільненням, однак, створює небезпечну ситуацію, коли майбутні умови стають невизначеними та потенційний попит на об'єкти інфраструктури падає.

Невизначеною стає фінансова ситуація й індивідуумів, внаслідок чого їхні інвестиційні можливості падають. Послаблення економічного потенціалу може сприяти появі подальших коливань економічної системи, а їх масштаб і діапазон можуть призвести до появи явищ нестабільності у системі. Також проаналізоване Есслецбїхлером явище не легко проектувати на стабільність економічної системи. Оскільки засоби для визначення рівня диференціації не відображають ступінь функціональних залежностей між окремими секторами. Таким чином, можливою є ситуація, що в даному регіоні показник диференціації може бути високим, але насправді там існує сильний зв'язок між окремими секторами (кластери, вузькі спеціалізації, розвинені мережі кооперативів), які на скорочення попиту зреагують однаково.

Схоже дослідження, але відносно канадської економіки, проводили Болдуїн і Браун [176; 177]. Вказане дослідження охопило період з 1976 по 1997 рік і проводилося з використанням показників продуктивності праці та розміру заробітної плати, коефіцієнту концентрації, а також індикатора, що описує зміни у частках окремих промислових галузей у загальній промисловій діяльності (ці показники застосовувалися як міра рівня стабільності). Велику роль у дослідженнях Болдуїна та Брауна відіграли просторові виміри. Аналізований статистичний матеріал дозволив вказати співвідношення між галузями промисловості (їх структуру та диференціацію) у регіонах центральних канадських метрополій та наближених до них територій, а також в інших елементах просторової ієрархії. Результати, отримані дослідниками, є ідентичними до висновків Есслецьбіхлера. Вони підтвердили існування сильної залежності між регіональним рівнем диференціації та стабільності і довели, що регіони з більш стабільною економікою характеризуються нижчими за середні темпами зростання [176; 177].

Подальшою розробкою вказаних досліджень можна трактувати теоретичну модель регіональної нестабільності, що представлена у праці Трендле «Regional Economic Instability: The Role of Industrial Diversification and Spatial Spillovers» [245]. У цій моделі регіональна нестабільність гіпотетично розглядається як функція: регіональних змінних (демографічних та пов'язаних з ринком праці), регіональної структури промислової бази (з урахуванням її різноманітності, зростання та структурних змін), а також так званих змінних просторової затримки (що відображають економічні впливи сусідніх регіонів). Трендле не враховував у своїй моделі зайнятість в конкретних галузях промисловості та рівень безробіття, вважаючи, що вони не несуть з собою значної інформації про те, які галузі є більш-менш стабільні, ніж середні [245, с. 5]. Базова модель нестабільності ілюструється рівнянням (1.1):

$$\text{INSTAB} = \beta_0 + \beta_1 L + \beta_2 I + \beta_3 S + \epsilon \quad (1.1)$$

де, L – функція населення регіону та зайнятості;

I – структура регіональної промислової бази;

S – змінна просторової затримки;

β – орієнтовний коефіцієнт регресії;

ϵ – помилка оцінки.

Детальна модель, запропонована Трендле, базується насамперед на змінних, пов'язаних з ринком праці (2):

$$\text{INSTAB} = \sum_{i=1}^n \left[\frac{(E_i T_t - E_i T_{t-1})}{E_i T_t} \right]^2 / T \quad (1.2)$$

де, $E_i T_t$ – зайнятість (працевлаштування) в i - регіоні у час t ;

$E_i T_{t-1}$ – передбачуваний рівень зайнятості в i - регіоні у час t (обчислений за допомогою лінійної тенденції);

T – період часу, в якому оцінюється лінійна тенденція.

У результаті економетричного моделювання Трендле подав декілька зауважень методологічного характеру в галузі дослідження взаємозв'язку стабільності / нестабільності та економічного розвитку регіонів. Вони стосуються перш за все вибору дослідницького експерименту. У більшості випадків це, безумовно, залежить від доступності статистичних даних, однак, як зазначає автор, необхідно, щоб були проаналізовані просторові одиниці настільки різноманітні, наскільки це можливо. Частина раніше проведених досліджень, обмежувалася просторами метрополій та їх найближчим оточенням.

Проте, більш доцільним є розширення аналізу, наприклад, даними сільськогосподарських регіонів або територій, зосереджених навколо осередків гірничодобувної промисловості. Крім того, він звертає увагу на можливості, що впливають із застосування методів економетричного моделювання як інструменту, який дозволяє аналізувати просторовий розподіл явищ нестабільності [245, с. 775].

З представленою дослідження та супутніх висновків виникає ряд питань теоретично-методологічного та практичного значення. Перш за все, необхідно вказати факт позитивної перевірки теоретично усталених залежностей. Економічне зростання, стабільність та диференціація, утворюють ланцюжок

зв'язків, перебуваючи у взаємних відносинах. Їхній характер складно зрозуміти, виходячи з доступного статистичного матеріалу. Натомість, їхні залежності легко виявляються у наступних дослідженнях. Позитивна кореляція відбувається між рівнем галузевої диференціації економічної структури (або в більш вузькому сенсі – промисловості) та стабільністю регіональної системи економіки. Чим більш високий ступінь диференціації, тим стабільніша система. Проте, як зазначають вищевказані дослідники, така ситуація є корисною з точки зору регіональної влади, але це не забезпечує вражаючих успіхів розвитку. Стабільність системи залишається в прямому, негативному зв'язку з темпом її економічного зростання. Більш стабільні регіони розвиваються в середньому повільніше, ніж регіони, в економіці яких присутні нестабільні явища [71].

Ця ситуація є викликом для регіональної влади, яка повинна постійно контролювати і визначати процеси, що відбуваються в регіоні, щоб вчасно реагувати, здійснюючи адаптацію короткострокових цілей політики розвитку.

По суті, системи з високим рівнем нестабільності та низькою диференціацією галузей економіки можна розглядати як системи високого рівня складності, які характеризуються хаотичною поведінкою, що має нелінійний характер, і прогнозування їхніх реакцій в довгостроковій перспективі є важким завданням. Ці системи дуже чутливі до впливу як зовнішніх, так і внутрішніх чинників. Вони можуть мати два типи станів, які початково є близькими, однак, з часом вони можуть відходити один від одного експоненціальним способом, що веде у довгостроковій перспективі до досягнення ними принципово різних станів.

Системи, що характеризуються високим рівнем нестабільності в середовищі, що динамічно змінюється, постійно піддаються впливу факторів, що можуть легко вплинути на їхню структуру. Результат цього впливу не завжди передбачуваний і не завжди його можливо легко визначити. Якщо зробити висновок на основі представлених результатів досліджень, проведених стосовно розвинених країн, то можна сказати, що для більшості їхніх

регіональних економік нестабільність системи призвела до позитивних змін у вигляді підвищеної динаміки економічного зростання. Базуючись на концепції динаміки економічного розвитку Й. Шумпетера, можна стверджувати, що такі явища є бажаними в економічних системах і тільки вони гарантують подальший ефективний розвиток. Вони створюють сприятливий клімат для реалізації інноваційних рішень, які можуть бути створені та ефективно та впроваджені в системах з вищим рівнем реагування.

Важко сформулювати однозначну оцінку вказаних взаємовідносин. У неокласичній концепції розвитку явища, що спричинюють зростання, були б бажаними, тим не менше, послідовники концепції Шумпетера та економісти-еволюціоністи дотримуються думки, що цей шлях призведе до значного уповільнення процесів розвитку. Проте певним недоліком представлених досліджень можна вважати відсутність ширшого, не обов'язково економічного, контексту аналізу. Вони не взяті до уваги, а також у жодній з моделей соціальні наслідки спостережуваних залежностей не підлягають параметризації. Відсутня детальна інформація про те, чи разом з прискоренням зростання в регіонах з нестабільними економічними системами не з'являються несприятливі явища дисперсії у розподілі доходів, зростаючої нерівності та диференціації, або взагалі створення об'єктів економічної та соціальної ізоляції.

Системи, що характеризуються нестабільністю, більше схильні до змін, навіть дуже широкого спектру, однак, незважаючи на це, їхні окремі елементи можуть, як зауважив Говді, підлягати усуненню через недостатню адаптаційну здатність [111]. Це може викликати зниження ефективності функціонування системи або навіть її повну деградацію.

Аналізуючи результати досліджень, здійснених відносно міжнародних явищ, необхідно також вказати дослідження, проведені на ґрунті польської економіки. Найважливіші досягнення у цьому аспекті, представлені Доманським. Проводячи дослідження економіки у регіональному вияві, він приділив особливу увагу аналізу стабільності просторово-економічного устрою у часи трансформації, а також спробі визначити код розвитку польської

економіки шляхом побудови її фазового портрета. Дослідження стабільності просторово-економічних систем вчений представив у праці «Просторова трансформація економіки» [193]. Відправною точкою проведення вказаних досліджень було прийняття ряду теоретичних припущень і визначення умов для проведення емпіричних досліджень. Здійснена спроба вивчення стабільності типових просторово-економічних систем полягала в моделюванні розвитку та визначенні характеру його траєкторії.

Доманський стверджував, що в процесі трансформації відбуваються різкі зміни устрою, які викликають вихід за межі стабільності змінних, які її характеризують. Вони можуть спричинити швидкі рухи змінних до альтернативної траєкторії, яка може бути траєкторією, стабільною чи нестабільною. Стабільна траєкторія характеризується коливаннями, які з плином часу зменшуються і вирівнюються. У випадку нестабільної траєкторії з'являтимуться процеси розвитку експлозивного (вибухового) характеру або швидкого падіння, що будуть відповідати за подальший тип поведінки всього устрою. Визначення, до якої траєкторії здійснюється рух устрою має важливе значення, особливо в період трансформації. Це дозволяє здійснити прогнозування його поведінки та адаптувати політику до майбутніх умов [193, с. 147]. При здійсненні емпіричного аналізу Доманський застосовував нелінійні динамічні моделі, інспіровані системою диференціальних рівнянь Лотки-Вольтєрри. Тип моделі був прийнятий за Дендріносом:

$$dx/dt = a(y - \bar{y})x - bx^2 \quad (1.3)$$

$$dy/dt = c(x - \bar{x})y \quad (1.4)$$

де, x, y – змінні устрою;

a, b, c – параметри устрою;

$x - \bar{x}, y - \bar{y}$ – стаціонарні стани змінних устрою;

bx^2 – відштовхувальний чинник (наприклад, негативні зовнішні ефекти агломерації).

Об'єктом вивчення були такі види економічних об'єктів: адміністративно-економічні регіони і (воєводства), сільські райони, міські території, промислове виробництво, забруднення навколишнього середовища, національний дохід, експорт. Для кожного об'єкту було встановлено: систему диференціальних рівнянь, початкові умови (початкові значення змінних устрою), початкові значення оцінюваних параметрів, діаграми, що характеризують мінливість параметрів у період, що охоплюється моделюванням, рішення початкової задачі методом екстраполяції, графіки значень змінних устрою, отриманих з розв'язку задачі та графіки взаємозалежності змінних, які у фазовому просторі відображають спосіб руху траєкторії. Початкові значення змінних (x, y) були визначені на основі статистичних даних за перші роки трансформації, натомість прийнята часова перспектива склала 50 років [193, с. 148-178]. В результаті проведеного дослідження Доманський сформулював низку висновків універсального характеру, а також таких, що стосуються окремих елементів дослідження.

Узагальнюючи висновки з усього процесу моделювання, Доманський заявив, що насправді на хід траєкторії впливає галузевий розподіл, але «продовження» розвитку з існуючою структурою може призвести до виснаження рушійної сили, як наслідку, зниження рівня економіки [193, с. 195].

Це означає, що надто тривалі явища стабільності у ході траєкторій розвитку не дозволяють регіональним економікам динамічно прискорювати розвиток та змінювати їхню продуктивну структуру. Лише нова хвиля технологічних та соціальних інновацій дозволяє повернути напрям розвитку до нової структури та більш високого рівня.

Подальший аналіз регіональної економіки заснований на концепції Дендріноса, в якій автор досліджує динамічні шляхи розвитку міських агломерацій та окреслює їх фазові портрети, а також визначає якісні характеристики. З цією метою він побудував аналітичну форму коду розвитку у вигляді системи диференціальних рівнянь [42, с. 181]. При цьому код розвитку

вчений розуміє як вибрану, не випадкову макроструктуру міст та регіонів, що домінує у просторовому аспекті економіки країни і визначає її розвиток в довгостроковій перспективі. У процесі проведеного дослідження Доманський опирався на ряд припущень, пов'язаних з функціонуванням соціально-економічних систем. Представлений хід міркувань базувався на припущенні про існування явищ нелінійності у функціонуванні багатосарових, складних, динамічних соціально-економічних систем. Вони є основним механізмом розвитку та структурних перетворень систем.

Для аналізу були використані такі дані: ВВП на душу населення та відсоткова частка регіонів відносно загальної кількості населення країни, також ВВП та загальна чисельність населення. Перші дві змінні були умовними (відносними), а наступні дві – безумовними. Впровадження цих двох аналітичних перспектив мало особливо важливе значення, з уваги на той факт, що у відносних величинах, як стверджує Доманський, містяться сили, які опосередковано пов'язують динаміку ресурсів окремих територіальних одиниць з загальнонаціональною динамікою середовища, в якому ці одиниці функціонують. Вплив опосередкованих сил на абсолютний (безумовний) розвиток, може бути більшим, ніж сил, що прямо на нього впливають, навіть, якщо аналіз абсолютного розвитку включає в себе широкий комплекс факторів [193, с. 194].

Таким чином, ймовірність нестабільності є більшою у випадку відносної динаміки, ніж абсолютної. Для визначення портрету коду розвитку Доманський виокремив дев'ять груп властивостей, які має код. До них відносяться: взаємозв'язок регіонів через нестабільну динаміку їхніх макрозмінних; виникнення швидких і повільних змін в економіці регіонів (швидкі, розпорошені та слабкі зміни є причиною нестабільності системи, тоді як повільні, сильні та зміни, що відбуваються у певній галузі, сприяють стабільній динаміці); хаотичність та не випадковість рухів соціально-економічних суб'єктів та територіальних одиниць (узагальнений шлях розвитку регіонів – це образ порядку в хаосі, на основі демонстрації регулярності, що є умовою соціально-

просторової еволюції); наявність незвичних аттракторів (у нелінійній динаміці вони є поверхнями фазового портрету, в яких динамічні траєкторії здійснюють переміщення навколо їхніх нестійких, неперіодичних рухів; вплив просторових взаємодій на розподіл ресурсів між регіонами, метою яких є досягнення задовільного наповнення регіонів населенням та їх економічна ефективність; селекція виду діяльності та соціально-економічних суб'єктів у процесі взаємодії, в результаті чого створюється відносний паритет привабливості та агрегований код розвитку; емпірична можливість визначення коду розвитку; стремління коду до усталеного стану; а також розірвання утворень, що обумовлюють стан стійкого зростання, як умова, що дозволить системі досягти ще більш високого рівня розвитку.

Отже, проаналізовані методи необхідно імплементувати при аналізі соціально-економічної ситуації регіонів, при цьому найважливішою особливістю яких є еволюційний підхід до досліджуваних явищ та застосування системної перспективи. Це дозволяє виокремлювати тенденції в процесах розвитку та виявляти у їхньому перебігу явища стабільності та нестабільності. В результаті можна прогнозувати подальший розвиток та більш ефективний контроль процесів, які впливають на хід траєкторії розвитку на національному та регіональному рівнях. Внаслідок явищ нестабільності в ході коду, регіони, щоб досягти розумного та бажаного паритету, адаптуються до загальнонаціональних реалій шляхом зміни своєї діяльності та структури. Це дозволяє змінити код, новий стан якого наділений більш корисними якісними параметрами і характеризується підвищеною ефективністю функціонування.

1. За результатами теоретичних досліджень наукових підходів щодо трактування сутності дефініцій «економічний розвиток» та «економічне зростання» встановлено необхідність взаємоврахування обумовленості даних понять в контексті еволюційної економічної теорії із домінантною характеристикою саме кількісних та якісних змін соціально-економічної

системи в довготерміновому періоді. Сформовано компонентну структуру понять «економічне зростання» та «економічний розвиток».

2. Досліджено еволюційний підхід, що дозволило встановити негативні аспекти ортодоксальної економічної теорії, які зумовлюють пошук нових концепцій для прогнозування динамічних процесів в економіці. Встановлено, що системність та стабільність будь-яких об'єктів чи процесів характеризується динамічними критеріями, від так на основі системного підходу методами дослідження динаміки є усі методи.
3. Встановлено, що диференціація перебуває в тісному зв'язку з рівнем економічного розвитку, а тому розглядаючи її як у секторальному масштабі, так і, наприклад, відносно ринку праці, можна стверджувати, що вона становить реально потенційний набір нових можливостей для регіональних економік.
4. Визначено особливості диференціації рівня економічного розвитку слабкої та розвиненої економік в призмі інноваційного та освітнього середовищ, визначення їх взаємозв'язків. Оскільки сучасні наукові дослідження інноваційну політику трактують як інструментарій управління, тобто сукупність цілей, завдань, методів, пріоритетів, напрямів, тобто як засіб реалізування інноваційного розвитку, саме тому діяльність освітніх установ – це діяльність, спрямована також на інноваційний розвиток регіонів, упровадження та реалізацію освітніх реформ.
5. Обґрунтовано, що питання нестабільності та її зв'язку з розвитком (зростанням) безпосередньо пов'язане з зв'язком між диференціацією та економічним зростанням регіонів. Від так, проаналізовані нелінійні динамічні моделі та базові моделі нестабільності доцільно імплементувати при аналізі соціально-економічної ситуації регіонів, при цьому найважливішою особливістю яких є еволюційний підхід до досліджуваних явищ та застосування системної перспективи. Це дозволяє виокремлювати тенденції в процесах розвитку та виявляти у їхньому перебігу явища стабільності та нестабільності. В результаті можна прогнозувати

подальший розвиток та більш ефективний контроль процесів, які впливають на хід траєкторії розвитку на національному та регіональному рівнях.

Основні результати досліджень, отримані автором у ході написання розділу, опубліковані у роботах [68-75].

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ РЕГІОНАЛЬНОЇ ДИНАМІКИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

2.1. Дослідження тенденцій соціально-економічного розвитку регіонів в умовах нестабільного середовища

Процес формування та реалізації державної політики регіонального розвитку ґрунтується на концептуальних засадах Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року [47], яка визначає:

- запровадження системи постійного моніторингу;
- аналізу та оцінки екзогенних (зовнішніх) та ендогенних (внутрішніх) факторів впливу на регіональний розвиток.

Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 р. № 385, фіксує проблему нерозвинутості соціальної та виробничої регіональної інфраструктури, яка визначається як одна з пріоритетних до вирішення у сфері державної політики регіонального розвитку [47].

Проте, необхідно акцентувати увагу на основному недоліку чинної Державної стратегії регіонального розвитку, яка діє з 2014 до 2020 року, а саме абсолютна відсутність фінансування на її виконання. Від так у проекті Державної стратегії регіонального розвитку на період 2021-2027 роки запропоновано:

- формування згуртованої країни в соціальному, економічному, екологічному та просторовому вимірах;
- підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів;
- ефективне людиноцентричне багаторівневе врядування;
- фокус державної підтримки на проблемні території та точки зростання;

- об'єктами політики стають не лише адміністративно-територіальні одиниці, а й функціональні території;
- державні інвестиції спрямовуються не лише на створення об'єктів «твердої» інфраструктури, а й на м'які розвиткові проекти на основі якісної діагностики потенціалів та проблем регіонів та різних типів функціональних територій;
- реалізація державних програм та проектів здійснюється із обов'язковим урахуванням документів просторового планування (Генеральна схема, схеми планування регіонів, схеми планування громад);
- зміни до статті 24-1 Бюджетного кодексу України (щодо підвищення ефективності використання коштів Державного фонду регіонального розвитку), де передбачається, що 1/3 частина коштів буде використовуватись на реалізацію програм і проектів регіонального розвитку, які забезпечують виконання завдань, визначених Державною стратегією регіонального розвитку [57].

Аналізуючи наведені пропозиції у проекті Державної стратегії регіонального розвитку на період 2021-2027 роки слід відмітити важливість розвитку регіонів в умовах нестабільного середовища у контексті належного функціонування інфраструктури національної економіки. Оскільки підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів чи державна підтримка проблемних територій неможливі без належно функціонуючого інфраструктурного комплексу.

Від так, індикатори інфраструктури національної економіки є найважливішими показниками, що ілюструють рівень її інфраструктурного розвитку. За ними можна дослідити основні тенденції та динаміку розвитку інфраструктури. Саме індикатори відображають зміни на рівні розвитку її функціональних підрозділів. На основі системи індикаторів можна сформувати систему моніторингу розвитку інфраструктури як на глобальному, національному, так і на регіональному рівні, що дасть змогу своєчасно виявити існуючі диспропорції [33, с. 45; 142, с. 12]. Моніторинг індикаторів має

виключно важливе значення в умовах економічної кризи, соціально-політичної нестабільності та напруженості у суспільстві, підвищеної динамічності показників, що характеризують ці процеси [96, с. 15].

Зокрема, згідно даних аналітичного дослідження інфраструктури регіонів України [66] для визначення рівня інфраструктури пропонується використання наступних показників:

1) виробнича інфраструктура: транспортна складова; складова зв'язку; природоохоронна (екологічна) складова; рекреаційна складова.

2) соціальна інфраструктура: складова житлово-комунального господарства; освітня складова; медична складова; складова соціального забезпечення; культурна складова.

При цьому було здійснюється вивчення стану таких дев'яти підсистем: транспортної (7 показників); зв'язку (6 показників); екологічної (2 показника); рекреаційної (6 показників); житлово-комунального господарства (3 показника); освіти (10 показників); медичної (4 показника); соціального забезпечення (5 показників); культурної (6 показників). Необхідно відзначити, що у дослідженні, при оцінці інфраструктури в регіонах, показники підсистем відрізнялися. Деякі дані були наведені за попередні роки від 2013 року. Інколи показники порівнювалися із минулими роками, що слід вважати вагомим недоліком даного дослідження.

Отже, сучасні тенденції соціально-економічного розвитку регіонів пропонується досліджувати із врахуванням фактору нестабільного макроекономічного середовища на національному рівні загалом за наступними напрямками:

I. Аналіз тенденцій соціальної нестабільності за регіонами України:

- дохід населення за регіонами України та наявний дохід у розрахунку на одну особу (Додаток А табл. 2.1);
- середньомісячна заробітна плата по регіонах (Додаток А табл. 2.2);
- рівень безробіття та зайнятості населення за регіонами України;

- інфраструктура освіти населення за регіонами України: заклади дошкільної, загальної середньої, професійної (професійно-технічної) та вищої освіти (Додаток Б табл. 2.3-2.6);
- інфраструктура закладів охорони здоров'я (Додаток В табл. 2.7).

II. Аналіз тенденцій економічної нестабільності за регіонами України:

- кількість суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності;
- показники структурної статистики по суб'єктах господарювання з розподілом за їх розмірами (Додаток Д);
- загальний обсяг витрат за напрямками інноваційної діяльності промислових підприємств.

Від так, аналізуючи аспекти нерівномірності регіонального розвитку варто акцентувати увагу на необхідності ширше використовувати можливості держави і суспільства для згладжування диспропорцій соціально-економічного розвитку.

Саме на це спрямована теорія локального партнерства М. Гедеса. Між розвиненими і депресивними регіонами мають бути встановлені партнерські відносини, які передбачають зменшення суперечностей між ними. Шляхами подолання диспропорційності можуть бути спільні проекти та «європейський» розподіл фондів у відповідності до політики конвергенції [133; 147].

Прибічники теорії «нового регіоналізму» вважають, що регіональний розвиток повинен ґрунтуватися насамперед на внутрішньому потенціалі - місцевій економіці та перевагах міжсекторного виробництва з передачею значної частини владних повноважень регіональним органам [39]. Традиційно в Україні регіон порівнюють зі зменшеною моделлю держави зі своїм процесом відтворення, а основне значення в його розвитку надають матеріальному виробництву.

До прикладу, необхідність нових підходів до розвитку регіонів Європи обумовлена тим, що економічний простір сучасного Євросоюзу має досить складну структуру, а механізм ринкової конкуренції в рамках ЄС може не

тільки поліпшувати, а й погіршувати стан окремих регіонів у процесі європейської інтеграції [12].

Нерівність населення за доходами базується на різних концептуальних уявленнях, які втілюються в конкретних показниках. Аналіз диференціації доходів населення проводять з використанням системи показників, яка включає:

- показники центральної тенденції;
- структурні показники;
- показники варіації та розсіювання;
- спеціальні показники диференціації та поляризації за доходами [11, с. 192-193].

Аналізуючи доходи населення загалом по Україні протягом 2014–2018 років слід відмітити зростання на 148,9% (Додаток А табл. 2.1). Проте дані процеси супроводжувалися двома особливостями:

- процес зростання доходів відбувався дуже нерівномірно, що вплинуло відповідним чином на середньомісячну заробітну плату по регіонах (Додаток А табл. 2.1-2.2);

- значно зросла диференціація між регіонами за рівнем доходів (рис.2.1). За даними статистичного відомства, доходи населення України у 2018 році становили 3,219 трлн. грн., при цьому з розрахунку на одну особу - 57,9 тис. грн. Реальні доходи (з урахування інфляції) за рік збільшилися на 9,9%.

Найвищий рівень доходу зафіксований у м. Києві - 141,2 тис. грн. на особу, що у 2,4 рази вище, ніж в цілому по країні, а також Дніпропетровська - 72,9 тис. грн., Запорізька - 67,9 тис. грн., Київська - 63,5 тис. грн., Одеська - 61,2 тис. грн., Полтавська - 60,2 тис. грн., Харківська - 60,1 тис. грн. [46].

Найнижчі доходи зафіксовано у Донецькій - 31,9 тис. грн. і Луганській 20,6 тис. грн. областях.

Доходи населення України за перший квартал 2019 року зросли на 7,7% у порівнянні з аналогічним періодом 2018 року – до 803,4 мільярда гривень. Наявний дохід у розрахунку на одну особу у 2019 році становив 14 398 гривень.

При цьому необхідно зауважити, що у I кварталі 2020 року доходи населення України становили 874,4 млрд. грн., а витрати - 935,5 млрд. грн., від заощадження населення зменшились на 61,1 млрд. грн.

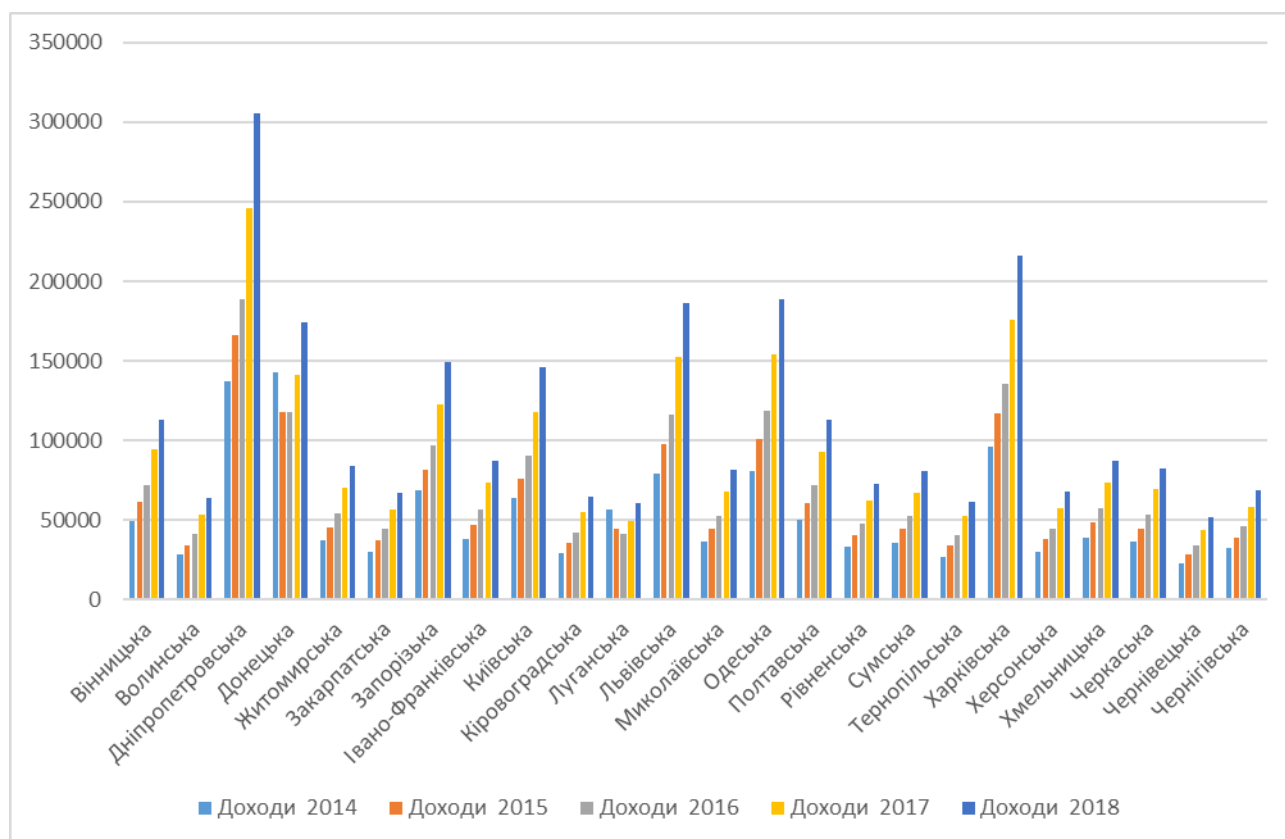

Рис. 2.1. Динаміка рівня доходів населення за регіонами протягом 2014-2018 рр., млн. грн.

Джерело: побудовано автором на основі даних Державної служби статистики України [46]

Примітка: без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя (з 2014 р.) та частини зони проведення антитерористичної операції (з 2015 р.)

Аналіз структури доходів свідчить, що 50,4% становить зарплата, 14,5% - прибуток та змішаний дохід, 1,8% - доходи від власності, 33,3% - соціальна допомога та інші поточні трансферти, при цьому витрати у 1-му кварталі 2019

року становили 852,4 мільярда гривень, а скорочення заощаджень – 49 мільярдів гривень.

При цьому, аналіз структури витрат свідчить, що 94,9% становить купівля товарів і послуг (91,2% - в 1-му кварталі 2018 року), 11,2% - поточні податки на доходи, майно та інші поточні трансферти (10,2%) (рис. 2.2).

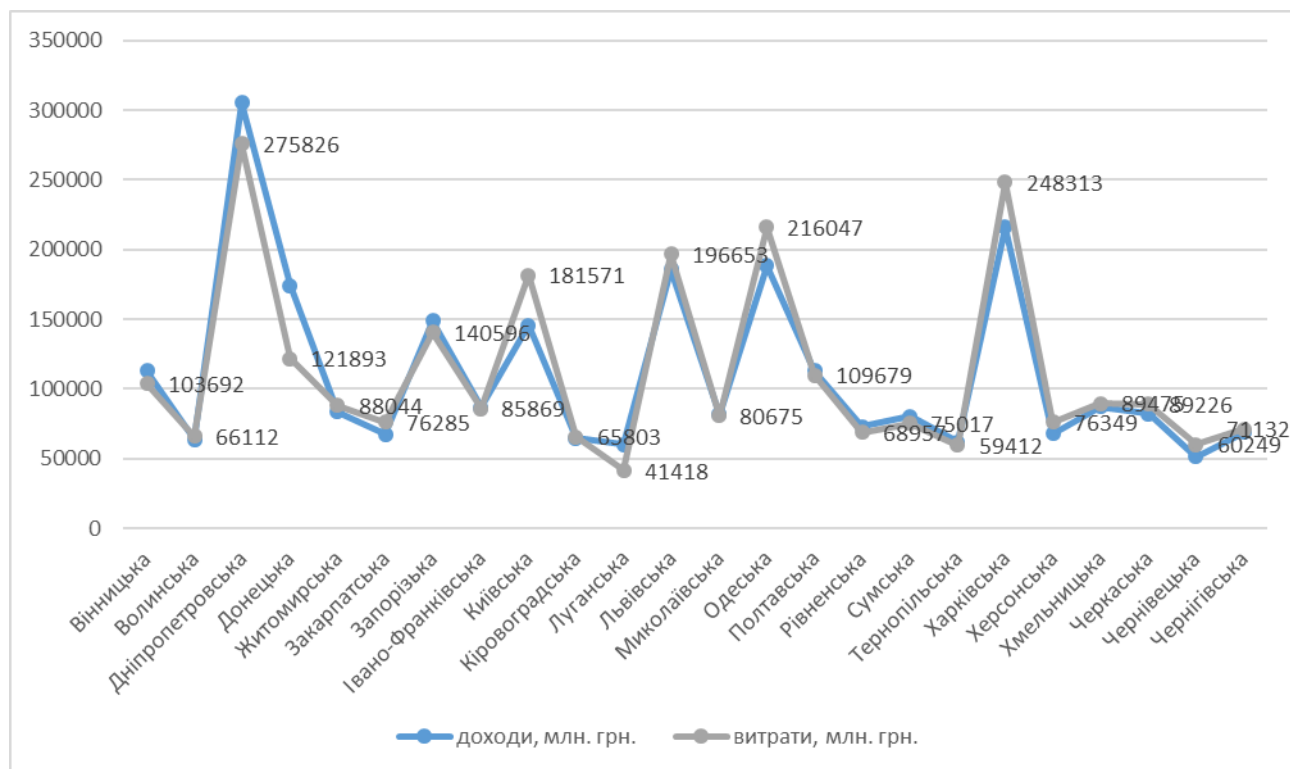

Рис. 2.2. Динаміка рівня доходів та витрат населення по регіонах у 2018 році, млн. грн.

Джерело: побудовано автором на основі даних Державної служби статистики України [46]

Примітка: без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя (з 2014 р.) та частини зони проведення антитерористичної операції (з 2015 р.)

Необхідно також відмітити, що середня номінальна заробітна плата штатного працівника в Україні в травні 2019 року зросла у порівнянні з травнем минулого року на 17,4% - до 10 239 гривень. Середня зарплата в Україні у жовтні 2019 становила 10 727 грн. До прикладу, у жовтні 2019 року середня місячна заробітна плата у Львівській області становила 9693 грн., у

Тернопільській – 8686 грн., Івано-Франківській – 9519 грн. Найвищий даний показник зафіксовано у м. Києві – 15862 грн. та найнижчий у Чернівецькій – 8211 грн. та Херсонській – 8277 грн. Окрім цього середня номінальна заробітна плата штатного працівника підприємств, установ та організацій у серпні 2020 р. становила 11446 грн., при порівнянні із мінімальною заробітною платою це становить у 2,4 раза більше. (Додаток А табл. 2.2).

При цьому, наявний дохід у розрахунку на одну особу по Україні загалом (додаток А табл. 2.1) становив у 2014 році – 26782,1 грн.; у 2015 році – 31803,1 грн.; у 2016 році – 37079,9 грн.; у 2017 році – 47269,7 грн.; у 2018 році – 57908,6 грн.; у 2019 році – 57909 грн. (рис. 2.3).

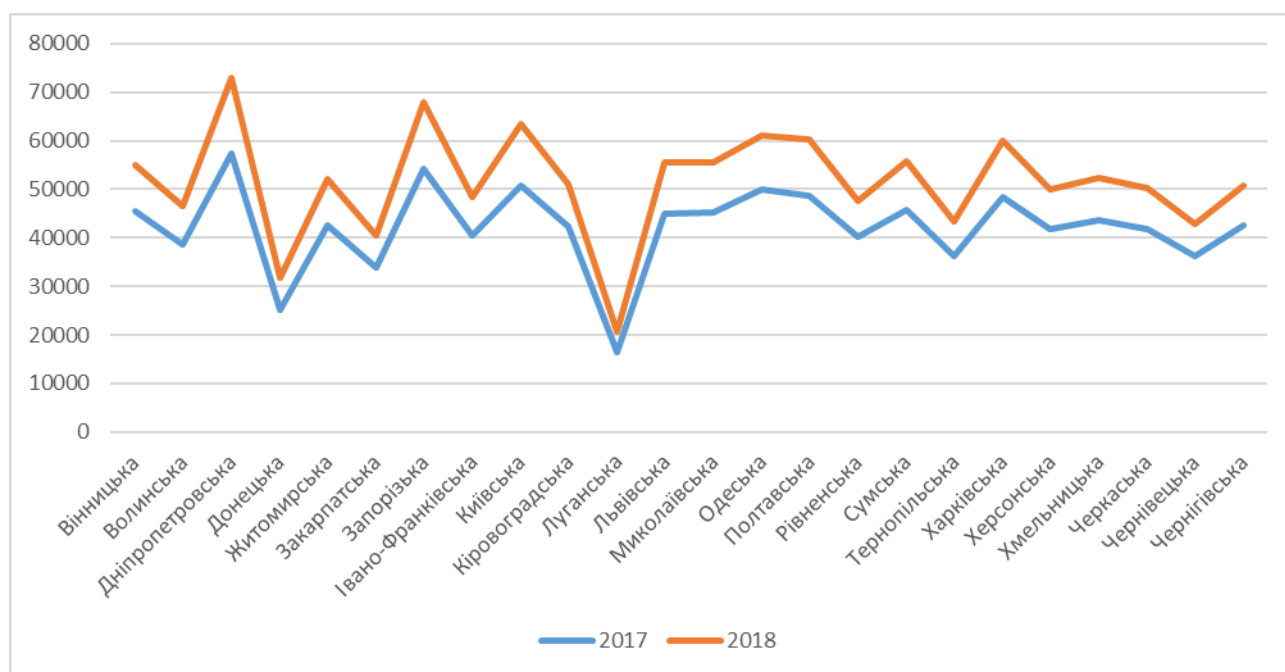

Рис. 2.3. Динаміка наявного доходу у розрахунку на одну особу, грн.

Джерело: побудовано автором на основі даних Державної служби статистики України [46]

Примітка: без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя (з 2014 р.) та частини зони проведення антитерористичної операції (з 2015 р.)

Аналізуючи динаміку наявного доходу у розрахунку на одну особу слід відмітити, що в Одеській області цей показник зріс на 205,6%, у Херсонській –

на 176,3%, у Чернівецькій – на 175,5%, у Донецькій – на 14,7%, а у Луганській взагалі скоротився на 12,25%. Саме таке скорочення доходів у зоні конфлікту на сході викликало посилення міжрегіональної диференціації. Так, у 2009 році різниця між доходами у регіоні із найнижчим і найвищим рівнями становила 74,2%, а у 2016 році – 249,8%. У 2009 році до регіонів із максимальним доходом на одну особу, окрім Донецької області, відносилися Дніпропетровська, Запорізька та Київська області, які залишилися лідерами у 2016 році. Регіонами із найнижчими доходами у 2009 році були, крім Закарпатської, також Чернівецька і Тернопільська області, а у 2016 до них долучилися Донецька і Луганська.

Темпи зростання (зниження) доходів населення по регіонах у 2018 році свідчать про наступне: Львівська область – 121,1%; Дніпропетровська – 124,3%; Донецька – 123,2%; Запорізька – 121,4%; Київська – 123,7% тощо. Найнижчі показники темпів зростання (зниження) доходів населення по регіонах у 2018 році були у Рівненська область – 117,8%; Чернівецька – 117,8%; Чернігівська – 117,8%; Тернопільська – 118,2%; Черкаська – 118,2.

У даному контексті хотілось би звернути увагу на прогноз економічного і соціального розвитку України на 2020-2022 роки проведений Міністерством економічного розвитку і торгівлі України [121, с. 64-65], зокрема: враховуючи наявні можливості економіки та загрози з боку значних масштабів трудової міграції, впродовж 2020-2022 років прогнозується подальше збільшення мінімальної заробітної плати з одночасним здійсненням поетапного перегляду усіх тарифних ставок Єдиної тарифної сітки (ЄТС) у відповідності до нових розмірів посадового окладу працівника I тарифного розряду ЄТС та, відповідно, зростання номінальної середньомісячної заробітної плати в середньому на 13,8 відсотка щороку протягом 2020-2022 років із досягненням її розміру у 2022 році на рівні 15 224 гривні. Гармонізоване із можливостями економіки та інтересами трудового населення України збільшення середньомісячної заробітної плати в умовах згасаючої інфляційної динаміки у прогнозованому періоді забезпечуватиме зростання реальної заробітної плати в

середньому на 7,1 відсотка щороку протягом 2020-2022 років, що дещо більше раніше прогнозованого через нижчі, ніж прогнозувалось на період 2019-2021 років, середньорічні темпи інфляції [121].

Слід відмітити значні суперечності даного прогнозування, оскільки таких регіонів як Херсонська, Чернівецька, Черкаська, Хмельницька із найнижчими доходами та витратами, середньою номінальною заробітною платою досягнення на +80-90% збільшення даних показників в умовах нестабільності є неможливим (рис. 2.4).

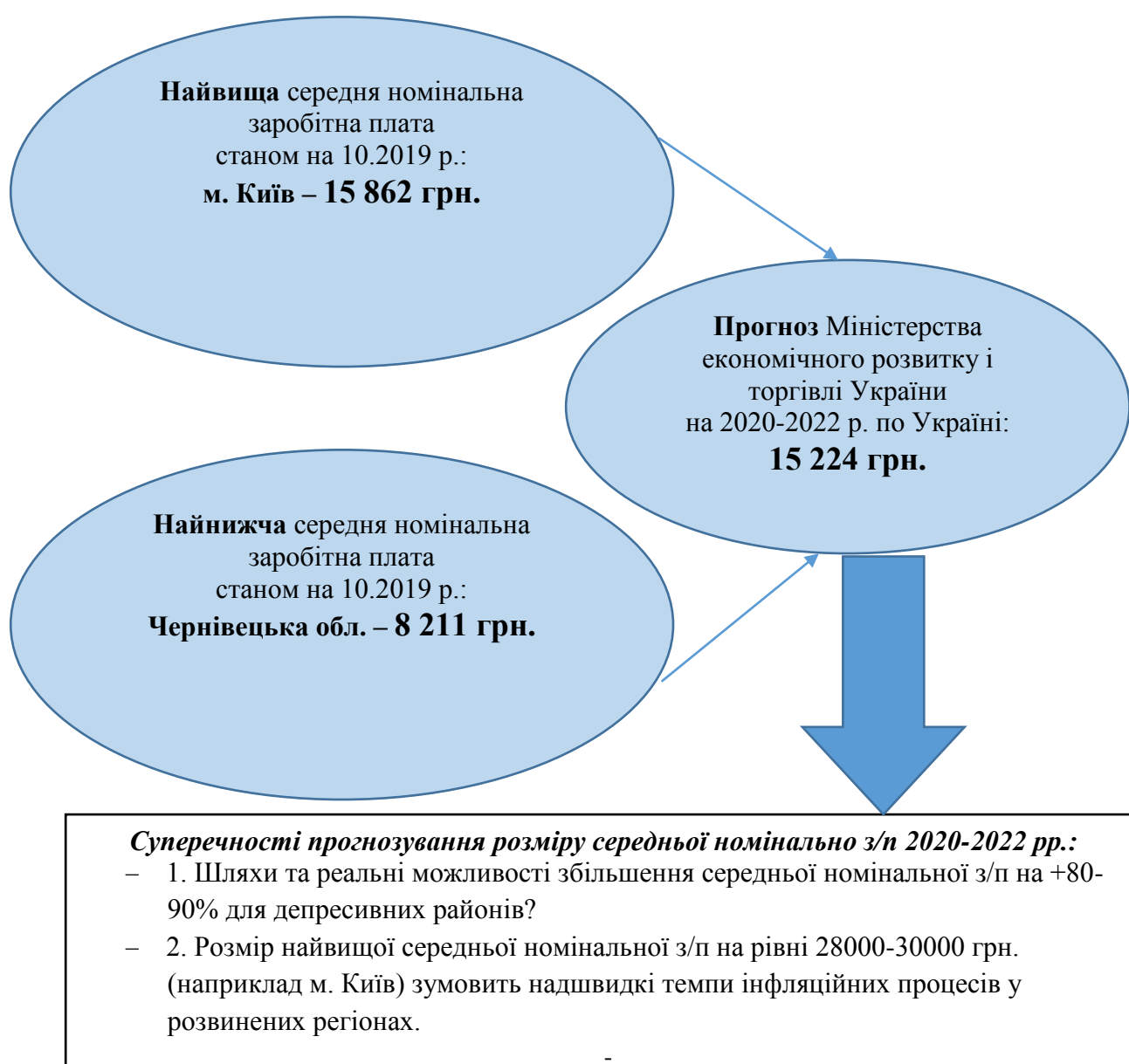

Рис. 2.4. Порівняння розміру середньої номінальної заробітної плати в Україні 2019-2020 рр.

Джерело: побудовано автором на основі даних Державної служби статистики України та [46; 121, с. 64-65]

Наведений вище аналіз доходів та витрат, середньої номінальної заробітної плати за регіонами України свідчить про значні диспропорції та вплив факторів нестабільності, що зумовлює необхідність аналізування показників рівня бідності та рівня зайнятості (табл. 2.1-табл. 2.2).

Таблиця 2.1.

Тенденції рівня безробіття населення за регіонами, тис. осіб

Період Регіон	Січень-грудень 2017 р.		Січень-грудень 2018 р.		Січень-вересень 2019 р.		
	у віці 15 років і старше, усього	З них працездатного віку	у віці 15 років і старше, усього	З них працездатного віку	у віці 15 років і старше, усього	З нього	
						у віці 15-70 років	працездатного віку
Україна	1698,0	1697,3	1578,6	1577,6	1461,8	1461,8	1461,1
Вінницька	76,5	76,5	71,6	71,6	68,7	68,7	68,7
Волинська	52,1	52,1	47,9	47,9	45,1	45,1	45,1
Дніпропетровська	129,2	129,2	121,5	121,5	114,8	114,8	114,5
Донецька	125,3	125,3	120,4	120,2	116,8	116,8	116,6
Житомирська	62,0	62,0	59,8	59,8	54,9	54,9	54,9
Закарпатська	58,2	58,2	56,1	56,1	49,4	49,4	49,4
Запорізька	86,2	86,2	80,4	80,4	75,8	75,8	75,8
Івано-Франківська	51,9	51,9	47,9	47,9	43,9	43,9	43,8
Київська	51,9	51,9	51,1	51,1	47,2	47,2	47,1
Кіровоградська	52,6	52,6	49,9	49,9	47,0	47,0	47,0
Луганська	58,3	58,3	53,2	53,2	48,3	48,3	48,3
Львівська	85,8	85,8	78,7	78,7	74,0	74,0	74,0
Миколаївська	56,3	56,3	52,8	52,8	50,6	50,6	50,6
Одеська	77,2	77,2	68,7	68,7	61,7	61,7	61,7
Полтавська	78,3	78,3	73,3	73,3	70,2	70,2	70,2
Рівненська	60,1	60,1	50,6	50,6	43,6	43,6	43,6
Сумська	48,0	48,0	46,4	46,4	40,3	40,3	40,3
Тернопільська	53,9	53,9	47,8	47,8	45,3	45,3	45,3
Харківська	80,4	80,4	70,7	70,7	62,8	62,8	62,8
Херсонська	55,0	55,0	51,3	51,3	48,5	48,5	48,5
Хмельницька	50,2	50,2	48,0	48,0	45,5	45,5	45,5
Черкаська	59,2	59,2	55,8	55,8	46,4	46,4	46,4
Чернівецька	34,8	34,8	33,0	33,0	29,1	29,1	29,1
Чернігівська	53,5	53,5	51,0	51,0	48,8	48,8	48,8
м.Київ	101,1	100,4	90,7	89,9	83,1	83,1	83,1

Джерело: побудовано автором на основі даних Державної служби статистики України [46]

Примітка: без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя (з 2014 р.) та частини зони проведення антитерористичної операції (з 2015 р.)

Частка населення із середньодушовими еквівалентними грошовими доходами на місяць, нижчими за прожитковий мінімум, впродовж 2016 року була найвищою у Волинській (23,5%), Тернопільській (21,6%) та Сумській (18,3%) областях, а найменшою у Миколаївській (3,8%), Київській (5,4%) та Львівській (5,9%) областях. Як видно, відбулося певне скорочення диференціації регіонів за рівнем бідності. Адже різниця між регіоном із максимальною і мінімальною частками скоротилася із 24,0% до 19,7%.

Поглиблення диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів та населення, яке там проживає, є нагальною проблемою сучасної економічної науки і практики управління, а тому вимагає дослідження, оцінювання й зменшення цієї нерівності. Декомпозиція статистичних показників диференціації доходів населення за джерелами формування доходів у просторовому розрізі дозволяє оцінити внесок кожного з них у рівень і динаміку даних показників, що необхідно при розробці соціально-економічної політики в галузі формування грошових доходів населення [48, с. 118-120].

Загалом кількість зайнятого населення у віці 15-70 років у I півріччі 2019 року, у порівнянні з I півріччям 2018 року, зросла на 202 тис. осіб та становила 16,5 млн осіб. При цьому, кількість працюючих в тіньовій сфері скорочується й одночасно збільшується число зайнятих офіційно [46]. Окрім цього, у II кварталі 2020 року рівень безробіття в Україні зріс на 1,3 п.п., тобто до 9,9% з 8,6% у I кварталі. Кількість зайнятого населення у II кварталі 2020 року у віці 15-70 років становила 15,6 млн. осіб. Рівень безробіття в Україні в січні-березні 2020 року скоротився на 0,1 п.п., тобто до 8,6% з 8,7%. у порівнянні з IV кварталом 2019 року.

Кількість зайнятих громадян у віці 15-70 років у неформальному секторі економіки у I півріччі 2019 року скоротилася на 94 тис. осіб та відповідно

становила 3,5 млн осіб. Питома вага зайнятих у неформальному секторі, серед усього зайнятого населення, зменшилася з 21,8% до 21,0% [46].

Рівень економічної активності населення віком 15-70 років збільшився з 62,0% у 2017р. до 62,6% у 2018р. Кількість зайнятого населення віком 15-70 років у 2018р., порівняно з 2017р., збільшилась на 1,3%, та відповідно становила 16,4 млн. осіб, з нього у працездатному віці – 15,7 млн. Рівень зайнятості населення віком 15-70 років збільшився за зазначений період з 56,1% до 57,1%, а серед населення працездатного віку з 64,5% до 66,1%.

Таблиця 2.2.

Тенденції рівня зайнятості населення за регіонами, тис. осіб

Період Регіон	Січень-грудень 2016 р.		Січень-грудень 2017 р.		Січень-грудень 2018 р.	
	усього, у віці 15-70 років	з них працездатного віку	усього, у віці 15-70 років	з них працездатного віку	усього, у віці 15-70 років	з них працездатного віку
Україна	16276,9	15626,1	16156,4	15495,9	16360,9	15718,6
Вінницька	658,8	631,2	640,9	617,8	652,7	631,1
Волинська	382,1	376,6	366,0	361,4	371,1	366,5
Дніпропетровська	1425,4	1386,9	1390,9	1346,3	1402,3	1365,6
Донецька	748,4	721,6	734,3	705,7	741,0	714,5
Житомирська	507,6	479,4	510,6	485,2	516,7	492,5
Закарпатська	505,5	489,3	496,3	481,1	502,4	486,0
Запорізька	734,9	708,0	719,7	694,3	732,2	702,7
Івано- Франківська	556,9	525,4	559,0	526,4	565,8	531,1
Київська	736,3	722,6	741,1	728,2	755,7	741,7
Кіровоградська	375,7	363,4	376,8	363,8	380,5	366,1
Луганська	298,5	281,1	292,1	272,4	298,2	280,2
Львівська	1047,0	1029,0	1050,8	1033,9	1061,2	1041,2
Миколаївська	498,1	482,7	489,7	472,7	496,2	477,8
Одеська	1000,6	971,4	986,6	961,0	1001,9	978,5
Полтавська	570,4	555,8	575,0	562,0	580,6	565,3
Рівненська	474,2	425,6	460,2	416,7	473,6	445,6
Сумська	478,5	448,5	481,4	450,0	485,1	455,6
Тернопільська	407,6	397,3	399,1	387,7	410,8	399,9
Харківська	1236,6	1197,6	1247,1	1204,7	1258,9	1213,3
Херсонська	441,0	432,1	442,2	433,1	448,2	439,5
Хмельницька	510,1	492,3	516,0	495,6	522,0	499,7
Черкаська	517,5	507,1	518,4	507,4	522,6	511,2
Чернівецька	376,1	331,1	379,3	331,8	382,9	338,3
Чернігівська	424,8	403,1	426,1	404,5	429,7	411,5
м.Київ	1364,3	1267,0	1356,8	1252,2	1368,6	1263,2

Джерело: побудовано автором на основі даних Державної служби статистики України [46]

Примітка: без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя (з 2014 р.) та частини зони проведення антитерористичної операції (з 2015 р.)

Найвищий рівень цього показника спостерігався серед осіб віком 40-49 років, а найнижчий – у молоді віком 15-24 років та осіб віком 60-70 років. У структурі зайнятого населення за професійними групами найбільшу частку склали особи, які працювали у найпростіших професіях (19,1%), професіонали (18,4%) та працівники сфери торгівлі та послуг (16,8%). При цьому найменшу питому вагу серед зайнятого населення склали технічні службовці (2,9%) та кваліфіковані робітники сільського та лісового господарств, риборозведення та рибальства (0,7%). Серед загальної кількості зайнятих осіб кожний четвертий працював у торгівлі, шостий – у сільському, лісовому та рибному господарстві, сьомий – у промисловості. Кількість неформально зайнятого населення порівняно з 2017р. зменшилася на 4,2% та у 2018р. становила 3,5 млн. осіб, або 21,6% від кількості всього зайнятого населення. Як наслідок, спостерігалось зростання частки офіційно зайнятого населення з 77,1% у 2017р. до 78,4% у 2018р.

Серед видів економічної діяльності у 2019 році найбільш поширеною неформальна зайнятість була у сільському, лісовому та рибному господарствах (42%), в оптовій та роздрібній торгівлі, ремонті автотранспортних засобів (18%), а також у будівництві (16%). Найбільш розповсюджена неформальна зайнятість є серед осіб віком від 40 до 49 років (у неформальному секторі за підсумками першого півріччя були зайняті 829,7 тис. громадян) [46].

Кількість безробітних у віці 15-70 років (за методологією МОП) у 2018р., порівняно з 2017р., зменшилася на 7,0% та становила 1,6 млн. осіб. Серед безробітних дві третини склали міські мешканці (1,1 млн. осіб), решту – сільські. Зменшення кількості безробітного населення віком 15-70 років

відбулося за рахунок осіб працездатного віку (на 7,1%). Із загальної кількості безробітних 81,9% раніше працювали, а інші 18,1% (0,3 млн. осіб) шукали роботу вперше та не мали досвіду роботи. До останньої категорії в основному належала молодь, яка була непрацевлаштована після закінчення навчальних закладів. Зокрема, серед таких безробітних у 2018р. частка осіб віком 15-24 роки складала 80,1%, а серед осіб у віці 25-34 років – 19,9%.

Рівень безробіття населення віком 15-70 років (за методологією МОП) порівняно з 2017р. зменшився на 0,7 в.п. та у 2018р. становив 8,8% економічно активного населення зазначеного віку, а серед населення працездатного віку – 9,1%. Відповідний показник по країнах Євросоюзу (6,8%) був нижчий, ніж в Україні. Рівень безробіття населення працездатного віку (за методологією МОП) у 4,8 раза перевищував рівень зареєстрованого безробіття, розрахованого по відношенню до економічно активного населення працездатного віку (у жінок – у 3,5 раза, чоловіків – у 6,5 раза, міській місцевості – у 5,9 раза, сільській – у 3,7 раза) [46].

Рівень безробіття населення (за методологією МОП) у віці 15-70 років в усіх регіонах України скоротився з 8,9% до 8,5% робочої сили. Протягом січня-вересня 2019 року кількість роботодавців, які співпрацювали з центрами зайнятості, збільшилася на 3% та становила 174 тисячі. На такий же відсоток зросла кількість осіб, працевлаштованих за сприяння державної служби зайнятості. Кількість вакансій у базі даних державної служби зайнятості, у порівнянні з січнем-вереснем 2018 року, збільшилася на 6% до 928 тис. одиниць. Тенденція щодо скорочення рівня безробіття відповідає загальноєвропейській.

Наведений аналіз рівня зайнятості та безробіття населення за регіонами України протягом 2016-2019 рр. зумовлює необхідність аналізування прогнозу на період 2020-2022 роки проведений Міністерством економічного розвитку і торгівлі України, зокрема [121]:

1. Зростання чисельності зайнятого населення супроводжуватиметься:

- підвищенням активності населення внаслідок зростання рівня оплати праці у відповідь на політику Уряду та роботодавців щодо підвищення рівня заробітної плати; створенням нових робочих місць завдяки розвитку вітчизняного виробництва та поширення самозайнятості в умовах створення Урядом відповідно до визначених пріоритетів сприятливих умов для розвитку малого та середнього бізнесу;
- уповільненням зростання трудової зовнішньої міграції.

Від так слід відмітити, що порівняно із прогнозами зниження темпів зростання світової економіки необхідно очікувати зниження рівня трудової міграції з України. Дані процеси можуть бути зумовлені політикою уряду України щодо поетапного підвищення рівня мінімальної заробітної плати, зростанням рівня середньомісячної заробітної плати, що в підсумку сприятиме зниженню неформальної зайнятості.

Проте, загалом динаміка зростання кількості зайнятого населення у середньостроковій перспективі відбуватиметься дещо менш інтенсивно, ніж це було спрогнозовано (наразі понад 200 тис. осіб за 2020-2022 роки, в той час як за сценарієм 1 постанови Кабінету Міністрів України від 11.07.2018 № 546 прогнозувалося понад 250 тис осіб за 2019-2021 роки). Це може бути зумовлено із зниженням динаміки росту внутрішнього виробництва. За прогнозами на 2022 рік збільшення кількості зайнятого населення становитиме 16,63 млн осіб.

Загалом при поступовому зростанні кількості економічно активного населення та рівня його працевлаштування на роботу із прийнятною заробітною платою, підтримки підприємництва і самозайнятості населення рівень безробіття населення у віці 15-70 років (за методологією МОП) у відсотках до економічно активного населення відповідного віку буде також поступово знижуватись у прогностному періоді з 8,1 відсотка у 2020 році до 7,9 відсотка у 2022 році [121, с. 63-64].

При цьому суперечність становить рівень показника безробіття у 2019 році по Україні на рівні: 1 квартал - 9,6% (1645,1 тис. осіб); 2 квартал – 8,8% (1527,5 тис. осіб); 3 квартал – 8,4% (1461.1 тис. осіб) до 2022 році на рівні 7,9%,

що слід вважати як відсутність розробленої ефективної соціальної політики щодо зниження рівня безробіття та підвищення рівня зайнятості населення. Слід відмітити, що у II кварталі 2020 року рівень безробіття в Україні зріс до 9,9%, що на 1,3% більше, ніж у I кварталі 2020 року (8,6%).

Аналізуючи показники рівнів зайнятості та безробіття населення за регіонами України, що впливає відповідним чином на показники доходів та витрат населення, необхідно виокремити також важливий елемент соціально-економічної розвитку регіону як освіченість населення, стан здоров'я та загалом рівень людського розвитку в умовах нестабільного середовища.

По Україні загалом поліпшилась ситуація із доступом населення до дошкільних навчальних закладів (Додаток Б таблиця 2.3). У 2016 році регіонами із найкращим рівнем охоплення дітей дитячими садками були Сумська, Черкаська, Київська і Полтавська області, а регіонами із найгіршим рівнем – Івано-Франківська, Львівська і Волинська області. У 2009 році частка дітей, що відвідували дошкільні навчальні заклади була найбільшою у Черкаській, Сумській і Донецькій областях, а найнижчою у Івано-Франківській, Рівненській і Львівській областях. Характерною особливістю в межах країни є скорочення популярності професійно-технічної освіти. Так, кількість учнів, слухачів професійно-технічних навчальних закладів у розрахунку на 10000 населення скоротилася для України з 92 осіб до 67 осіб (додатки, табл. В.23). Найбільше скорочення відбулося у Київській (з 130 до 101 особи), Хмельницькій (з 113 до 85 осіб), Тернопільській (з 118 до 90 осіб) та Миколаївській (з 117 до 89 осіб) областях. Майже не відбулося змін у Рівненській (з 111 до 104 осіб), Одеській (з 74 до 66 осіб) та Черкаській (з 75 до 66 осіб) областях.

Однак вказані тенденції не супроводжуються зростанням попиту на вищу освіту у вітчизняних вузах (Додаток Б таблиця 2.6). Кількість студентів вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації у розрахунку на 10000 населення скоротилася для України з 566 осіб у 2009 році до 373 осіб у 2016 році. Максимальне співвідношення студентів вищих навчальних закладів до

населення впродовж аналізованого періоду було у Київській (2350 осіб у 2009 році та 1455 осіб у 2016 році), Харківській (966 осіб у 2009 році та 659 осіб у 2016 році), Львівській (638 та 493 особи), Одеській (598 та 475 осіб) та Запорізькій (592 та 401 особа) областях. Найнижчі значення цього показника були у Кіровоградській (у 2009 році 293 особи, у 2016 році 161 особа) та Закарпатській (229 та 180 осіб) областях.

Інфраструктура загальної середньої освіти суттєво відрізняється між регіонами України (Додаток Б таблиця 2.4-2.5). У 2009 році показник загальноосвітніх навчальних закладів на 10 000 осіб загалом по Україні становив 4,46 одиниці і був максимальним у Тернопільській (8,19), Волинській (7,63), Хмельницькій (7,16) і Житомирській (6,65) областях, а мінімальним – у Донецькій (2,61), Київській (2,93) областях і Автономній республіці Крим (2,94). У 2016 році ранжування регіонів залежно від забезпеченості школами маже не зазнало суттєвих змін, цей показник є нижчим у більш урбанізованих областях, де спостерігається дефіцит шкіл у містах. Найбільш яскравим прикладом є Київська область, де у 2016 році рівень забезпеченості загальноосвітніми закладами становив 2,6. При цьому для м. Київ – 1,69, а для області без врахування міста – 4,16.

Інфраструктура професійної і вищої освіти не зазнала суттєвих змін впродовж аналізованого періоду. Виняток становлять Донецька і Луганська області, де вона скоротилася більше, ніж вдвічі. Це вплинуло на загальнодержавні показники, адже промислові регіони, в силу ємного ринку праці, належали до лідерів за кількістю освітніх установ. Однак відносні показники дещо відрізняються. Так, в цілому по Україні на 1000 суб'єктів господарювання припадало у 2009 році 0,73 професійно-технічних закладів, а у 2016 році – 0,68 закладів (додатки, табл. В.10). Найвищим цей рівень у 2009 році був саме у Луганській області (1,79 закладів), Донецькій області (1,26 закладів), а також у Сумській (1,42), Хмельницькій (1,29), Рівненській (1,27) областях.

Інфраструктура вищої освіти (I-IV рівнів акредитації) найбільшою є у регіонах із традиційно крупними освітніми центрами Києвом, Донецьком (до початку конфлікту), Харковом, Дніпропетровськом і Львовом (Додаток Б таблиця 2.6). Однак, за показником рівня забезпеченості господарства закладами вищої освіти ранжування регіонів дещо інше. У зв'язку із хвилею закриття вищих навчальних закладів після 2012 року відбулися зміни у рівні забезпеченості економіки ними. Так, у 2016 році найвищий рівень спостерігався у Чернівецькій (1,04), Харківській (1,00) та Тернопільській (1,00) областях, а найнижчий – у Донецькій (0,29), Луганській (0,39) та Миколаївській (0,38) областях.

Необхідно відмітити, що освітня компонентна за регіонами України починаючи з 2020 року буде видозмінюватись, що зумовлено прийняттям Закону № 2299, яким вносяться зміни до деяких законів України щодо удосконалення освітньої діяльності у сфері вищої освіти. Необхідність внесення змін і доповнень до Закону України «Про вищу освіту» зумовлена насамперед зобов'язаннями, передбаченими статтею 431 Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, які полягають у реформуванні та модернізації системи вищої освіти, сприянні зближенню у сфері вищої освіти в рамках Болонського процесу, підвищенні якості вищої освіти, розширенні можливостей закладів вищої освіти, активізації мобільності студентів та викладачів, співробітництві з метою спрощення доступу до отримання вищої освіти тощо. Окрім того, в 2015 році в Європейському просторі вищої освіти було запроваджено нову редакцію Стандартів та рекомендацій із забезпечення якості, що також потребує відображення в законодавчій базі вищої освіти.

Метою закону є врегулювання таких сфер, як ліцензування освітньої діяльності, вступ на навчання для здобуття вищої освіти, реалізація міждисциплінарних освітніх програм, а також окремих питань, що стосуються забезпечення якості вищої освіти, студентоцентрованого навчання, форм здобуття освіти, вимог до керівника закладу, Національної рамки кваліфікацій тощо [60].

Від так, 1 січня 2020 року пропонується відмінити фінансування тих шкіл, де менше 40 учнів (крім початкових) та фінансування 10-12 класів, де менше 20 учнів, в іншому випадку утримання малокомплектних шкіл та класів лягає на місцевий бюджет: районний чи ОТГ.

Впродовж аналізованого періоду суттєво впав рівень забезпеченості населення лікарняними ліжками (Додаток В таблиця 2.7). Загалом по Україні таке скорочення становило 21,14%, що пояснюється втратою східних територій та Криму. Найбільше скорочення торкнулося Херсонської, Вінницької, Чернівецької та Рівненської областей. Не суттєві зміни відбулися у Харківській, Тернопільській і Запорізькій областях. По Україні регіонами із найвищим рівнем забезпеченості населення лікарняними ліжками є Чернігівська, Дніпропетровська, Львівська, Харківська і Запорізька області, а із найменшими рівнем – Закарпатська, Вінницька, Житомирська і Волинська області.

Характерною особливістю кадрового забезпечення системи охорони здоров'я регіонів України є скорочення рівня забезпеченості населення медиками, особливо це стосується середнього медичного персоналу. Протягом 2009–2016 років показник середнього медичного персоналу у розрахунку на 10 000 осіб порівняно суттєво скоротився у Херсонській (на 10,01%), Одеській (на 10,0%), Рівненській (на 9,8%) областях. Незначне зменшення торкнулося Івано-Франківської (1,4%), Хмельницької (3,5%) та Чернівецької (4,3%) областей.

Найвищий рівень забезпеченості лікарями усіх спеціальностей (Додаток В табл. 2.7) у 2009 році був у Чернівецькій (63,7 осіб), Івано-Франківській (60,6 осіб), Львівській (58,4 осіб) областях, а у 2016 році у Івано-Франківській (60,9 особи), Чернівецькій (59,4 особи) і Харківській (58,3 осіб) областях. Мінімальний показник забезпеченості лікарями у 2009 році був у Херсонській (35,5 осіб), Кіровоградській (36,1 осіб), Миколаївській (36,7 осіб) областях, у 2016 році у тих самих регіонах: Миколаївській (34,2 особи), Кіровоградській (35,4 особи) і Херсонській (35,6 осіб) областях [46].

Отже, проведений аналіз тенденцій соціальної нестабільності за регіонами України за: доходами і витратами населення за регіонами України та

наявного доходу у розрахунку на одну особу; середньомісячною заробітною платою по регіонах; рівнем безробіття та зайнятості населення за регіонами України; інфраструктурою освіти населення за регіонами України: заклади дошкільної, загальної середньої, професійної (професійно-технічної) та вищої освіти; інфраструктурою закладів охорони здоров'я свідчить про значні диспропорції між регіонами України та макроекономічну нестабільність, а також наявність значних суперечностей щодо майбутньої зпрогнозованої ситуації за даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі України.

Від так, за підсумками січня-червня 2019 року рівень безробіття населення у віці 15-70 років (за методологією МОП) по Україні склав 8,5 %, що на 0,4 в. п. нижче, ніж у січні-червні 2018 року (8,9 %). Позитивна тенденція щодо зменшення рівня безробіття (у порівнянні з відповідними показниками січня-червня 2018 року) мала місце у всіх регіонах, серед яких найбільше у: Луганській (на 1,2 в. п.), Рівненській (на 0,9 в. п.), Житомирській і Черкаській (на 0,7 в. п.), Кіровоградській (на 0,6 в. п.) областях. Найнижчий рівень безробіття зафіксовано у Харківській (5,0 %), Київській (5,9 %), Одеській та м. Києві (6,1 %), Львівській (6,8 %) областях, а найвищий – у Луганській (14,2 %), Донецькій (13,7 %), Волинській (11,7 %), Кіровоградській (11,2 %), Полтавській (11,1 %) областях [46].

Рівень зайнятості населення в цілому по Україні відповідно збільшився на 0,9 в. п і за підсумками січня-червня 2019 року склав 57,9 % (у січні-червні 2018 року – 56,8 %). Найвищий рівень зайнятості зафіксовано у м. Києві (63,0 %), Харківській (62,2 %), Дніпропетровській (59,5 %), Київській (59,3 %) та Миколаївській (58,9 %) областях, а найнижчий - у Волинській (50,2 %), Донецькій (50,9 %), Тернопільській (53,4 %), Закарпатській (55,3 %) та Кіровоградській (55,6 %) областях. Протягом січня-вересня 2019 року заробітна плата зростала вищими темпами, ніж ціни. Так, за 9 місяці 2019 року реальна заробітна плата в цілому по Україні зросла на 9,5 % (у січні-червні 2018 року – на 12,8 %) [46].

Отже, проведений аналіз засвідчує позитивні тенденції щодо зростання рівня зайнятості в Україні, що відповідним чином вплинуло на зростання у регіональному розрізі рівня реальної заробітної плати (зокрема від 6,3% Одеська область до 12,9% у Дніпропетровській області). Проте, необхідно відмітити, що у 2020 році рівень зайнятості населення та рівень безробіття характеризуються дещо негативними тенденціями зумовленими дією факторів пандемії Covid-19.

2.2. Аналіз взаємозв'язку між регіональними економічними системами та національною економікою

Аналіз взаємозв'язку між регіональними економічними системами та національною економікою пропонується здійснювати за показниками, які є підґрунтям для соціально-економічного розвитку як національної економіки загалом, так і в розрізі регіонів, а саме: ВВП; ВРП; інфляція; споживчі ціни; цін виробників промислової продукції; ціни реалізації продукції сільського господарства; промислове виробництво; експорт та імпорт товарів України з країнами ЄС та розподіл коштів ДФРР (таблиця 2.3).

Таблиця 2.3.

Основні показники соціально-економічного розвитку України протягом 2016-2019 років

	2016 р.	2017 р.	2018 р.	Фактично за січень–жовтень 2019 р.
Середньомісячна заробітна плата одного працівника				
номінальна, грн	5070	7104	8865	10306
Заборгованість із виплати заробітної плати – усього, млн.грн	2004,0	2368,4	2645,1	3438,0
Індекс споживчих цін	x	x	341,7	x
Обсяг реалізованої промислової продукції, млн.грн	1565332,5	1926868,0	x	1876634,4
Індекс промислової продукції	x	x	2261639,7	x
Обсяг сільськогосподарської продукції, млн.грн	631105,0	690895,0	x	634065,0

Продовження таблиці 2.3.

Індекс сільськогосподарської продукції	x	x	843295,0	x
Обсяг виробленої будівельної продукції (виконаних будівельних робіт), млн.грн	70942,4	101074,6	x	131532,0
Індекс будівельної продукції	x	x	136270,2	x
Прийняття в експлуатацію загальної площі житла (нове будівництво), тис.кв.м	x	x	x	7743,4
Капітальні інвестиції, млн.грн	x	x	43247,6	379203,1
Експорт товарів та послуг, млн.дол. США	32734,4	39486,1	52113,3	44842,1
Імпорт товарів та послуг, млн.дол. США	35058,7	44697,6	-8865,7	48913,6
Сальдо (+, -), млн.дол. США	-2324,3	-5211,5	928556,4	-4071,5
Оборот роздрібною торгівлі, млн.грн	1159271,9	816553,5	331661,4	881924,0
Вантажооборот, млн.ткм	323473,9	343057,1	103792,4	282319,5
Пасажиरोоборот, млн.пас.км	102239,4	99277,7	8865	91435,7

При цьому, слід враховувати, що при визначенні ВВП доцільно проаналізувати результати виробництва, споживання та продуктивності праці, що відповідно дозволить визначити добробут населення. Динаміку ВВП України за період з 2012 по 2016 роки представлено в табл. 2.4, а також тенденції номінального ВВП (у фактичних цінах) та реального ВВП (у цінах попереднього року) протягом 2014-2018 рр. на рис. 2.5.

Таблиця 2.4.

Динаміка ВВП України з 2012–2016 роки

Роки	Номінальний ВВП	Номінальний ВВП (в грн.) на душу населення			ВВП (в USD) на душу населення			Населення (тис. ос.)
2012	1408899	30912,5	+2098,6	+7,3%	3856,8	+286,1	+8,0%	45577
2013	1454931	31988,7	+1076,2	+3,5%	4030,3	+173,5	+4,5%	45483
2014	1566728	35834	+3845,3	+12,0%	3014,6	-1015,7	-25,2%	43722
2015	1979458	46210,2	+10376,1	+29,0%	2115,4	-899,2	-29,8%	42836
2016	2383182	55853,5	+9643,3	+20,9%	2185,9	+70,5	+3,5%	42668

Протягом 2014-2015 років через втрату контролю над частиною території України, руйнування окремих промислових об'єктів та зниження їх завантаженості, втрату усталених міжгалузевих та логістичних зв'язків у регіональному та зовнішньоекономічному просторі, а також скорочення

економічно активного населення та низького рівня інвестицій у відповідь на дестабілізацію економічної ситуації відбувалось падіння фактичного ВВП на 15,8 відсотка, при цьому втрати потенційного ВВП склали 11,8 відсотка [121].

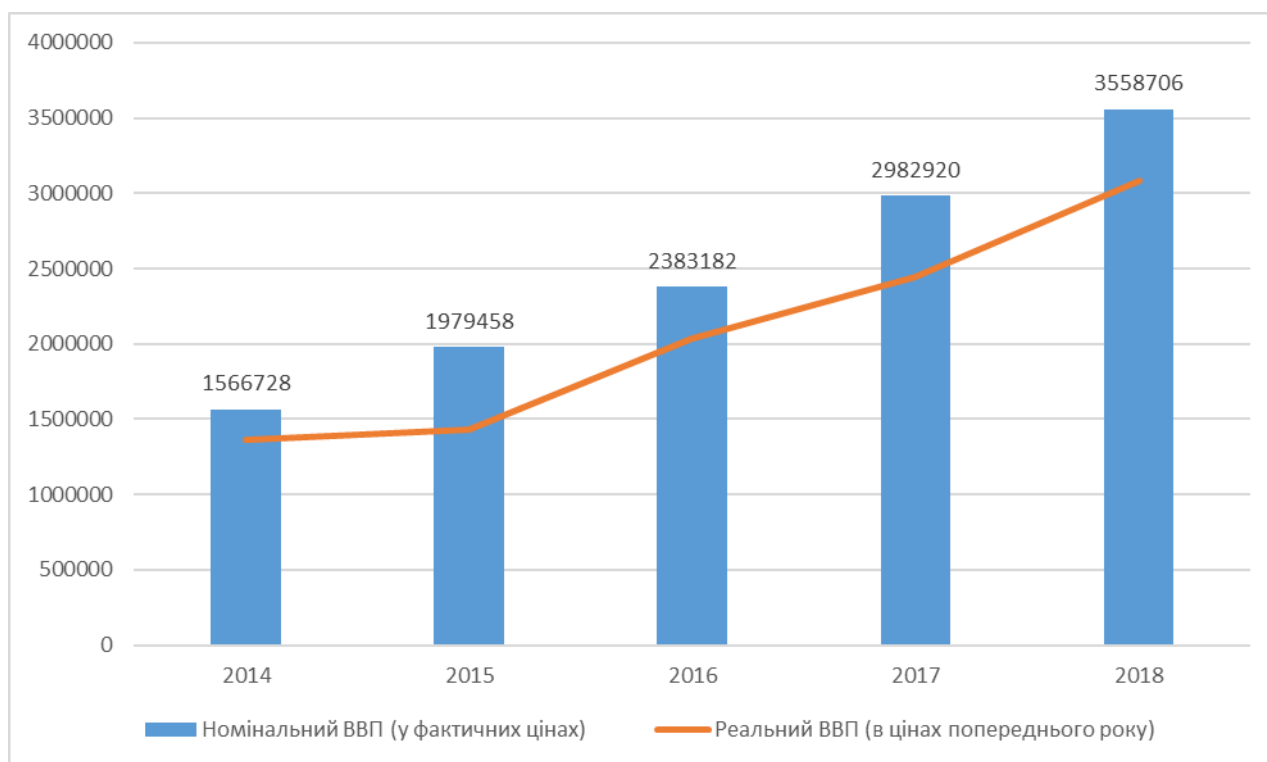

Рис.2.5. Динаміка валового внутрішнього продукту України протягом 2014-2018 рр., млн. грн.

Джерело: складено автором на основі [46; 121]

**з 2014 р. без урахування тимчасово окупованої території АРК і частини Донецької і Луганської областей в зоні проведення АТО*

Проте, вже у 2016-2018 роках завдяки започаткованим реформам, активізації європейських інтеграційних процесів, поступової зміни філософії вітчизняного бізнесу і перетворення його у частину світової економічної системи, а не напівзамкнутого пострадянського економічного простору, відбулась активізація економічної діяльності [121; 148].

Упродовж 2016-2018 років реальний ВВП зріс на 8,4 %, а (у 2016 році – на 2,4 %, у 2017 році – на 2,5 %, у 2018 році – на 3,3 %) до 91,3 % рівня 2013 року [121; 148]. При цьому станом на I квартал 2020 року реальний ВВП становив 818004 млн. грн. та станом на II квартал 2020 року – 839436 млн. грн.

За оперативним звітом Держстату реальне зростання ВВП у I кварталі 2019 року становило 2,2 %, при цьому активна діяльність будівельних підприємств, роздрібного сегменту ринку, підприємств транспортної сфери (зокрема, авіаційного, автомобільного та трубопровідного), позитивна динаміка виробництва сільськогосподарської продукції, а також діяльність окремих видів економічної діяльності сфери послуг (освіта, охорона здоров'я та банківський сектор) забезпечили позитивну динаміку ВВП, знівелювавши негативний вплив результатів діяльності окремих підприємств промисловості [46; 121].

Необхідно відмітити, що протягом 2020-2022 років питома вага ВНОК у структурі ВВП буде характеризуватись системним зростанням за рахунок загальним покращенням інвестиційного клімату, створенням сприятливих умов для розвитку підприємництва, активізацією процесів приватизації, поступовим покращенням кредитної діяльності банківського сектору, удосконалення роботи та розвитку фінансових ринків тощо.

Це відбуватиметься в основному завдяки нарощуванню інвестицій неурядового сектору, в той час, як інвестиційна активність сектору держуправління хоча і залишатиметься високою, але її приріст, на відміну від попередніх років, суттєво уповільниться через високу порівняльну базу (капітальні видатки зведеного бюджету протягом 2016-2018 років номінально зросли майже у 3,1 раза, а питома вага бюджету у фінансуванні капітальних інвестицій збільшилась з 7,8 відсотка у 2015 році до 12,7 та 12,6 відсотка у 2017 та 2018 роках відповідно, що є одним з найбільших показників за період з 2000 року (вищі значення були зафіксовані лише у 2004 році)) [46; 121].

Динаміку та обсяги структурних зрушень в економіці регіону характеризує також ВРП, який є узагальнюючим показником соціально-економічного розвитку регіонів та узагальнено представляє результати діяльності всіх суб'єктів господарювання регіону. Окрім цього показники ВРП сприяють формуванню найважливіших національних (регіональних) рахунків. На рис. 2.6 наведено частки регіонів України у підсумку ВРП протягом 2013-2017 років.

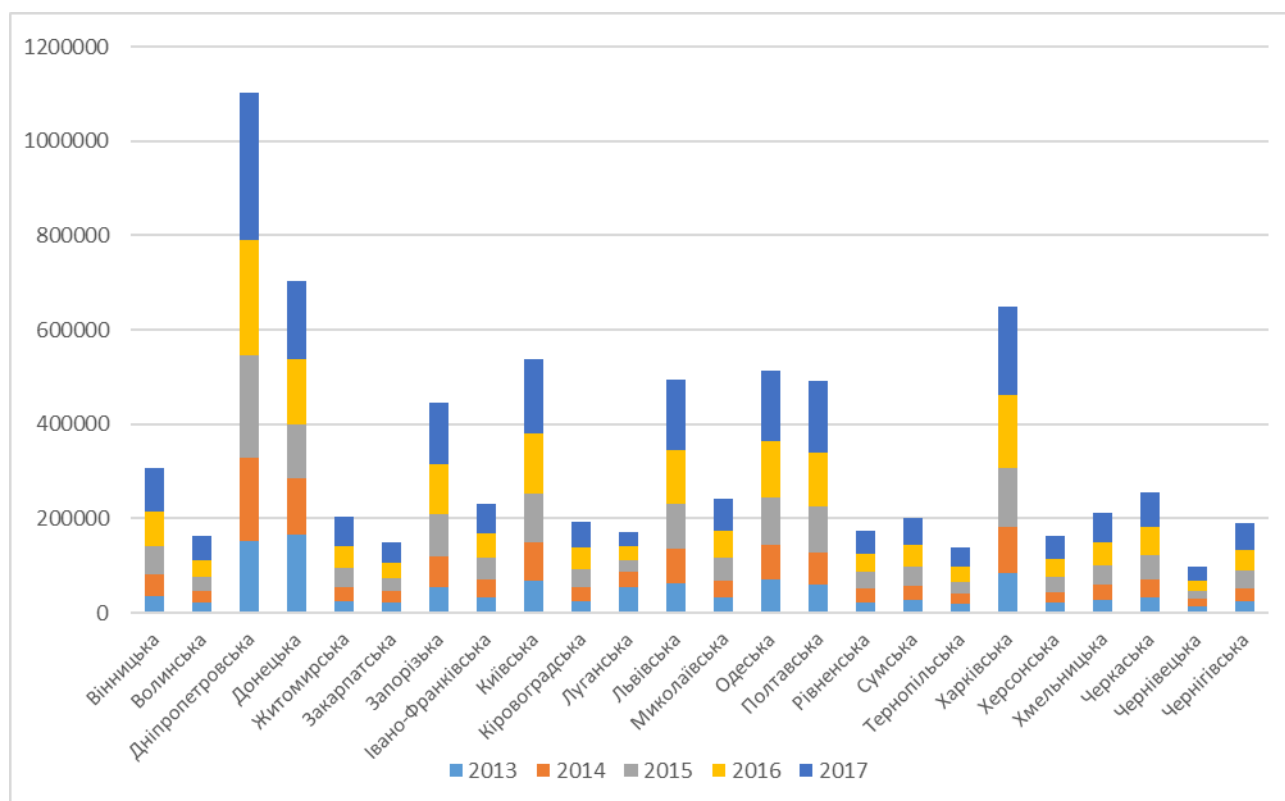

Рис. 2.6. Динаміка валового регіонального продукту за регіонами протягом 2013-2017 років, млн. грн.

Джерело: складено автором на основі [46; 121]

**з 2014 р. без урахування тимчасово окупованої території АРК і частини Донецької і Луганської областей в зоні проведення АТО*

Від так, найбільшу частку у підсумку ВРП (у відсотках) в Україні за 2017 р. займали такі регіони: м. Київ – 23,4%, Дніпропетровська область – 10,5%, Харківська - 6,3%, Донецька – 5,6%, Київська – 5,3%, останню четвірку аутсайдерів відповідно посідали, Закарпатська (1,4%), Тернопільська (1,4%), Луганська (1,0%), Чернівецька (1,0%) області. ВРП лідера (м. Києва) більше ВРП аутайдера (Чернівецька область) у 23,4 рази. Дані показники засвідчують значні диспропорції у соціально-економічному розвитку регіонів України.

У 2017 р. у порівнянні з 2016 р. частка у підсумку ВРП (у відсотках) Дніпропетровської області збільшилась на 0,3%, Харківської та Донецької – зменшилась на 0,2%, Київської – зменшилась на 0,1%, м. Києва - не змінилась. Частка Чернігівської та Тернопільської областей збільшилась на 0,1%,

Луганської та Рівненської - зменшилась відповідно на 0,3% і 0,1%, Закарпатської - не змінилась [46; 121] (Додатку Г. таблиця 2.8-2.9).

Слід також відмітити, що згідно даних Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України [181] у 2020 році прогнозується за варіантом 1 зростання ВВП на рівні 3,3 відсотка, у 2021 році – на 3,8 відсотка, у 2022 році – на 4,1 відсотка, індекс споживчих цін (грудень до грудня попереднього року) – 106 відсотків у 2020 році, 105,7 відсотка у 2021 році, 105,3 відсотка у 2022 році (рис. 2.7) [46; 121].

За варіантом 2 економіка України розвиватиметься за споживчою моделлю, відповідно до якої суттєвіше зростання споживання домогосподарств, простимульоване вищим підвищенням державних соціальних стандартів, надасть більшого імпульсу для розвитку економіки з боку попиту на початковому етапі із затуханням динаміки на кінець прогнозованого періоду внаслідок відставання потенційного ВВП від його динаміки, закладеної до варіанту 1 [46; 121].

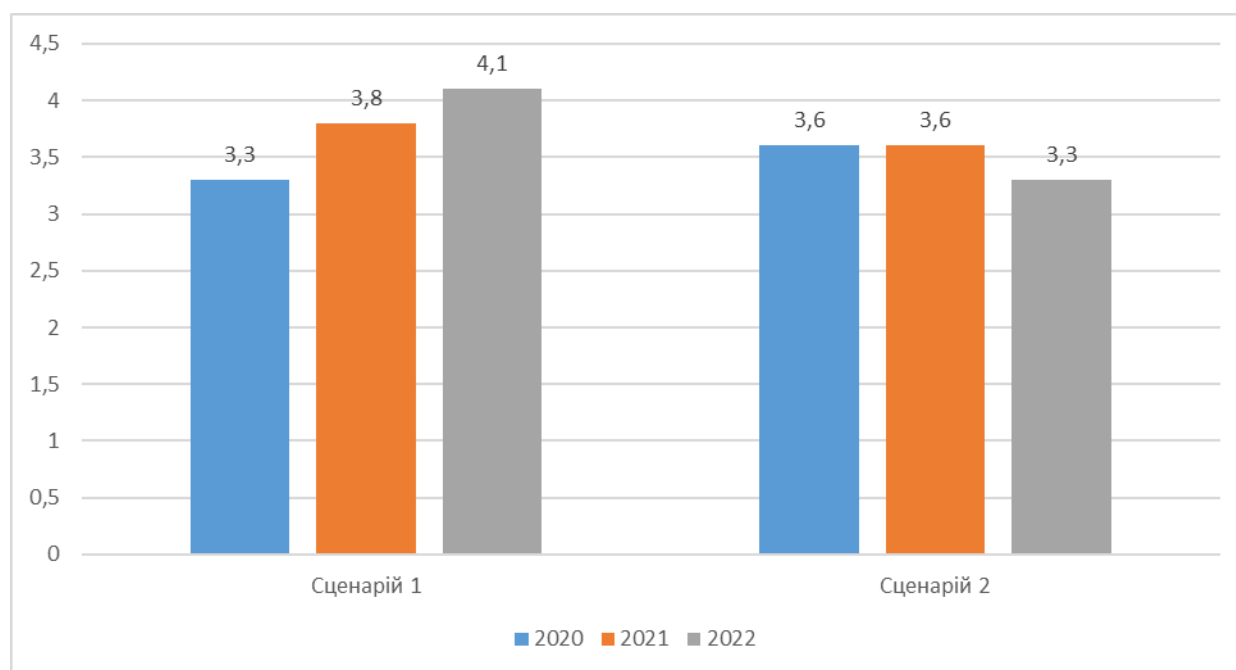

Рис. 2.7. Прогноз зростання ВВП на період 2020-2022 роки, %

Джерело: складено автором на основі [148]

**з 2014 р. без урахування тимчасово окупованої території АРК і частини Донецької і Луганської областей в зоні проведення АТО*

Тобто у 2020-2021 роках прогнозується зростання ВВП на рівні 3,6 відсотка, у 2022 році – на 3,3 відсотка, індекс споживчих цін (грудень до грудня попереднього року) – 106,5 відсотка у 2020 році, 107,1 відсотка у 2021 році, 107 відсотків у 2022 році [121].

Отже, у формуванні соціально-економічного зростання регіонів України основоположним фактором залишатиметься внутрішній попит.

За варіантом 1 у прогнозному періоді трансформаційні зміни у світі, зумовлені четвертою промисловою революцією, спонукатимуть виробників збільшувати інвестиційні вкладення у технологічні зміни, а державний сектор – надалі вкладати кошти у великі інфраструктурні проекти. Підвищення інвестиційної активності суб'єктів господарювання сприятиме підвищенню споживчої активності населення, що відповідно зумовлено підвищення мінімальної та середньомісячної заробітної платні. Від так, системний та поступовий соціально-економічний розвиток регіонів України забезпечуватиме зростання національної економіки.

За варіантом 2 економіка України розвиватиметься за споживчою моделлю, що відповідно послаблюватиме процеси модернізації виробництва через більший рівень соціального навантаження та відповідно обмеження фінансових можливостей виробників. У свою чергу обмеження інвестиційного попиту зменшуватиме потенціал зростання у середньостроковій перспективі [46; 121].

Ключовим фактором у соціально-економічному розвитку регіонів України є зростання споживчого попиту як найбільшої частки у ВВП.

У 2020-2022 роках у структурі ВВП продовжуватиметься тенденція останніх трьох років у напрямку зміщення акцентів на користь інвестиційної компоненти. Підтримувана загальним покращенням інвестиційного клімату, зокрема, внаслідок зменшення стримуючої дії фактору політичної

невизначеності, продовженням реформ з дерегуляції та створення сприятливих умов для розвитку підприємництва, активізацією процесів приватизації, поступовим покращенням кредитної діяльності банківського сектору за рахунок збільшення довіри до банківської системи та створення умов для зниження кредитних ризиків, удосконалення роботи та розвитку фінансових ринків, відповідно до Основних засад грошово-кредитної політики на 2019 рік та середньострокову перспективу, впродовж 2020-2022 років питома вага ВНОК у структурі ВВП постійно зростатиме – в середньому на 0,4 відсоткового пункту щорічно [46; 121].

При дослідженні розподілу коштів ДФРР протягом 2015-2019 рр. на прикладі Західних регіонів України (Додаток Г табл. 2.10) щодо фінансування програм та проектів регіонального розвитку [1] слід відмітити (рис. 2.8): державна підтримка розвитку регіонів України на інфраструктурні проекти у 2017 році становила 18,5 млрд гривень.

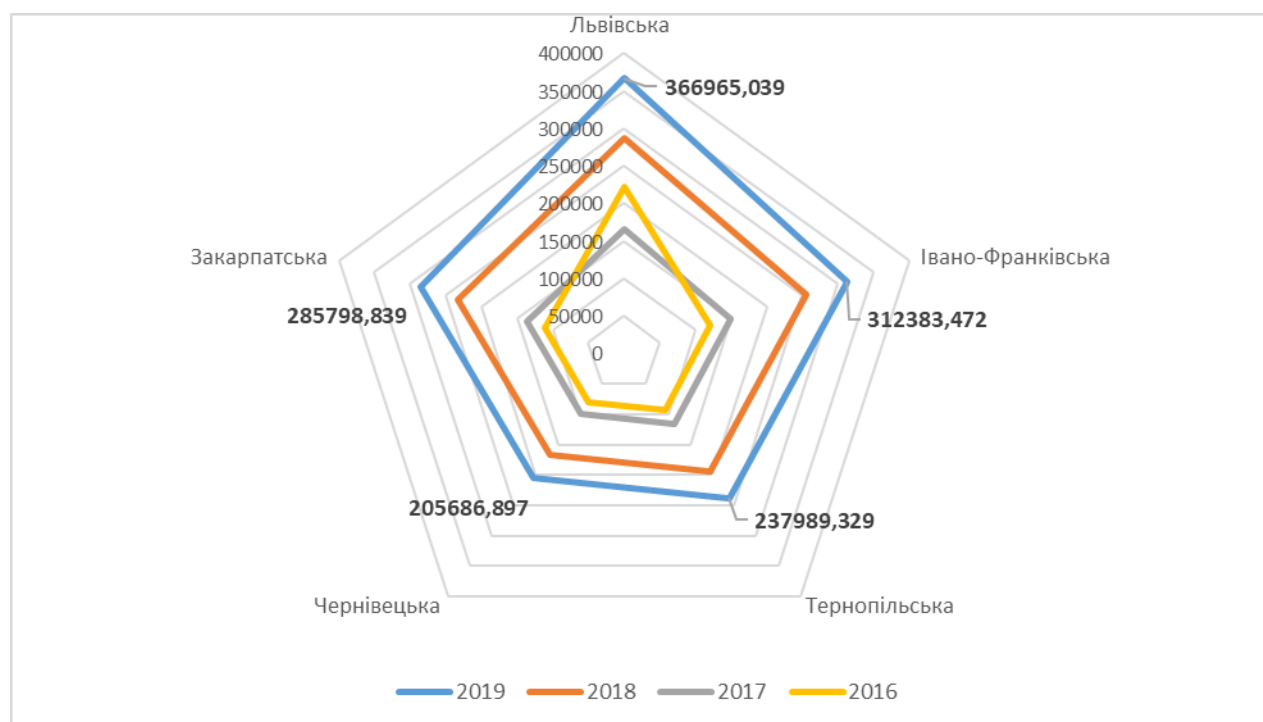

Рис. 2.8. Обсяги фінансування ДФРР програм та проектів регіонального розвитку Західних регіонів України протягом 2016-2019 рр., тис. грн.

Джерело: складено автором на основі [46; 121; 148]

**з 2014 р. без урахування тимчасово окупованої території АРК і частини Донецької і Луганської областей в зоні проведення АТО*

Від так, держава мотивувала сільські території, інвестувати у проекти інфраструктури через субвенції для об'єднаних територіальних громад (ОТГ) та через держфонд регіонального розвитку. Об'єднані територіальні громади, які утворились з не досить інтегрованих між собою сільрад, отримали таку ж саму проблему власної згуртованості, як і Україна, і тепер на місцевому рівні мають здійснювати кроки на творення своєї нової згуртованої громади, нової місцевої ідентичності, що також зменшує вплив регіональної політичної еліти. Більшість стратегічних планів таких громад містять такий пріоритет, як інтеграція громади. Перехід об'єднаної територіальної громади до розуміння необхідності стратегічного планування свого розвитку з розрахунком на кошти Державного фонду регіонального розвитку (ДФРР) дає змогу сподіватись на більш швидке опанування проектними підходами більшої кількості спеціалістів, що стимулюватиме конкуренцію, а відтак покращуватиме якість проектів [148].

При цьому основні напрямки у 2017 році були спрямовані на власні доходи місцевих бюджетів громад, які сьогодні сягнули 173,5 млрд гривень, що потенційно і є можливостями для реалізації стратегій розвитку територій і впровадження проектів. Протягом 2017 року за рахунок державної підтримки регіонального розвитку в регіонах у реалізовано 2,8 тисячі інфраструктурних проектів.

Протягом 2019 року за кошти ДФРР в регіонах було реалізовано 113 об'єктів освіти (загальноосвітні школи, дитячі садочки) на 885 млн гривень, 29 об'єктів водопостачання та водовідведення на 383,8 млн грн, 58 об'єктів охорони здоров'я та соціального захисту населення на 696 млн грн, 14 об'єктів дорожньо-транспортної інфраструктури на 277 млн грн, 19 об'єкти культури на 161,5 млн грн. тощо. Загальний обсяг фінансування ДФРР на 2019 рік становить 7,6 млрд грн.

Приблизно 800 інвестиційних проектів у рамках держфонду регіонального розвитку на суму 3,5 млрд грн. В рамках субвенції на розвиток інфраструктури ОТГ було реалізовано понад 2000 проектів на суму майже 1,5 млрд грн.

Утриманню на високому рівні державної інвестиційної активності сприятиме формування механізмів залучення інвестицій через використання інститутів спільного інвестування шляхом створення венчурних фондів фінансування інноваційних проектів та розвитку проектів державно-приватного партнерства. Поряд з цим, з метою вдосконалення інфраструктури для надання суб'єктам економічної діяльності можливостей до підвищення конкурентоспроможності, значна увага держави і надалі приділятиметься розвитку інфраструктурної та дорожньої мережі [46; 121].

Узагальнено відповідно до стратегічних програм соціально-економічного розвитку регіонів інвестиційні проекти реалізовуватимуться згідно визначених пріоритетних галузей економіки України, до прикладу машинобудуванні, транспортній інфраструктурі, енергетиці, добуванні енергетичних матеріалів, агропромислового комплексу, ІТ-сфера тощо.

Згідно даних міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України протягом 2015-2019 року розподіл коштів ДФРР щодо фінансування програм та проектів регіонального розвитку на прикладі Західних регіонів України (Додаток Г таблиця 2.10) свідчить, що Львівська область отримала найбільше фінансування у розмірі 343042,938 тис. грн. та найменше Чернівецька область – 192278,364 тис. грн.

Загалом у січні-червні 2019 року розвиток більшості регіонів характеризувався позитивною динамікою у сферах промислового, сільськогосподарського виробництва та виробництва будівельної продукції, а також уповільненням інфляційних процесів на споживчому ринку. За підсумками січня-вересня 2019 року обсяги промислового виробництва в Україні залишилися на рівні відповідного періоду попереднього року (у січні - вересня 2018 року спостерігалось зростання на 2,4 %) [46; 121].

Збільшення обсягів виробництва промислової продукції спостерігалось у 12 регіонах (у січні-вересні 2018 року – у 17 регіонах): від 0,3 % у Чернівецькій та Миколаївській до 19,0 % у Вінницькій області. Також суттєво наростили обсяги промислового виробництва підприємства Рівненської (на 9,4 %), Херсонської (на 4,6 %), Кіровоградської (на 4,5 %), Одеської (на 4,4 %) та Донецької (на 4,0 %) областей. Зменшення обсягів виробництва промислової продукції за підсумками січня-вересня 2019 року спостерігалось у 13 регіонах, від -0,2 % у Полтавській до -15,2 % у Хмельницькій областях. Крім Хмельницької, найбільше скорочення обсягів зафіксовано у Закарпатській області (-9,0 %), Житомирській (-8,6 %), Чернігівській (-8,5 %), Івано-Франківській та Запорізькій (-4,2 %) областях. Зростання обсягів виробництва у січні-вересні 2019 року проти показників січня-вересня 2018 року відбулося за такими напрямками промислової діяльності¹ як: добувна промисловість і розроблення кар'єрів. Виробництво продукції збільшилося в цілому по Україні на 2,2% (у січні-вересні 2018 року – також на 2,2%) [46; 121].

Обсяг реалізованої промислової продукції на одну особу в середньому по Україні становив 44396,6 грн., а територіальна диспропорція щодо обсягів реалізованої промислової продукції на одну особу порівняно з відповідним періодом попереднього року залишилась незмінно і становила 14,0 рази (максимальне значення 6 у січні-вересні 2019 року спостерігалось у Дніпропетровській області – 110916,2 грн., мінімальне у Луганській області – 7917,8 грн.) [46; 121].

За підсумками січня-червня 2019 року продовжено позитивну динаміку по Україні щодо обсягу виробництва валової продукції сільського господарства – зростання на 5,9 % (у відповідний період 2018 року – збільшення на 4,9 %). За звітний період обсяги виробництва продукції збільшилися у 16 регіонах в межах від 0,5 % в Житомирській до 27,2 % у Запорізькій області. Обсяги виробництва також суттєво збільшилися у Кіровоградській (на 21,4 %), Донецькій (на 16,8 %), Миколаївській (на 13,2 %) та Дніпропетровській (на 12,5 %) областях. У Івано-Франківській області обсяги виробництва у січні-вересні

2019 року залишилися на рівні відповідного періоду 2018 року. Зменшення обсягу виробництва валової продукції сільського господарства за січень-червень 2019 року в порівнянні з відповідним періодом 2018 року зафіксовано у 7 регіонах: від -0,3 % у Київській до -4,5 % у Одеській області [46; 121].

Загалом основними причинами виникнення негативних тенденцій були:

- обмеження кредитних ресурсів для вітчизняних товаровиробників;
- підвищення витрат на матеріально-технічні ресурси;
- значне зниження рівня купівельної спроможності населення тощо.

Обсяг виробництва валової продукції сільського господарства у розрахунку на одну особу сільського населення у січні-вересні 2019 року по Україні дорівнював 15612 грн., що на 6,5 % перевищувало відповідний показник 2018 року (14596 грн.). Найвищі показники обсягу виробництва валової продукції сільського господарства у розрахунку на одну особу сільського населення за січень-вересень 2019 року зафіксовано у Кіровоградській (28345 грн), Дніпропетровській (25975 грн), Херсонській (24547 грн), Миколаївській (24129 грн) та Харківській (23955 грн) областях [46; 121].

Загалом обсяг виробництва валової продукції сільського господарства у розрахунку на одну особу сільського населення за січень-вересень 2019 року в порівнянні з відповідним періодом попереднього року: збільшено в 7 областях, найбільше в: Запорізькій (на 55,3 %), Донецькій (на 30,6 %), Дніпропетровській (на 12,4 %), Кіровоградській (на 9,7 %) і Миколаївській (на 8,6 %) та Херсонській (на 6,3 %) областях; зменшено у 17 областях: Київській (на 12,4 %), Житомирській (на 9,4 %), Луганській (на 8,8 %), Черкаській (на 8,2 %), Чернігівській (на 8,1 %) областях. За підсумками січня-вересня 2019 року у 22 регіонах спостерігалось збільшення обсягу виробництва будівельної продукції: від 1,7 % у Полтавській області до 2 разів у Вінницькій, в цілому по Україні зростання склало 20,5 % (за відповідний період 2018 року – на 8,2 %). В розрізі регіонів найбільше зростання обсягу будівельної продукції, крім Вінницької області, зафіксовано у Чернігівській (у 1,6 раза), Херсонській (на 38,2 %),

Дніпропетровській (на 33,4 %) та Закарпатській (на 32,9 %) областях. Негативну динаміку щодо виробництва будівельної продукції за підсумками 9 місяців 2019 року зафіксовано у 3 регіонах: Черкаській (на 1,1 %), Одеській (на 2,1 %) та Івано-Франківській (на 5,6 %) областях. У версні 2019 року по відношенню до грудня 2018 року ситуація на споживчому ринку в усіх регіонах характеризувалася зростанням цін. Так, середній індекс споживчих цін по Україні становив 103,4 % (у вересні 2018 року зростання становило 5,6 %). У регіональному розрізі індекс споживчих цін варіював від 101,9 % у Вінницькій області до 105,1 % у Донецькій області [1; 46; 121].

За підсумками січня-вересень 2019 року, порівняно з відповідним періодом 2018 року, спостерігалось збільшення на 48,0 % обсягу прийнятого в експлуатацію житла (за 9 місяців 2018 року – зменшення на 15,6%). Збільшення обсягу будівництва житла спостерігалось у 24 регіонах, серед яких найбільше - у Чернівецькій (у 1,7 раза), Миколаївській, Кіровоградській та Івано-Франківській (у 1,2 раза), тернопільській (у 1,1 раза) областях. Негативна динаміка зменшення обсягу прийнятого в експлуатацію житла мала місце тільки у Харківській (зменшення на 8,1 %) області (у січні-червні 2018 року зменшення за цим показником було зафіксовано у 16 регіонах). Оцінка обсягів вантажних перевезень автомобільним та залізничним транспортом свідчить про збільшення у звітному періоді обсягів перевезень по Україні в цілому на 2,4 %, порівняно з січнем-червнем 2018 року [46; 121].

Збільшення обсягів вантажних перевезень зафіксовано у 15 регіонах, серед яких найбільше - у Чернігівській (на 28,7 %), Сумській (на 25,0 %), Рівненській (на 14,8 %), Миколаївській (на 11,6 %) областях та м Києві (на 22,0 %). Скорочення обсягу вантажообороту спостерігалось у 10 регіонах України. Найбільше показники знизились у Харківській (на 24,1 %), Тернопільській (на 11,1 %), Волинській (на 9,8 %), Хмельницькій (на 7,8 %) та Львівській (на 7,4 %) областях [46; 121]. Отже, загалом прогнозується протягом 2020-2022 років збереження тенденції подальшого розширення споживчого попиту, що значно зменшить кінцеві споживчі витрати у ВВП.

2.3. Оцінка територіалізації політики розвитку регіонів та їх диференціація в умовах нестабільності

Беззаперечно, що оцінювання територіалізації політики розвитку регіонів в умовах нестабільності слід здійснювати із врахуванням державної політики України у сфері місцевого самоврядування, що передбачає децентралізацію влади – тобто поступове передання значної частини повноважень, ресурсів та відповідальності від органів виконавчої влади до органів місцевого самоврядування, що в підсумку визначає рівень диференціації регіонів. В основу цієї політики закладено положення Європейської хартії місцевого самоврядування та найкращі світові стандарти суспільних відносин у цій сфері.

Законодавче підґрунтя для докорінної зміни системи влади та її територіальної основи на всіх рівнях розпочато у 2014 році [121]:

- схвалено основний концептуальний документ - Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади;
- затверджено План заходів щодо реалізації Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади;
- внесені зміни до Бюджетного та Податкового кодексів України, що сприяло зростанню місцевих бюджетів за останні роки на 165,4 млрд грн: з 68,6 млрд в 2014 до 234 млрд грн в 2018 році;
- внесені зміни до Закону «Про добровільне об'єднання територіальних громад», що сприяло створенню протягом 2015-2018 років 878 об'єднаних територіальних громад (ОТГ) (Додаток Г табл. 2.11), до складу яких увійшло більше 4000 колишніх місцевих рад. У 2018 році об'єднані громади отримали у комунальну власність майже 1,5 млн га земель сільськогосподарського призначення за межами населених пунктів;
- внесені зміни до Закону «Про співробітництво територіальних громад» сприяли створенню механізму вирішення спільних проблем громад: утилізація та переробка сміття, розвиток спільної інфраструктури тощо. На кінець 2018 року реалізовано вже 325 договорів про співробітництво;

- внесені зміни до Закону «Про засади державної регіональної політики», що сприяло зростанню у 39 разів державної підтримки регіонального розвитку та розвитку інфраструктури громад: з 0,5 млрд в 2014 до 19,37 млрд грн у 2018 році. За рахунок цієї підтримки в регіонах та громадах реалізовано у 2015-2018 роках більше 10 тисяч проектів;
- сформовано пакет законів щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування та оптимізації надання адміністративних послуг, що дозволило делегувати органам місцевого самоврядування відповідного рівня повноваження з надання базових адміністративних послуг: реєстрацію місця проживання, видачу паспортних документів, державну реєстрацію юридичних та фізичних осіб, підприємців, об'єднань громадян, реєстрацію актів цивільного стану, речових прав, вирішення земельних питань тощо;
- необхідне прийняття закону «Про засади адміністративно-територіального устрою України», в рамках чинної Конституції визначає засади, на яких має ґрунтуватися адміністративно-територіальний устрій України, види населених пунктів, систему адміністративно-територіальних одиниць, повноваження органів державної влади та органів місцевого самоврядування з питань адміністративно-територіального устрою, порядок утворення, ліквідації, встановлення і зміни меж адмінтеродиниць та населених пунктів, ведення Державного реєстру адміністративно-територіальних одиниць та населених пунктів України.
- Про внесення змін до закону «Про регулювання містобудівної діяльності». Усуне існуючі недоліки регулювання містобудівної діяльності, унеможливить нецільове використання та розподіл земель.
- Про службу в органах місцевого самоврядування (нова редакція). Забезпечить рівний доступ до служби в органах місцевого самоврядування, підвищить престижність служби в ОМС, мотивацію місцевих службовців до розвитку громад та власного розвитку.
- Щодо державного нагляду за законністю рішень органів місцевого самоврядування.

- Про місцевий референдум.
- Оновлення законів про місцеві вибори, про місцеве самоврядування, про місцеві державні адміністрації тощо [141].

Оскільки децентралізація влади та регіональний розвиток передбачають створення умов для динамічного збалансованого розвитку регіонів України, територіальну соціально-економічну інтеграцію і просторовий розвиток, а також децентралізацію фінансових ресурсів необхідно оцінювати не лише їх соціально-економічне становище, але й здійснювати оцінку їх потенційних інвестиційних можливостей.

Зокрема, для проведення оцінювання рівня децентралізації фінансових ресурсів та інвестиційних можливостей регіонів узагальнено використовують аналіз наступних напрямків:

- економічні можливості, зростання макроекономічного оточення, збільшення рівня ВВП, доходу держави, рівень роту інфляції, визначники збільшення кількості виготовленої продукції, рівень розвитку установ технологічного та наукового напрямку, ринок праці, умови грошової системи та ін.;

- національна політика направлена на інвестиції, яка показує рівень національної допомоги закордонних інвестицій, ймовірність націоналізації закордонного майна, непохитність національних інститутів, діяльність країни в світових проектах;

- інституціональне оточення інвестиційного напрямку: можливість та характерність визначеної документації, можливості їхнього перетворення, експорту та імпорту інвестицій відносно регіону, управління податкового та валютного характеру, етапи здійснення реєстрації, роботи, об'єднання та припинення діяльності підприємств.

Загалом оцінювання інвестиційного розвитку та зовнішньоекономічної співпраці можна здійснювати за наступними 6 показниками, а саме:

- 1 - Індекс капітальних інвестицій, відсотків до попереднього року (рис. 2.9);

2 - Обсяг капітальних інвестицій (крім інвестицій з державного бюджету) у розрахунку на одну особу населення нарастаючим підсумком з початку року, гривень;

3 - Темп зростання (зменшення) обсягу прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу), відсотків до обсягу на початок року;

4 - Обсяг прямих іноземних інвестицій у розрахунку на одну особу населення нарастаючим підсумком з початку інвестування, доларів США;

5 - Частка реалізованої інноваційної продукції у загальному обсязі реалізованої промислової продукції, відсотків;

6 - Обсяг експорту товарів у розрахунку на одну особу населення, доларів США.

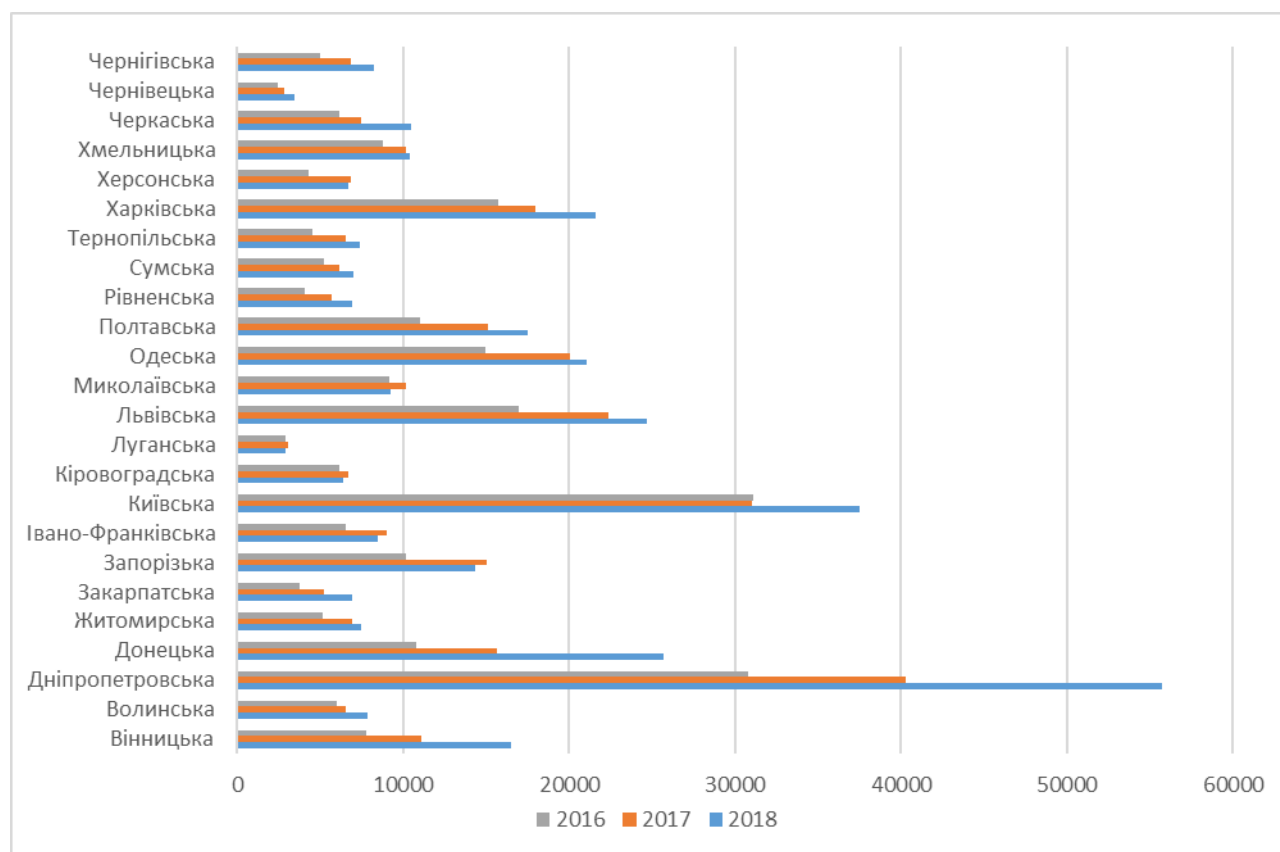

Рис. 2.9. Динаміка обсягу капітальних інвестицій за регіонами України, 2016-2018 рр.

Джерело: складено автором на основі [46]

**з 2014 р. без урахування тимчасово окупованої території АРК і частини Донецької і Луганської областей в зоні проведення АТО*

Система формування та реалізації регіональної інвестиційної політики повинна містити комплекс з трьох взаємопов'язаних і взаємозалежних складових. Перша складова – це основні фактори, які впливають на зміст регіональної інвестиційної політики і, відповідно, механізми її реалізації.

Вони включають: інвестиційний клімат в регіоні; показники формування інвестиційного потенціалу регіону; рівень інвестиційних ризиків; фактори внутрішнього і зовнішнього впливу. Перші головним чином пов'язані з об'єктивно зумовленими регіональними особливостями економіки, які в свою чергу визначає комплекс природно-географічних, історичних, демографічних та інших факторів. Друга складова передбачає безпосередньо етапи формування інвестиційної політики – визначення цілей, головних пріоритетів та механізмів формування інвестиційної політики. Цілі та пріоритети регіональної інвестиційної політики залежать від цілей і завдань загальної соціально-економічної політики конкретного регіону. Третя складова проявляється через засоби, за допомогою яких передбачається досягнення цілей такої політики. Основоположними цього блоку є комплекс застосовуваних методів управління (економічних, адміністративних, соціально-психологічних та ін.) і система забезпечення його дії (правового, організаційного, інформаційного тощо) [89, с. 442].

Висока позитивна динаміка капітальних інвестицій за підсумками 2017-2018 років, що була сформована в умовах пожвавлення виробничої діяльності підприємств, позитивних фінансових результатів у більшості видів економічної діяльності, поліпшення ділових очікувань та поступового послаблення інвестиційних ризиків на тлі відносної макрофінансової стабілізації та продовження процесів реформування, мала своє продовження і у січні-вересні 2019 року. Так, у січні-вересні 2019 року підприємствами та організаціями країни за рахунок усіх джерел фінансування було освоєно майже 379,2 млрд. грн. капітальних інвестицій [1; 46; 121].

Основним джерелом фінансування капітальних інвестицій залишаються власні кошти підприємств та організацій, за рахунок яких освоєно 71,4%

загального обсягу. За видами економічної діяльності найбільше капітальних інвестицій освоєно у сфері промислової діяльності – 149,4 млрд. грн. (або 39,4% від загального обсягу); будівництві – 40,1 млрд. грн. (10,6%); сільському, лісовому та рибному господарстві – 38,5 млрд. грн. (10,2%). Індекс капітальних інвестицій за звітний період в цілому по Україні становив 112,4 % проти 119,9 % у січні-вересні 2018 року.

Збільшення обсягів освоєних капітальних інвестицій спостерігалось у 18 регіонах, зокрема обсяги капітальних інвестицій зросли у Волинській (у 1,7 раза), Херсонській (на 44,2 %), Миколаївській (на 34,7 %), Полтавській (на 29,3 %) та Київській (на 27,1 %) областях [1; 46; 121].

Зменшення обсягу освоєних капітальних інвестицій мало місце у 8 регіонах: від -3,2 % у Кіровоградській до -15,3 % у Закарпатській областях. Обсяг капітальних інвестицій на одну особу в середньому по Україні у січні-вересні 2019 року становив 8691,9 гривень. При цьому, територіальна диспропорція щодо обсягів капітальних інвестицій на одну особу зменшилася проти січня-вересні 2018 року (51,4 раза) і склала 46,7 раза (максимальне значення у січні-вересні 2019 року спостерігалось у м. Києві – 41920,5 грн., мінімальне у Луганській області – 898,1 грн.) [1; 46; 121].

За січень-вересень 2019 року обсяг прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу з урахуванням переоцінки, утрат та перекваліфікації), залучених в економіку України, збільшився з початку року на 5,5 % або 1,8 млрд. дол. США, і станом на 01.10.2019 з початку інвестування їх загальний обсяг склав понад 34,7 млрд. дол. США (табл. 2.5).

Позитивна динаміка щодо збільшення обсягу прямих інвестицій з початку поточного року спостерігалася у 22 регіонах, при цьому варіація приросту серед регіонів становила: від 1,1 % у Чернігівській області до 20,5 % у Херсонській області.

Скорочення обсягу прямих іноземних інвестицій з початку поточного року спостерігалось у 3 регіонах (табл. 2.5): на 2,1 % у Хмельницькій, на 4,0 % у ІваноФранківській та на 51,0 % у Тернопільській областях. Станом на

01.10.2018 на одну особу в середньому по Україні припадало 824,9 дол. США прямих іноземних інвестицій [1; 46; 121].

Територіальна диспропорція за цим показником зменшилася проти відповідного періоду 2018 року (137,0 раза) і становила 134,5 раза (максимальне значення спостерігалось у м. Києві – 6333,1 дол. США, мінімальне у Тернопільській області – 47,1 дол. США) (рис. 2.10).

Таблиця 2.5.

Прямі інвестиції (акціонерний капітал) в економіці України по регіонах, (млн.дол. США)

	2015	2016	2017	2018	01.01.2019
Вінницька	223,0	187,8	180,0	198,9	223,3
Волинська	271,2	247,1	246,1	251,3	259,6
Дніпропетровська	5 784,9	4 030,6	3 491,1	3 688,2	3 577,8
Донецька	2 322,0	1 748,0	1 249,6	1 116,4	1 205,9
Житомирська	259,8	222,7	216,3	226,8	237,4
Закарпатська	334,2	311,8	317,0	325,1	340,0
Запорізька	843,4	682,7	863,4	910,5	902,0
Івано-Франківська	925,9	836,6	826,6	904,7	894,5
Київська	1 750,3	1 593,4	1 516,8	1 588,7	1 591,6
Кіровоградська	70,6	52,5	58,9	70,1	74,5
Луганська	578,2	443,9	436,4	438,0	436,9
Львівська	1 097,6	1 032,9	833,5	930,0	922,2
Миколаївська	228,9	212,8	213,5	206,1	227,4
Одеська	1 423,3	1 320,3	1 228,8	1 202,6	1 207,1
Полтавська	1 039,4	1 000,1	1 003,0	1 008,8	1 027,0
Рівненська	242,5	199,6	159,5	134,2	133,5
Сумська	263,3	199,1	190,0	181,5	182,9
Тернопільська	55,8	49,2	48,2	45,0	55,8
Харківська	1 674,3	1 519,6	642,5	638,3	666,4
Херсонська	208,2	211,0	201,3	218,5	204,2
Хмельницька	189,1	165,5	158,2	170,8	199,5
Черкаська	512,9	348,0	334,4	335,7	334,3
Чернівецька	68,6	59,1	57,1	42,6	44,0
Чернігівська	99,8	92,1	241,3	429,6	433,7

Джерело: складено автором на основі [46]

**з 2014 р. без урахування тимчасово окупованої території АРК і частини Донецької і Луганської областей в зоні проведення АТО*

Перспективні заходи щодо залучення інвестиційних ресурсів в економіку регіонів повинні ґрунтуватись на:

- 1) визначенні чітких цілей щодо наявних та очікуваних прибутків від приватних іноземних інвестицій;
- 2) зосередженні зусиль по залученню інвестицій на кількох конкурентоспроможних секторах;
- 3) створенні місцевої агенції по залученню інвестицій та регіонального розвитку;

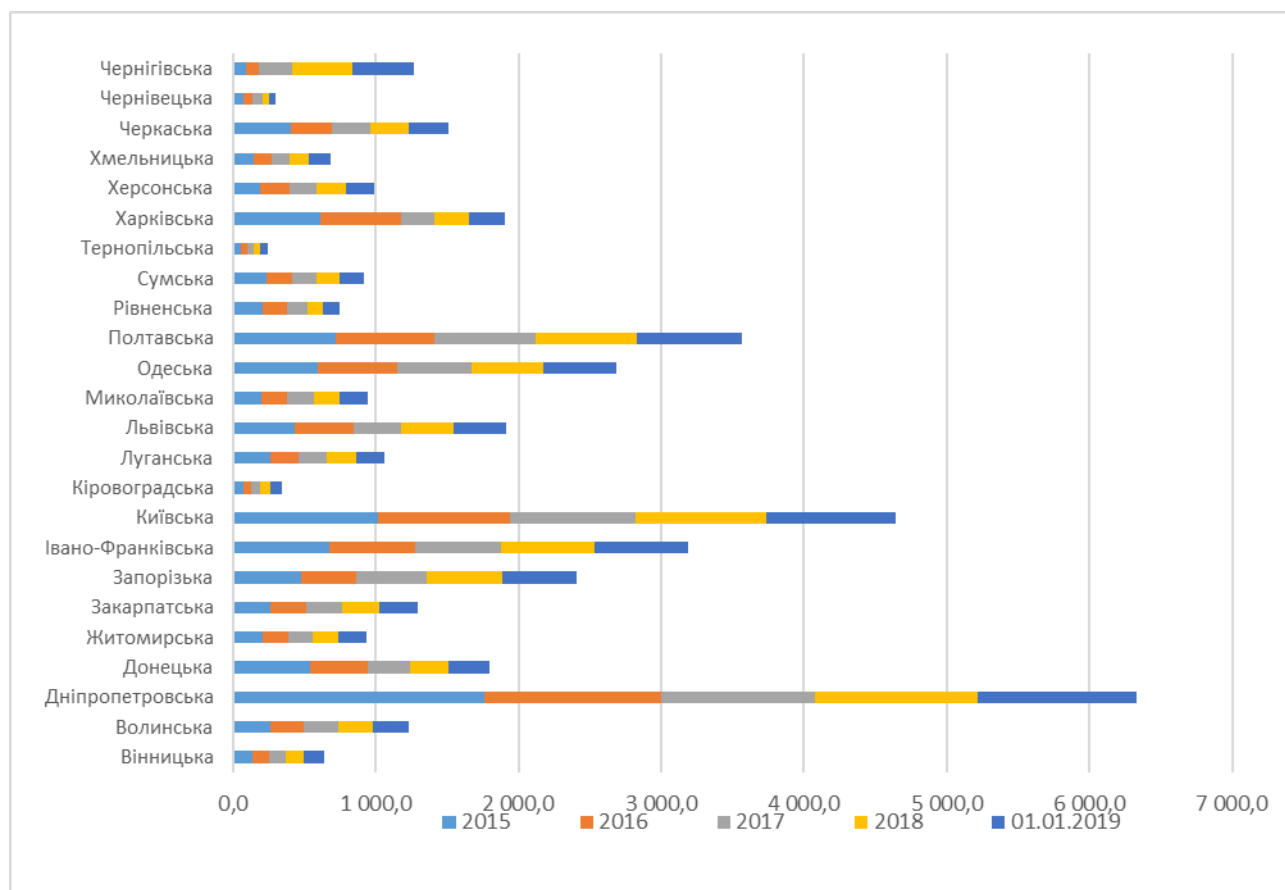

Рис. 2.10. Прямі інвестиції на одну особу населення за регіонами України (2015-2018), дол. США

Джерело: складено автором на основі [46]

**з 2014 р. без урахування тимчасово окупованої території АРК і частини Донецької і Луганської областей в зоні проведення АТО*

- 4) системному моніторингу за ходом реалізації проектів, передбачених планами реалізації стратегій розвитку регіону на середньострокову перспективу, ініціюванні розробленні нових проектів відповідно до потреб та тенденцій розвитку регіону;

5) диверсифікації регіональної економіки, яка є моносекторальною;

6) кооперації між місцевими підприємствами, сприянні об'єднанню економічних суб'єктів у ланцюги постачань і вироблення кінцевої продукції в регіоні, формування кластерів;

7) визначенні системних та комплексних рейтингів інвестиційної привабливості регіонів, інвестиційних паспортів регіонів та інвестиційних атласів по регіонах;

8) імплементація засобів та інструментів регулювання інвестиційної діяльності на рівні регіонів до базових нормативно-правових документів регіонального розвитку [88, с. 23].

Необхідно відмітити, що когнітивна модель формування та розвитку інвестиційної привабливості на прикладі Львівської області, в рамках якої проведено відбір чинників, найбільш значущих для стійкого розвитку й ефективного функціонування інвестиційного середовища, аналіз впливу у системі причинно-наслідкових зв'язків на комплексну характеристику соціально-економічного розвитку регіону свідчить про необхідність системного розвитку прямого іноземного інвестування у регіон; вагомий вплив інвестицій у матеріальні і нематеріальні активи при формуванні валового регіонального продукту області; виокремлення пріоритетних сфер іноземного інвестування у розвитку сектору сільського господарства області (виробництва продукції рослинництва й тваринництва) та сектору будівництва [181, с. 174].

При цьому, у 2017 р. відбулося різке погіршення: сальдо зовнішньої торгівлі товарами та послугами на одну особу в середньому по Україні стало негативним і становило -1104,3 млн. дол. США. Це відбулося за рахунок перевищення негативного сальдо субкомпоненти «товари» (-6342,5 млн. дол. США) над позитивним сальдо субкомпоненти «послуги» (5238,2 млн. дол. США). Позитивне сальдо по товарах та послугах мало місце у 20 областях, з яких 15 - по обох субкомпонентах. Зберегли позиції лідерів Дніпропетровська (2339,3 млн. дол. США) і Донецька (2325,4 млн. дол. США) області. Найбільші величини негативних сальдо за рахунок субкомпоненти «товари» знову мали

місце у м. Києві (-9571,3 млн. дол. США) і Київській області (-1552,3 млн. дол. США) [1; 46; 121].

Негативне зовнішньої торгівлі товарами та послугами знаходить своє відображення в уповільненому зростанні національної економіки. У 2017 р. позитивне сальдо по товарах та послугах у порівнянні з 2016 р. у Дніпропетровській області збільшилося на 57,5 млн. дол. США (на 2,5%) за рахунок збільшення позитивного сальдо по субкомпоненті «товари» на 22,0 млн. дол. США (0,9%) і зменшення негативного сальдо по субкомпоненті «послуги» на 35,5 млн. дол. США (на 25,5%). У Донецькій області сальдо зменшилося на 268,1 млн. дол. США (на 10,3%) за рахунок збільшення позитивного сальдо по субкомпоненті «товари» на 78,7 млн. дол. США (на 3,4%) і зменшення сальдо по субкомпоненті «послуги» на 346,8 млн. дол. США (позитивне сальдо по послугам стало негативним). У м. Київ негативне сальдо по товарах та послугах збільшилося на 2003,1 млн. дол. США (на 28,7%) за рахунок збільшення негативного сальдо по субкомпоненті «товари» на 2542,1 млн. дол. США (на 33,6%) і зменшення позитивного сальдо по субкомпоненті «послуги» на 51,4 млн. дол. США (на 8,7%). У Київській області негативне сальдо по товарах та послугах збільшилося на 311,7 млн. дол. США (на 25,1%) за рахунок збільшення негативного сальдо по субкомпоненті «товари» на 409,2 млн. дол. США (на 32,8%) і збільшення позитивного сальдо по субкомпоненті «послуги» на 97,5 млн. дол. США (у 17,5 рази). Київ – столиця України - один з провідних індустріальних центрів країни, має потужний економічний потенціал [1; 46; 121].

Територіальна диспропорція за даним показником зменшилася у порівнянні з 2016 р. з 80,5 до 73,2 рази (у 2017 р. найбільше значення 12788,6 дол. США спостерігалось у м. Києві, а найменше значення 174,8 дол. США – у Чернівецькій області). Обсяг імпорту товарів та послуг на одну особу у 2017 р. в середньому по Україні збільшився у порівнянні з 2016 р. на 10507,0 дол. США, тобто на 23,6%. Збільшення цього показника спостерігалось у всіх регіонах, крім Луганської області (зменшення на 101,1 дол. США, тобто на

24,5%). Найбільше зростання відбулося у Донецькій (на 46,1%), Івано-Франківській (на 54,1%), Вінницькій (на 33,7%) і Черкаській (на 33,4%) областях. Територіальна диспропорція за даним показником збільшилася у порівнянні з 2016 р. з 187,3 до 194,3 рази (у 2017 р. найбільше значення 22359,9 дол. США спостерігалось у м. Києві, а найменше значення 115,1 дол. США – у Чернівецькій області). Позитивній динаміці експорту товарів у 2017 р. сприяли зростання цін на світових ринках на експортну продукцію (зокрема, чорні метали - 20,0% у товарній структурі експорту, зернові культури - 15%, руди та шлаки - 6,3%) та низька база порівняння у 2016 р. [1; 46; 121].

Зріс експорт готової продукції, у тому числі меблів – на 36,3%, виробів з чорних металів – 30,0%. Збереглася тенденція до збільшення сировинного експорту, зокрема, приріст обсягів мінерального палива становив 77,0 %, руд та шлаків – 40,0% , насіння та плодів олійних рослин – 34,2% [148]. Стимуванню експорту сприяли зниження світових цін на сировинні товари; несприятлива кон'юнктура світового ринку (зокрема, слабкий попит на ринку чорних металів); зростанням рівня конкуренції на основних товарних ринках через введення торговельних обмежень з боку США та девальвації валют країн, що розвиваються; зміна пріоритетів щодо партнерства у зовнішній торгівлі; скорочення обсягів співпраці з історично пріоритетними імпортерами; посилення вимог зовнішніх ринків щодо якості вітчизняної продукції. Зростання імпорту товарів у 2017 р. відбулося переважно за рахунок продуктів паливно-енергетичного комплексу (перероблена нафта та газ), ядерних реакторів, котлів та наземного транспорту, нового промислового обладнання, інвестиційного попиту. Так, країни Європи забезпечують майже половину загального імпорту машинобудування. Українські аграрії мають потребу на сучасну сільськогосподарську техніку, інсектициди та добрива. Пожвавився споживчий попит, у тому числі, на легкові автомобілі, чому сприяло послаблення податкового навантаження [1; 46; 121].

Динаміка зовнішньої торгівлі у січні-вересні 2019 року в цілому по Україні була позитивною (табл. 2.6). Так, за звітний період обсяг експорту

товарів збільшився на 7,4 %; імпорту – на 7,5 %. Найбільша питома вага в експорті товарів спостерігалась за групами товарів «Продукти рослинного походження» (а саме «зернові культури», на які припадало 18,4% від усього експорту) та «Недорогоцінні метали та вироби з них» («чорні метали» – 18,7%). Збільшення обсягу експорту товарів за підсумками 9 місяців 2019 року спостерігалось у 15 регіонах (у січні-вересні 2018 року – позитивна динаміка щодо нарощення експортування товарів була зафіксована у 22 регіонах) [1; 46; 121].

Таблиця 2.6.

Регіональні обсяги зовнішньої торгівлі товарами 2018-2019 рр.

	Експорт 2018 р.			Імпорт 2018р.			Експорт 01.01.-0110. 2019 р.	Імпорт 01.01.- 0110. 2019 р.
	тис.дол. США	у % до 2017	у % до загального обсягу	тис.дол. США	у % до 2017	у % до загального обсягу	тис.дол. США	тис.дол. США
Україна	47334987,0	109,4	100,0	57187578,0	115,3	100,0	41645155,0	50108301,5
у тому числі								
Вінницька	1429320,3	117,4	3,0	563048,7	138,3	1,0	1404986,5	547506,7
Волинська	719980,9	104,5	1,5	1368504,4	102,5	2,4	582340,7	1284509,2
Дніпропетровська	7722596,4	109,5	16,3	5264893,3	114,2	9,2	6796212,2	4678517,9
Донецька	4845441,4	109,3	10,2	2247213,8	110,5	3,9	3761031,7	1810495,5
Житомирська	661860,8	112,2	1,4	531984,2	118,2	0,9	594410,4	454640,8
Закарпатська	1658975,7	114,7	3,5	1515819,8	113,0	2,7	1268589,0	1219153,5
Запорізька	3377247,5	113,3	7,1	1762838,2	132,7	3,1	2591269,1	1343069,8
Івано- Франківська	871353,5	131,0	1,8	833540,8	130,8	1,5	764167,2	682039,4
Київська	1856333,0	106,2	3,9	3642341,6	107,0	6,4	1604517,0	3259229,9
Кіровоградська	521761,0	125,5	1,1	263055,7	111,4	0,5	545267,3	208299,5
Луганська	202920,8	86,8	0,4	285036,0	104,4	0,5	133441,1	222562,2
Львівська	1895635,5	119,6	4,0	2707300,7	124,2	4,7	1805579,8	2460162,0
Миколаївська	2112586,3	111,2	4,5	740041,3	94,7	1,3	1765726,8	809208,4
Одеська	1668313,7	92,0	3,5	1546963,6	108,3	2,7	1266680,9	1504092,4
Полтавська	1905900,9	102,2	4,0	1359553,2	118,3	2,4	1714286,7	1107731,5
Рівненська	410890,2	107,2	0,9	298790,4	87,6	0,5	363581,7	268860,9
Сумська	802120,7	119,2	1,7	723283,0	131,2	1,3	671552,0	537268,8
Тернопільська	452483,7	119,0	1,0	419019,5	119,1	0,7	348506,7	369497,6
Харківська	1278984,9	107,3	2,7	1738890,7	107,4	3,0	1090473,5	1435764,8
Херсонська	269932,7	93,4	0,6	327736,7	162,7	0,6	261542,0	318229,9
Хмельницька	638152,0	136,5	1,3	446557,1	107,8	0,8	529014,6	457140,2
Черкаська	785641,5	127,2	1,7	398120,2	98,7	0,7	669416,1	395359,3
Чернівецька	200132,6	133,6	0,4	139620,2	123,3	0,2	170267,8	181453,5
Чернігівська	754951,9	120,8	1,6	483320,3	108,6	0,8	636370,8	368605,8

Найбільше зростання товарних експортних операцій відбулося у Кіровоградській (+28,8%), Херсонській (+21,5%), Львівській (+15,8%) областях та м. Київ (+23,2%). Зменшення обсягу експортних операцій мало місце у 10 регіонах: Луганській (-19,6%), Запорізькій (-11,0%), Закарпатській (-9,3%), Донецькій (-8,6%), Волинській (-5,2%), Тернопільській (-3,9%), Івано-Франківській (-2,1%), Черкаській і Одеській (-0,5% у кожній) та Хмельницькій (-0,4%) областях. Обсяг експорту товарів у розрахунку на одну особу населення по Україні в цілому становив 881,8 дол. США, що на 56,1 дол. США (або на 7,4 %) більше ніж у січні-вересні 2018 року (816,7 дол. США) [1; 46; 121].

Найвищі показники продемонстрували м. Київ та Дніпропетровська область, де на кожного мешканця припадало відповідно 3061,8 дол. США та 1971,8 дол. США; найнижчі – Луганська та Чернівецька області (відповідно 57,2 дол. США та 166,1 дол. США). При цьому територіальна диспропорція збільшилася проти січня-вересня 2018 року (35,4 раза) і становила 53,5 раза. Продовжувалась тенденція зростання обсягів зовнішньої торгівлі до країн ЄС: обсяги експорту товарів до країн ЄС зросли на 6,7% і склали 15597,6 млн. дол. США (питома вага в загальному обсязі експорту товарів – понад 42%) [89].

Загалом зростання експорту товарів та послуг у 2020-2022 роках прогнозується в середньому на 7,2 відсотка щорічно (у 2020 році – на 7,6 відсотка) порівняно з 7,3 відсотка за 2016-2018 роки, що, через погіршення прогнозів щодо динаміки росту країн-основних торговельних партнерів та вітчизняного промислового виробництва, є дещо нижчим, ніж прогнозувалося раніше (8,7 відсотка в середньому за рік у 2019-2021 роки). За такої динаміки експорт товарів та послуг за підсумком 2022 року не досягне свого докризового рівня та становитиме 99 відсотка до рівня 2013 року [1; 46; 121; 148].

У 2020-2022 роках прогнозується, що динаміка імпорту товарів та послуг випереджатиме динаміку експорту і становитиме 7,5 відсотка (у 2020 році – на 8 відсотків) порівняно з 11,9 відсотка за 2016-2018 роки. Нижчі темпи порівняно з попереднім прогнозом (8,6 відсотка в середньому за рік на 2019-2021 роки) обумовлені, зокрема, зміною статистичної бази розрахунку 2018

року. Така динаміка не забезпечить за підсумком 2022 року досягнення показника імпорту товарів та послуг докризового рівня (98,5 відсотка від рівня 2013 року). За таких умов впродовж 2020-2022 років відбуватиметься розширення дефіциту торговельного балансу, який лише частково компенсуватиметься позитивними сальдо первинних та вторинних доходів [121].

На сьогодні проблеми регіонального розвитку, такі як: надмірна диспропорційність і структурна розбалансованість, перерозподіл ресурсів і капіталу на користь одних і тих самих територій посилюють дисбаланс просторово-економічних процесів і надалі залишаються неврегульованими. Відсутність системних структурних реформ в Україні та наявність тенденції до посилення структурних дисбалансів в економіці українських регіонів доводить низьку ефективність традиційної для України загальнонаціональної структурної політики та державної регіональної політики щодо усунення структурних диспропорцій на регіональному та локальному рівнях [148].

Соціально-економічний розвиток територій, особливо прикордонних, потребує належного стану дорожньо-транспортної інфраструктури, якості та щільності шляхів сполучення. На сьогодні розвиток будь-якої території залежить від інтенсивності взаємодій із суміжними територіями, в т.ч. сусідніх країн [88; 89; 121].

Необхідно також відмітити проблеми внутрішнього розвитку територій, серед яких основними є:

- асиметрія регіонального розвитку, що зумовлює виникнення диспропорцій за основними соціально-економічними показниками, особливо за показниками якості життя населення у сільській місцевості;
- низький рівень фінансового забезпечення територіальних громад;
- низький рівень розвитку інфраструктури, зокрема транспортної;
- посилення негативних тенденцій в екологічній сфері;
- відсутність скоординованої економічної і соціальної політики у межах територій одного регіону;

- відсутність скоординованої політики щодо максимального використання потенціалу міжрегіонального та транскордонного співробітництва;
- відсутність скоординованої політики щодо стимулювання розвитку малого та середнього підприємництва на місцевому рівні.

В умовах нарощування деструктивних тенденцій щодо громадської єдності та дестабілізації соціально-економічного розвитку України неухильно зростає необхідність розробки ефективної політики забезпечення економічної безпеки регіонів, спроможної сформувати сприятливі передумови для успішного впровадження перетворень у кожному регіоні, стати запорукою підвищення рівня та якості життя людини.

За підсумками січня-вересня 2019 року в цілому в регіонах спостерігається продовження позитивної тенденції трьох попередніх років щодо зростання в ключових сферах розвитку, про що свідчить динаміка основних соціально-економічних показників [1; 46; 121; 148]:

збільшено обсяги виробництва промислової продукції у 12 регіонах та в цілому по Україні обсяги промислового виробництва залишилися на рівні відповідного періоду попереднього року (у січні-вересні 2018 року – зростання на 2,4 %);

зросли обсяги виробництва продукції сільського господарства у 16 регіонах та в цілому по Україні (на 5,9 %, у січні-вересні 2018 року – на 4,9 %);

збільшились обсяги будівельної продукції у 22 регіонах та в цілому по Україні (на 20,5 %, у січні-вересні 2018 року – на 8,2 %);

збільшено обсяги інвестицій, які залучаються в регіональні економіки: капітальні інвестиції зросли у 17 регіонах та в цілому по Україні (на 12,4 %, у січні-вересні 2018 року – на 19,9 %);

прямі іноземні інвестиції зросли у 22 регіонах та в цілому по Україні (на 5,5 %, за 9 місяців 2018 року – на 1,2 %);

збільшились доходи місцевих бюджетів в усіх регіонах: від 10,4 % у Запорізькій до 20,9 % у Львівській області;

в середньому по Україні показник приросту склав 17,7 % (у січні-вересні 2018 року – 17,7%), що дозволяє більш самостійно вирішувати місцеві проблеми розвитку;

вдалося покращити динаміку соціальних індикаторів: реальна заробітна плата зросла в усіх регіонах: від 6,3 % в Одеській та Закарпатській до 12,9 % у Дніпропетровській області і в цілому по Україні – на 9,5 % (у січні-вересні 2018 року – на 12,8 %); обсяги заборгованості з виплати заробітної плати скоротились у 14 регіонах; у всіх регіонах зменшуються показники рівня безробіття населення [1].

За 6 місяців 2019 року надходження власних доходів загального фонду місцевих бюджетів України зросли на +21,1 млрд грн (+19,6%) порівняно з аналогічним періодом 2018 роком та склали 128,8 млрд грн. Зокрема, податку на доходи фізичних осіб надійшло 77,2 млрд грн, що на +13,9 млрд грн (або на +22,0%) більше від надходжень за відповідний період минулого року. Плати за землю – 15,6 млрд грн (або на +23,4%). Фактичні надходження єдиного податку – 16,2 млрд грн (на +22,8%). Фактичні надходження податку на нерухоме майно – 2,1 млрд грн, приріст надходжень +32,3%.

У 2020-2022 роках активізуються процеси інтеграції України до світового фінансового ринку. Цьому сприятиме поліпшення інвестиційного клімату і, відповідно, підвищення інвестиційної привабливості, зростання рівня конкурентоспроможності української економіки. Зазначене обумовлюватиме покращення сальдо фінансового рахунку платіжного балансу, що фінансуватиме дефіцит поточного рахунку. Очікується зростання надходжень інвестицій в банківський та реальний сектори, яке відбуватиметься, у тому числі, внаслідок зростання привабливості для інвесторів вкладень в активи на тлі деякого зменшення їх ризиковості, активізації приватизаційних процесів [1; 46; 121; 148].

У 2020-2022 роках прогнозується чистий приріст прямих іноземних інвестицій у середньому на рівні 5,25 млрд доларів США щорічно (у 2020 році – 4-4,5 млрд доларів США), що відповідає аналогічному середньому показнику,

врахованому у прогнозі на 2019-2021 роки (2,7 млрд доларів США у середньому за 2016-2018 роки).

Отже, на основі проведеного аналізу регіональної динаміки соціально-економічного розвитку в умовах нестабільності нами запропоновано виокремити наступні рекомендації:

1. Стратегії регіонального розвитку 2021-2027 рр. повинні враховувати недоліки попереднього стратегічного планування, від так система стратегічних планувальних документів регіонального рівня повинна повністю відповідати вимогам законодавства щодо державної регіональної політики (ДРП).
2. Регіони повинні здійснювати відбір проектів спрямованих на створення нових робочих місць та зростання доходів бюджетів, а не на освоєння коштів.
3. Проведення регіональними органами влади громадських обговорень з представниками бізнесу та наукових закладів, органів місцевого самоврядування, регіональними експертами щодо розроблення Стратегії регіонального розвитку 2021-2027 рр.
4. Відбір регіональними органами влади проектів на фінансування за кошти ДФРР, інших бюджетних програм повинен бути спрямований на досягнення завдань регіональних стратегій.
5. Внести зміни до нормативної бази ДФРР, що сприятиме забезпеченню чіткої прив'язки проекту до конкретного технічного завдання з плану реалізації регіональної стратегії.

1. Виокремлення основних недоліків Державної стратегії регіонального розвитку 2014 -2020 рр. та аналіз пропозицій до проекту Державної стратегії регіонального розвитку на період 2021-2027 роки дозволив сформулювати конструкт дослідження тенденцій соціально-економічного розвитку регіонів

України за напрямками аналізування тенденцій соціальної та економічної нестабільності за регіонами України.

2. Аналіз доходів населення загалом по Україні протягом 2014–2018 років дозволив виокремити наступні особливості, а саме: процес зростання доходів відбувався дуже нерівномірно, що вплинуло відповідним чином на середньомісячну заробітну плату по регіонах та значно зросла диференціація між регіонами за рівнем доходів та витрат; встановлено значні суперечності прогнозування Міністерства економічного розвитку і торгівлі України на 2020-2022 рр. щодо рівня середньої номінальної заробітної плати у збільшенні приблизно на 80-90%, до прикладу для таких регіонів як Херсонська, Чернівецька, Черкаська, Хмельницька із найнижчими доходами та витратами, середньою номінальною заробітною платою досягнення на заданому рівні даних показників в умовах нестабільності є неможливим.

3. Від так аналіз даних тенденцій зумовив необхідність дослідження динаміки рівня бідності та зайнятості населення за регіонами України, а також якості системи освіти та охорони здоров'я регіонів України. Проаналізований рівень зайнятості та безробіття населення за регіонами України протягом 2016-2019 років та порівняльний аналіз із прогнозом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України на період 2020-2022 рр. дозволив встановити значні суперечності між рівнем показника безробіття у 2019 році по Україні на рівні: 1 квартал - 9,6% (1645,1 тис. осіб); 2 квартал – 8,8% (1527,5 тис. осіб); 3 квартал – 8,4% (1461,1 тис. осіб) до 2022 році на рівні 7,9%, тобто з різницею 0,5% протягом 2020-2022 років, тобто з різницею 0,5% протягом 2020-2022 років, що слід вважати як критично низьке сповільнення даного показника у найближчі роки та відсутність розробленої ефективної соціальної політики щодо зниження рівня безробіття та підвищення рівня зайнятості населення.

4. Проаналізовано ВВП та валовий регіональний продукт за регіонами, а також обсяги фінансування ДФРР програм та проектів регіонального розвитку Західних регіонів України протягом 2016-2019 років, що дозволило встановити загальне зростання реального ВВП на 8,4% протягом 2016-2018 років та при

цьому встановити значні розбіжності соціально-економічного розвитку регіонів за ВРП. На основі проведеного аналізу регіональної динаміки соціально-економічного розвитку в умовах нестабільності нами запропоновано виокремити наступні рекомендації:

1) Стратегії регіонального розвитку 2021-2027 рр. повинні враховувати недоліки попереднього стратегічного планування, від так система стратегічних планувальних документів регіонального рівня повинна повністю відповідати вимогам законодавства щодо державної регіональної політики (ДРП).

2) Регіони повинні здійснювати відбір проектів спрямованих на створення нових робочих місць та зростання доходів бюджетів, а не на освоєння коштів.

3) Проведення регіональними органами влади громадських обговорень з представниками бізнесу та наукових закладів, органів місцевого самоврядування, регіональними експертами щодо розроблення Стратегії регіонального розвитку 2021-2027 рр.

4) Відбір регіональними органами влади проектів на фінансування за кошти ДФРР, інших бюджетних програм повинен бути спрямований на досягнення завдань регіональних стратегій.

5) Внести зміни до нормативної бази ДФРР, що сприятиме забезпеченню чіткої прив'язки проекту до конкретного технічного завдання з плану реалізації регіональної стратегії.

Основні результати досліджень, отримані автором у ході написання розділу, опубліковані у роботах [68-75].

РОЗДІЛ 3

МОДЕЛЮВАННЯ ОЦІНКИ НЕСТАБІЛЬНОСТІ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ

3.1. Оцінювання просторових аспектів економічного зростання регіонів

Особливості наукових поглядів на диференціацію соціально-економічного розвитку регіонів України в її просторовій економіці в радянському періоді полягають у:

- орієнтації на комплексний розвиток усієї території країни при розміщенні виробництв;
- превалюванні розвитку ресурсоемних виробництв, що стимулювали рівномірне освоєння ресурсів по всій території країни;
- централізації економічної системи, стандартизації управлінських рішень з регіональної політики.

За часів незалежності в Україні були започатковані дослідження з теорії міських агломерацій та систем; теорії «центр – периферія» у сфері моделювання центрпериферійних відносин між регіонами країни; державного регулювання регіонального розвитку; концепцій та моделей дослідження поведінки ринкових агентів у рамках окремих регіонів; концепції регіонального розвитку на самодостатній основі [79, с. 13].

Оскільки зростання зазвичай означає кількісні зміни, а розвиток - якісні зміни, то в економіці під ростом найчастіше розуміється збільшення ВВП (таблиця 2.8-2.9 II розділ роботи), а також інші макроекономічні показники, що відображають обсяг виробництва в той час як розвиток часто пов'язано з кращим задоволенням потреб [232; 247]. Невід'ємною рисою будь-якого процесу розвитку є неоднозначність його оцінки. Різноманітність життєвих цінностей, пріоритетів і установок ускладнює визначення соціально-економічного розвитку, базованого на перевагах окремих осіб і навіть соціальних груп. Наприклад, різна оцінка вільного часу різними особами

означає, що у деяких випадках збільшення обсягу товарів і послуг не буде еквівалентним компенсації за додаткові зусилля, докладені для їх виробництва. Звідси широкий вибір різних підходів до розвитку країни або регіону, що відображають різні точки зору дослідників, критерії оцінки змін і, нарешті, рівень узагальнення цієї оцінки [191; 214; 239].

Ця складна ілюстрація включає просторові рішення, що стосуються місця розташування діяльності людини, використання простору для виробництва або споживання, екологічних чи соціальних цілей (простір як фактор регіональної ідентичності) [248, с. 12–13].

Підхід, який застосовується в основній економічній діяльності (неокласичні моделі), що на сьогодні найчастіше використовується в дискусіях про природу зростання і розвитку, не враховує безпосередньо просторові питання. Ці моделі [207; 208; 228; 229; 231; 236; 238] не включають категорію території як окремого фактора виробництва та / або визначальних чинників технологічного прогресу.

Це суперечить концепції територіальної згуртованості, яка враховує внесок територіальних факторів в процеси економічного зростання, включає конкретні просторові цілі в політику розвитку і підвищує ефективність політики зростання та розвитку з урахуванням територіальної перспективи (рис. 3.1).

У вищезазначених неокласичних моделях територіальні активи не є (як цілісна категорія) виробничим ресурсом, хоча численні емпіричні дослідження розширюють класичний перелік чинників зростання новими змінними, включаючи змінні, включені до категорії територіального капіталу [188] та територіальні ключі.

Однак, немає жодних розмірковувань з приводу корисності даної території (регіону) і його просторових структур, від так рис. 3.2 показує, як цю прогалину можна заповнити.

Відправною точкою є процес оптимізації, який аналізується крізь призму пересічних ринкових механізмів і соціального вибору і належить до категорії соціального оптимуму і функції соціального захисту.

Рис. 3.1. Елементи концепції територіальної згуртованості

Джерело: власна розробка

Цей процес базується на індивідуальних рішеннях учасників ринкових ігор (вищий рівень споживання того чи іншого блага означає його вищу корисність для даної людини [194; 222]), які змінюються рішеннями демократично обраних представницьких органів в сферах соціальної справедливості [237] і територіальної корисності.

Таким чином, концепція територіальної корисності є творчим розвитком підходу, використовуваного для зміни результатів ринкових процесів, які є оптимальними в сенсі Парето, але неприйнятними з точки зору широкої громадськості.

В основі оптимуму Парето лежить індивідуалістичний підхід, що враховує - відповідно до ідеї споживчого суверенітету тільки переваги домогосподарств. Відповідно до цього підходу, наприклад, підвищення добробуту заможніших людей без зміни положення бідніших споживачів

оцінюватиметься позитивно, хоча в масштабах економіки в цілому така система може бути чинником, що обмежує економічне зростання в довгостроковій перспективі і таким чином впливає на рівень життя всіх жителів [237, с. 72].

Рис. 3.2. Оптимізація в контексті моделей економічного зростання - неокласична парадигма

Джерело: власна розробка

Соціальний оптимум (рис. 3.3 b), з іншого боку, означає найбільш бажаний (Соціальні переваги, особливо ті, що стосуються альтернативи ефективності та справедливості, знаходять своє відображення в формі кривих соціальної байдужості, які, в свою чергу, визначаються функцією соціального забезпечення.

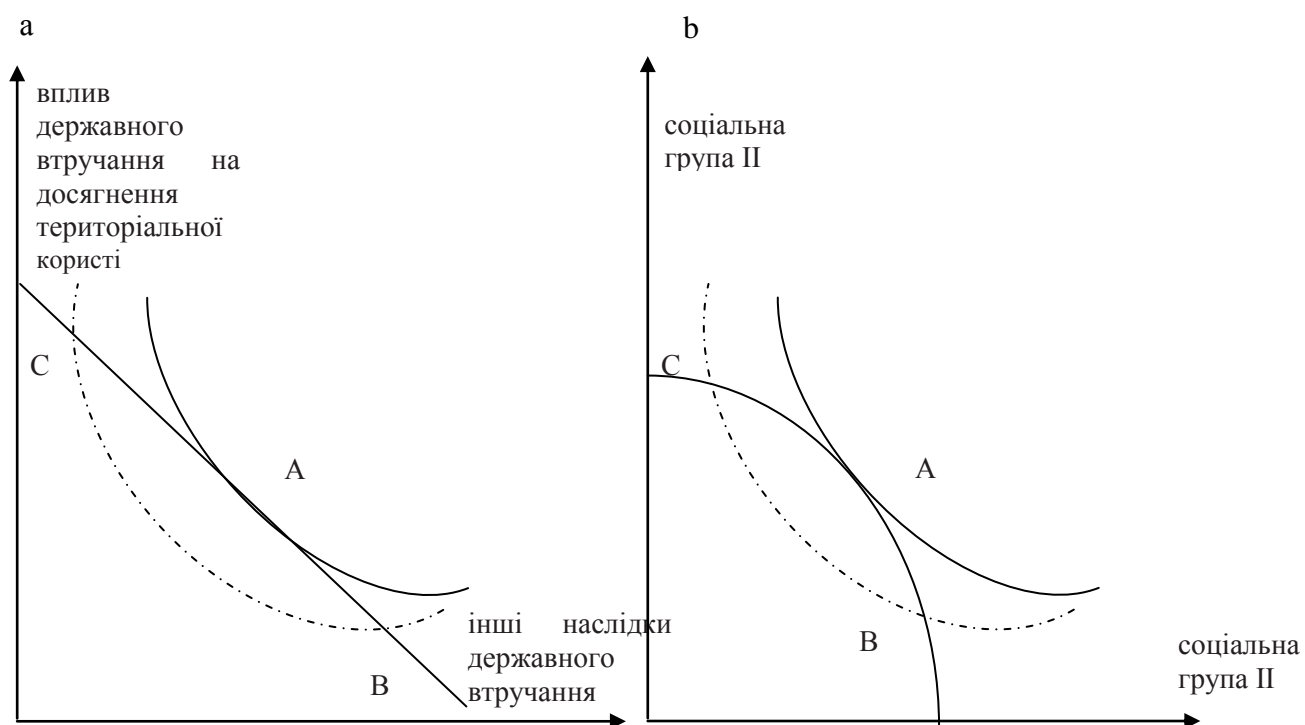

Рис. 3.3. Оптимальний варіант з використанням понять територіальної (регіональної) і соціальної корисності

Ці криві демонструють різні комбінації зручності використання для двох соціальних груп, які на даний момент представляють один і той же рівень зручності використання для суспільства в цілому) стан розподілу доходу (і, отже, споживання) даної громади серед конкретних груп домогосподарств, виходячи з припущення про наявність певної межі обсягу доступних товарів і здатності перетворити його в корисний для конкретних споживачів.

Тому соціальний оптимум передбачає модифікацію кривої контракту, тобто сукупність всіх ефективних точок в сенсі Парето. Це означає, що зростання ВВП, яке поліпшує оптимум в сенсі Парето, може призвести до

соціального субоптимуму, якщо приріст корисності непривілейованих соціальних груп буде відносно низьким. Результатом можуть бути, наприклад, соціальні заворушення і нестабільність всієї економічної системи. Питання просторового характеру можна розглядати аналогічно, аналізуючи корисність, наприклад, крізь призму поліцентричності економічної системи тієї чи іншої країни або регіону. В даному випадку, однак, предметом вибору є не рівні корисності від споживання різних соціальних груп, а рівні корисності від різних комбінацій споживання та росту ВВП в просторі, припускаючи, що ступінь поліцентричності може обмежити темпи зростання регіонального (або національного) ВВП, як це припускає, наприклад, Світовий банк [2009], що, відповідно, заповнює істотний пробіл у неокласичній школі стосовно просторового аналізу.

Що стосується неокласичної парадигми, то гетерогенна територія є рідкісним явищем, що може у різний спосіб задовольнити потреби громади, що на цій території проживає. Можливі альтернативи використання територіального потенціалу (наприклад, стимулювання економічного розвитку *versus* збереження природного середовища) і формування життєвого рівня населення (наприклад, зміцнення поліцентричної системи розселення або підтримка високої концентрації соціально-економічної діяльності в головному регіональному центрі) створюють різні комбінації (структури), які дана територія може представляти для суспільства.

Однак слід пам'ятати, що територіально-орієнтована парадигма [179] передбачає, що поліцентричність не повинна бути явним обмеженням зростання ВВП регіону або країни в цілому через більш інтенсивне використання ендогенних потенціалів, тобто використання незадіяних активів.

Якщо у випадку досліджень економіки, орієнтованої на пропозицію, неокласична функція виробництва піддавалася змінам, спрямованим на облік неускладнених або частково відтворених в просторі факторів (рис. 3.2), то категорія території була обмежено введена в утилітарну теорію. Звуження зв'язку між виробництвом і зручністю використання до традиційної

неокласичної системи обґрунтовується припущенням про відсутність територіальної диференціації та відсутність значимості географічної та часової відстані. Якщо ці обмеження будуть зняті, то при аналізі території слід брати до уваги, подібно до соціальних питань, вигоди від різних масштабів діяльності центрів зростання та периферійних районів.

До прикладу, Козирева О.В. запропонувала такі гіпотези концепції просторового соціально-економічного розвитку регіонів України [78, с. 385]:

1. Про неоднорідність соціально-економічного простору країни.
2. Про асиметричність розподілу регіонів країни за рівнем їх соціально-економічного розвитку.
3. Про нерівномірність соціально-економічного розвитку регіонів країни.
4. Про зростання кількості проблемних регіонів у країні за рівнем їх соціально-економічного розвитку.
5. Про пріоритетність впливу факторів на соціально-економічний розвиток регіонів країни.
6. Про ієрархічність побудови соціально-економічного простору країни.
7. Про конвергентно-дивергентні процеси розвитку ієрархічних рівнів соціально-економічного простору країни.
8. Про поляризацію точок економічного зростання соціально-економічного простору країни.

Гіпотези 1–4 концепції просторового соціально-економічного розвитку регіонів України пов'язані з теорією неоднорідності соціально-економічного розвитку регіонів; теорією нерівномірності соціально-економічного розвитку; теорією проблемності регіонів та теорією стадійності економічного розвитку.

Гіпотеза 5 була сформульована та доведена з використанням надбань теорій факторів економічного зростання, дифузії інновацій, агломераційного ефекту.

Гіпотези 6–8 базувалися на теоріях центр – периферія, конвергентно-дивергентного розвитку, точок економічного зростання [79, с. 15].

Згідно з даними New Economic Geography [178; 202], взаємодія агломераційних сил і транспортних витрат визначає місцеположення діяльності людини. Внутрішня неоднорідність даної території передбачає диференційовану привабливість окремих підтериторій (відрізняються, наприклад, за критерієм функціональної взаємозалежності). Впровадивши вищевикладені міркування до рівня утилітаризму, можна побачити, що окремі компоненти даного регіону - міські, субрегіональні і місцеві центри, агломерація, сільські, прикордонні та природні - представляють іншу територіальну корисність. Цей термін може бути визначений наступним чином:

- це ресурси даної території, які безпосередньо відповідають потребам споживачів і виробників. Сюди належать такі потреби, як робота, культура, розваги, освіта, ефективне і дієве бізнес-середовище і т.д. Деякі з цих ресурсів, як, наприклад, просторовий порядок і доступ до краси ландшафтів, не входять безпосередньо до виробничих функцій, хоча значною мірою визначають якість життя населення.
- це тимчасова доступність до даної території з точки зору інших територій, що утворюють регіон або країну.

Для того, щоб краще проілюструвати двовимірну категорію територіальної корисності, можна використовувати приклад регіону, що складається з двох окремих функціональних областей – X і Y. Це обумовлено, в тому числі, статичними грошовими і негрошовими вигодами і динамічними негрошовими вигодами.

У першому випадку слід згадати про локальні ефекти, спричинені близькістю підприємств даного сектора [215] та ефекти урбанізації, які є наслідком взаємозалежності між різними секторами, розташованими в безпосередній географічній близькості (наприклад, в районі міського центру) [209]. З іншого боку, динамічні переваги негрошового фактора належать до внутрішньогалузевого (Marshall-Arrow-Romer) [223] та міжгалузевого [209] потоку знань.

Якщо ситуація на ринку праці покращиться в зоні X, наприклад, в результаті притоку інвестицій інноваційно-орієнтованих видів діяльності, що збільшують ВВП в X, - а нефіксовані фактори, що визначають корисність, залишаються незмінними, можна говорити про збільшення територіальної корисності території X для жителів усього регіону. Аналогічна ситуація виникне і в тому випадку, коли - *ceteris paribus* - зросте доступність часу на ринку праці функціональної території X. У літературі з даної теми можна знайти поняття територіальної корисності або просторової зручності (*territorial utility* чи *spatial utility*).

Наприклад, термін «територіальна корисність» фігурує в моделі *tequili* програми ESPON, де територіальна корисність відображається в ряді показників, що висвітлюють чутливість регіону до територіально орієнтованої політики ЄС [195].

Концепція територіальної корисності з'являється також в аналізі міграції між міськими центрами і всередині них [240], де вона належить до переваг населення щодо зміни місця розташування в результаті відмінностей в оплаті праці та орендної плати. Цей термін також використовується в сфері теорії суспільного вибору для демонстрації політичних уподобань [219, с. 89]. З технічної точки зору поняття територіальної корисності належить до категорії потенційної доступності. Однак на рівні застосування та інтерпретації ці терміни відрізняються один від одного.

Поняття територіальної корисності можна проілюструвати використанням кривих байдужості, які представляють (рис. 3.3а) різні соціально еквівалентні поєднання очікуваної територіальної корисності та вигод від втручання держави, що не орієнтовані на зміни цієї корисності.

Категорія внутрішньо диверсифікованих територій є, з одного боку, важливим фактором, що впливає на економічне зростання (наприклад, агломераційний ефект), а з іншого - одним з факторів порушення функціонування ринкового механізму (пов'язаного, зокрема, з обмеженою

пропозицією громадських благ і неповнотою або відсутністю окремих ринків в периферійних районах або макроекономічних потрясінь).

На думку традиційної неокласичної школи, найбільш ефективним регулятором процесів, що відбуваються в соціально-економічній сфері, є ринок. Тому в його рамках сформульований постулат мінімалістського втручання органів державної влади. З іншого боку, слід згадати неокейнсіанську традицію, що виправдовує втручання згори в процеси розвитку. Залишаючи осторонь оціночні судження, слід зазначити, що прийняття неоліберального підходу призведе до відсутності або значного скорочення включення категорій територіальної корисності в політику розвитку. Відсутність очікувань щодо територіальної корисності не дозволить врахувати цю категорію при аналізі, базованому на неокласичній виробничій функції.

Необхідність державного втручання для максимізації вигод від застосування підходу Парето впливає з ряду ключових моделей зростання (як традиційних неокласичних структур, так і концепції так званої нової теорії зростання). Зокрема йдеться про: модель Ромера "Навчання на практиці" [1986]; модель Лукаса [1988]; модель Ромера зі зростаючим числом товарів [1990], де економіка, керована центральним планувальником, розвивається швидше, ніж вільна конкурентна економіка. Також в разі неокласичних моделей Солоу [1956] і Свона [1956], допуск занадто високої норми заощаджень (екзогенна змінна в моделі) призведе до динамічної неефективності. Тільки прийняття припущень так званого золотого правила дозволить максимізувати споживання домашніх господарств.

Точка дотику даної кривої байдужості з лінією бюджетних обмежень органів державної влади визначає структуру державних інвестицій. Як видно, територіальна корисність вирішує проблему просторової неоднорідності, тоді як раніше представлена концепція [237] фокусується на соціальних відмінностях (рис. 3.2b).

Включення категорії територіальної корисності має серйозні наслідки для розвитку в традиційному неокласичному сенсі економічного зростання.

Просторова неоднорідність даного регіону може бути пов'язана з необхідністю виявлення та розвитку ендогенних потенціалів його окремих функціональних областей. Інвестиції в ряд перерахованих вище територіальних ресурсів у свою чергу вимагають покриття витрат і ризиків, що часто є дуже високими для приватного сектора.

Запропоновано включити до державного регулювання, спрямованого на досягнення очікуваної територіальної корисності та підвищення соціально-економічного рівня розвитку регіонів:

- прагнення до зміцнення поліцентричної структури поселень в регіоні;
- заходи, спрямовані на підвищення доступності регіональних і місцевих центрів розвитку;
- зростання і підвищення якості надання суспільно-корисних послуг, зокрема, периферійних територій.

Втручання, що не враховують територіальну корисність (наприклад, здійснювані в рамках секторальної політики), можуть призвести до підвищення динаміки виробництва (наприклад, шляхом заохочення концентрації економічної активності в головному центрі агломерації регіону), хоча і з обмеженим використанням потенціалу регіону для підвищення рівня життя якомога більшого числа людей. Форма кривих байдужості буде визначатися обмінним зв'язком (прийнятим суспільством) між ефектами політики, спрямованої на досягнення передбачуваної територіальної корисності, і вигодами від діяльності регіональних властей, які не враховують вплив просторових проблем на підвищення рівня життя населення регіону [175; 218].

Таким чином, потенціал регіону не може бути повністю використаний в процесі макроекономічного відтворення, що суперечить постулатам, сформульованим на основі ендогенної політики регіонального розвитку, базованої на новій теорії зростання і новій економічній географії. Територіальне розмаїття має наслідки, що виходять далеко за рамки неокласичної концепції економічного зростання. У ситуації концентрації економічної активності, характерної для сучасної вільної ринкової системи,

втручання, спрямоване на досягнення очікуваної територіальної корисності, може привести до скорочення просторової нерівності доходів і підвищення рівня життя населення периферійних територій за рахунок, наприклад, ослаблення агломераційних вигод. Від так у регіонах з вищими темпами зростання деконцентрація може бути досягнута відповідно до ринкової логіки. Цей ефект буде розглядатися як ознака регіонального розвитку та вищого рівня територіальної згуртованості, хоча процес його досягнення - через систему перерозподілу доходів - може обмежити динаміку економічного зростання.

3.2. Модель територіального оптимуму економічного зростання регіонів

Концепція територіального оптимуму дозволяє визначити і включити категорію територіальної згуртованості в парадигму актуалізації, упорядкувавши при цьому її структуру і вказавши її місце в процесах розвитку. Це дозволяє дати точніше оперативне визначення цієї категорії на підставі економіки зростання і розвитку.

На думку Герасимчук З. [38, с. 82] оптимум територіального розвитку – це певний територіальний оптимум, тобто сукупність найсприятливіших соціально-економічних і природних умов на певній території, які б у разі правильної організації дали змогу найбільш ефективно використовувати природні, трудові ресурси, а також виробничу та соціальну інфраструктуру.

Результати соціального консенсусу мають вирішальне значення, що може бути відображено в рішеннях установ, які мають офіційний мандат на формування політики розвитку в цій галузі. Таким чином, територіальна згуртованість не повинна розглядатися як абсолютна категорія, тобто як ідеальний і універсальний стан території, що забезпечує задоволеність її жителів. Територіальна згуртованість пронизує поняття регіонального розвитку, що розуміється як процес підвищення рівня життя населення регіону як в матеріальному, так і в нематеріальному вимірі, основою якого є відкриття і

максимально повне дисконтування ендogenous потенціалу в довгостроковій перспективі. Вона є визначальним чинником і стимулом для регіонального розвитку і повинна бути проаналізована в його рамках.

Вищезазначене демонструє утилітарний характер категорії територіальної згуртованості і дозволяє представити її в контексті територіального оптимуму. Формальний запис оптимальної моделі виглядає наступним чином:

$$P_r [F_1(X_{11}, X_{12}, \dots, X_{19}), F_2(X_{21}, X_{22}, \dots, X_{29}), \dots, \dots, F_n(X_{n1}, X_{n2}, \dots, X_{n9}), M_r] \rightarrow \max \quad (3.1)$$

якщо припустити, що $U_r = z$,

де:

i - індекс функціональної області регіону r , $i = 1, 2, \dots, n$ P_r - функція територіального продукту регіону r ;

F_i - функція виробництва функціональної області i регіону r ;

X_{i1} - вектор змінних, що характеризують природні ресурси продуктивного характеру функціональної області i ;

X_{i2} - вектор змінних, що характеризують матеріальні ресурси приватного капіталу функціональної області i ;

X_{i3} - вектор змінних, що характеризують запас публічного капіталу (крім транспортної інфраструктури) функціональної області i ;

X_{i4} - вектор змінних, що скорочують ресурси транспортної інфраструктури функціональної області, i ;

X_{i5} - вектор змінних, що описують людські ресурси функціональної області i ;

X_{i6} - вектор змінних, що описують ресурси соціального капіталу функціональної області i ;

X_{i7} - вектор змінних, що описують агломераційний вплив функціональної області i ;

X_{i8} - вектор змінних, що характеризують трудові ресурси функціональної області i ;

X_{i9} - матриця змінних, що характеризують відносини даної території з прилеглими функціональними областями (просторові переливи (spatial spillovers) на внутрішньо регіональному рівні);

M_r - матриця змінних, що характеризують відносини регіону з сусідніми регіонами (просторові переливи на міжрегіональному рівні);

U_r - очікувана територіальна корисність регіону r ;

z - рівень, встановлений органами державної влади.

У разі перекриття функціональних областей, P повинен бути змінений відповідно до частин продукту, які є загальними для розглянутих областей. У спрощеному варіанті функціональні області можуть приймати форму адміністративних одиниць в рамках даного регіону.

Ресурсні змінні залежатимуть від додаткової обмеженості ресурсів в даній функціональній області.

У контексті міркувань територіальної згуртованості хорошим рішенням є зосередження уваги на транспортній інфраструктурі, а не на доступності часу. Доступність часу не може перевищувати певної межі, в той час як ресурси інфраструктури можуть збільшуватися протягом дуже тривалого часу, навіть якщо вони більше не покращують доступність часу. Таким чином, ми зможемо зауважити негативні наслідки надмірних інвестицій.

Ця модель поєднує три виміри територіальної згуртованості, а саме: територіальні активи і суспільний вибір, тобто політичний підхід, який враховує ці активи та інші територіальні особливості. Цей підхід має кілька важливих переваг:

1. Використовує досягнення основних галузей економіки для тлумачення наслідків прийняття принципу територіальної згуртованості як однієї з цілей в області розвитку.
2. Вказує на важливість просторових активів в процесі економічного зростання (територіальний продукт).
3. Звертає увагу на взаємодію, тобто взаємозв'язок між (функціональними)

областями.

4. Безпосередньо стосується одного з основних просторових питань просторової різноманітності (поліцентричність як мета численних стратегічних документів на європейському та національному рівнях).
5. Бере до уваги ширший масштаб неоригінальних просторових характеристик відповідно до виробничих функцій, таких як просторовий порядок і краса ландшафту. Таким чином, оптимальна територіальна модель показує, що просторовий вимір є важливим, іноді автономним (незалежно від максимізації ВВП), значущим.
6. Вказує на необхідність врахування територіального аспекту в політиці розвитку не тільки на рівні виробничих функцій, але й як незалежного джерела корисності.

Що стосується концепції показників доступності (показники доступності accessibility indicators, між іншим - Forslund і Johansson [201] та Karlsson і Pettersson (2005), за: Bröcker і Rietveld (2009)) територіальну корисність (U_r): можна записати у вигляді наступної формули:

$$U_r = \sum_{i=1}^n U_i$$

$$U_i = U_{ix1} + U_{ix2} + U_{ix3} + U_{ix10} + \dots + U_{ixm}$$

$$U_{ix1} = \log \sum_s \exp \left[\frac{aX_{i1}}{bC_{is}} \right]$$

$$U_{ix2} = \log \sum_s \exp \left[\frac{cX_{i2}}{dC_{is}} \right]$$

$$U_{ix3} = \log \sum_s \exp \left[\frac{eX_{i3}}{fC_{is}} \right]$$

$$U_{ix10} = \log \sum_s \exp \left[\frac{gX_{i10}}{hC_{is}} \right]$$

$$\dots$$

$$U_{ixm} = \log \sum_s \exp \left[\frac{vX_{i10}}{vC_{is}} \right]$$

$$C_{is} = g(x_{i4}, x_{s4}) \quad (3.2)$$

де:

U_r - очікувана територіальна корисність регіону r ,

i - індекс функціональної області регіону r , $i = 1, 2, \dots, n$,

U_i - очікувана територіальна корисність функціональної області i регіону

r ,

U_{iX1} - очікувана територіальна корисність функціональної області i регіону r завдяки природним ресурсам,

U_{iX2} - очікувана територіальна корисність функціональної області i регіону r досягається завдяки ресурсам приватного матеріального капіталу,

U_{iX3} - очікувана територіальна корисність функціональної області i регіону r досягається завдяки державним капітальним ресурсам,

$U_{iX10\dots Xm}$ - очікувана територіальна корисність функціональної області i регіону r , що досягається завдяки просторовим активам, які не включені до виробничої функції (наприклад, просторовий порядок, краса ландшафту),

s - інші, ніж i функціональні області регіону r ,

C_{is} - витрати взаємодії між i та s (наприклад, транспортні витрати),

$X_{i1}-X_{i4}$ - опис як в рівнянні (3.1),

X_{i10}, \dots, X_{im} - просторові активи, не включені до виробничих функцій (наприклад, просторовий порядок, краса ландшафту),

X_{s4} - ресурси транспортної інфраструктури в інших (s) областях регіону r ,

$a, b, c, d, e, f, f, g, h, w, v$ - вагові функції.

Від так, територіальний оптимум (рис. 3.4) розуміється як максимізація синергетичного використання територіальних потенціалів всіх функціональних зон регіону (P_r) на заданому рівні територіальної корисності (U_r). З іншого боку, територіальна корисність визначається крізь призму доступності (між функціональними областями регіону) до природних ресурсів; ринків праці як джерела доходу; послуг (включаючи громадське благо), а також специфічних територіальних особливостей, таких як просторовий порядок і краса ландшафту). Цільовий рівень територіальної корисності (U_r) і його структура

$(U_1 - U_n)$ є результатом соціального консенсусу, відображеного в політиці влади, особливо в разі поліцентричності країни або регіону.

Отже, державні установи можуть прагнути до досягнення максимального регіонального продукту з заданим рівнем територіальної корисності. Цільова територіальна корисність може бути досягнута, зокрема, шляхом прийняття наступних заходів: ресурсів приватного матеріального капіталу (X_2^{37}); Беручи до уваги якість природного середовища. Іншими словами, органи державної влади можуть прагнути до оптимального рівня територіальної згуртованості для даної регіональної спільноти протягом певного періоду часу: ресурсів державного капіталу (X_3); інших просторових активів ($X_{10}-X_m$); витрат на взаємодію між функціональними областями (C_{is}), які є функцією ресурсів транспортної інфраструктури (X_4).

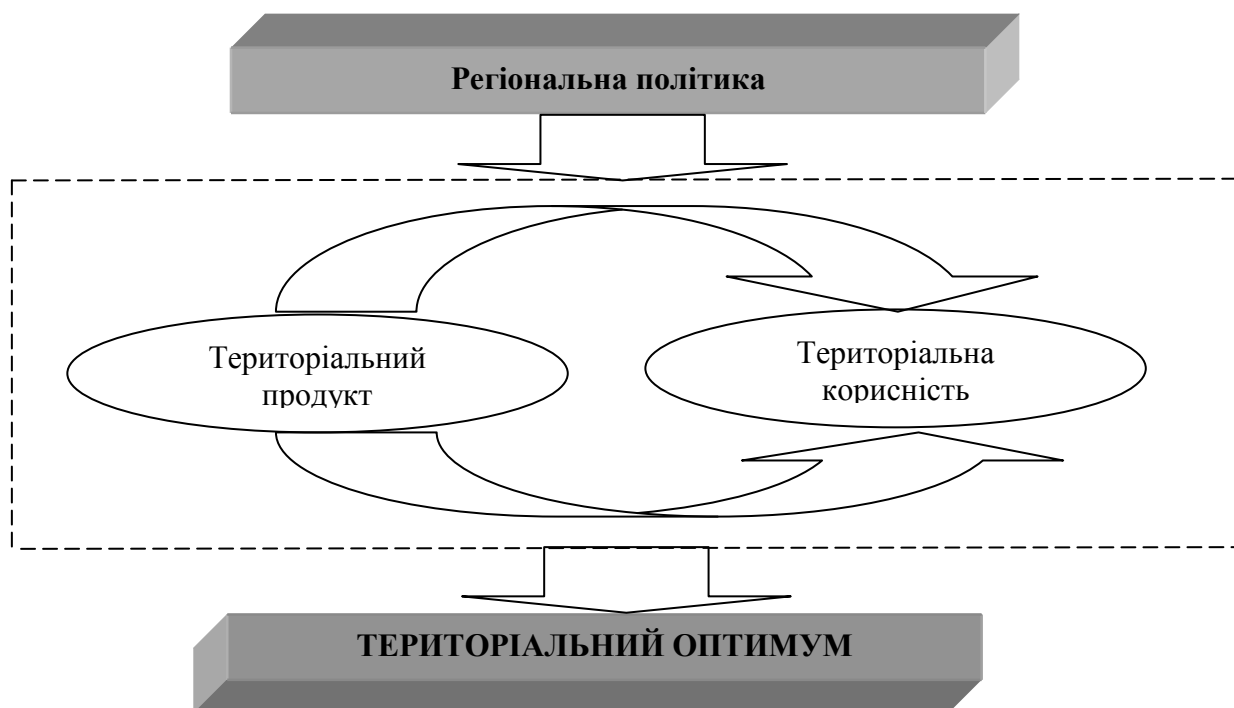

Рис. 3.4. Територіальний оптимум

Цей останній канал впливу слід розглядати як найбільш ймовірний при практичному здійсненні політики в галузі розвитку. З точки зору представленого підходу, узгодженість територіального підходу розглядається як статична (оптимальна мета), так і динамічна (як інтегрований

територіальний підхід в політиці розвитку, спрямований на досягнення цієї мети).

Представлена на рис. 3.3 схема концепції територіального оптимуму охоплює як детермінанти регіонального розвитку, так і традиційний неокласичний характер (матеріальний капітал X_2 і трудові ресурси X_8), а також нематеріальні чинники (наприклад, соціальний капітал X_6 і агломераційний вплив X_7), часто враховуються як змінні в розширених сукупних функціях виробництва.

Проблема просторових диспропорцій вирішується на рівні територіальної корисності (U_r). Прагнення до підвищення зручності використання території шляхом підвищення якості та доступності послуг можуть генерувати різноспрямований і багатоплановий вплив. Наприклад, розвиток і модернізація транспортної інфраструктури з метою більш ефективного використання рекреаційних ресурсів регіону може збільшити податковий тягар, необхідний для фінансування проектів автомобільного, залізничного та повітряного транспорту. Для приблизної оцінки привабливості ринку праці та можливості отримання доходу від трудової діяльності обрано ресурси приватного матеріального капіталу (що є, зокрема, результатом прямих іноземних інвестицій). Вищезазначене втручання органів державної влади може стосуватися стимулювання інвестицій, в тому числі шляхом створення особливих економічних зон.

Ймовірним наслідком цього стане скорочення капітальних вкладень в приватний сектор і зниження динаміки виробництва. З іншого боку, бажання збільшити накопичення приватного капіталу, наприклад, шляхом стимулювання припливу прямих іноземних інвестицій, разом з розширенням системи транспортної інфраструктури може істотно поліпшити динаміку економічного розвитку, але може і посилити нерівність в територіальному розподілі економічної активності [217, с. 86-97].

Всі ці фактори можуть вплинути на майбутню зміну структури територіального оптимуму. Зв'язок між концепцією територіального оптимуму і

«територіальними ключами» [183-185], моделлю територіальної згуртованості Інституту розвитку (рис. 3.1) і компонентами територіального капіталу за даними [188], представлені в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1.

Територіальний продукт в результаті використання територіальних потенціалів всіх функціональних зон регіону

Детермінанти територіальної згуртованості	Територіальний ключ	Модель Інституту розвитку	Компонент територіального капіталу за Каманьї
Природні ресурси	місцеві активи, пов'язані з даною територією	територіальна згуртованість, що розуміється як внесок територіальних факторів в економічне зростання (територіальна ефективність)	<i>суспільні блага і ресурси</i>
Кадрові ресурси			-
Матеріальний капітал			<i>приватний капітал і платні послуги</i>
Людський капітал			<i>людський капітал</i>
Соціальний капітал			<i>соціальний капітал реляційний капітал</i>
Капітал рівня 1 (включаючи транспортну інфраструктуру)	місцеві активи, пов'язані з територією, доступністю, суспільно-корисними послугами	територіальна згуртованість як платформа для включення конкретних просторових цілей в політику розвитку	<i>суспільні блага і ресурси проміжні, змішані конкуруючі матеріальні блага з'єднаність і сприйнятливість</i>
Агломераційні ефекти	місцеві активи, пов'язані з даною територією, доступність	територіальна згуртованість, що розуміється як внесок територіальних факторів в економічне зростання (територіальна ефективність)	<i>Економіка агломерації, зв'язок і сприйнятливість Відносні приватні послуги</i>
Соціально-економічні зв'язки між функціональними зонами регіону і в міжрегіональній системі	мережеві зв'язки міст, центрів, їх функціональних регіонів	як зазначено вище (економіка грошових потоків)	<i>коопераційні мережі</i>

Продовження таблиця 3.1.

Доступність послуг державних служб	доступність, міські мережі, центри, їх функціональні регіони, послуги, що представляють спільний інтерес	територіальна згуртованість як платформа для включення конкретних просторових цілей в політику розвитку	-
Наявність на ринку праці (доходи)	доступність, міські мережі, центри, їх функціональні регіони,		-
Доступ до природних і культурних ресурсів	доступність, мережеві зв'язки між містами, центрами, їх функціональними регіонами, державними службами		-

Джерело: власна розробка на основі [183-185; 188]

Визначення територіального оптимального рівня (максимізація територіального продукту з очікуваним рівнем територіальної корисності) здійснюється під впливом органів державної влади, що є частиною компоненти моделі, представленого на рисунку 3.1.

Емпіричну ілюстрацію моделі територіального оптимуму очікувана територіальна корисність може бути представлена двома способами. По-перше, через транспортну інфраструктуру, що визначає доступність регіону. Регіональні переваги в плані доступності, що віддзеркалюються в інвестиціях в інфраструктуру, впливають на продуктивність всіх виробничих факторів (TFP, *total factor productivity* – загальна факторна продуктивність), що, в свою чергу, впливає на кінцевий обсяг товарів і послуг. Продуктивність капіталу і праці також залежить від ряду інших факторів (наприклад, витрати на НДДКР; ефективний освітній процес; агломераційний ефект; навчання в процесі роботи). Однак в емпіричній ілюстрації оптимальної територіальної моделі вирішено приділити особливу увагу транспортній інфраструктурі, оскільки вона є нетипово важливим компонентом цієї концепції.

$$A = (e^{e^{-\left(\frac{\alpha}{T}\right)^\beta + c}} + a_0)\phi t$$

I - протяжність автомагістралей і швидкісних автомагістралей (км),

t - тимчасової тренд,

$\alpha, \beta, a_0, \phi, c$ - структурні параметри.

Крім транспортної інфраструктури використовувався також показник агломерації (індекс просторової інтенсивності - формула (3.4)), розраховані з використанням географічного діапазону (формула (3.5)). В даному дослідженні розрахунки були виконані для Західних регіонів України для: матеріального і людського капіталу і трудових ресурсів:

$$I_K = \frac{K}{\pi(D_K)^2}, \quad I_L = \frac{L}{\pi(D_L)^2}, \quad I_H = \frac{H}{\pi(D_H)^2}$$

$$D_K = \frac{\sum k_j D_j}{K}, \quad D_L = \frac{\sum l_j D_j}{L}, \quad D_H = \frac{\sum h_j D_j}{H}$$

де:

I_K, I_L, I_H - показник агломерації матеріального, трудового та людського капіталу в регіоні,

D_K, D_H, D_L - індекс розкиду ресурсів, відповідно для: матеріального капіталу, людського капіталу та робочої сили в регіоні,

k_j, l_j, h_j - матеріальні, трудові і людські ресурси в регіоні,

D_j - відстань локалізації j від центра ваги регіону,

K, H, L - матеріальний капітал, людський капітал і трудові ресурси в регіоні.

Апробацію моделі територіального оптимуму проведено на прикладі Західного регіону, що включає такі області: Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська і Чернівецька.

Параметри виробничої функції $Y = F(K, L, H)$:

валовий регіональний продукт (млн. грн.) – Y

вартість основних засобів регіонів (млн. грн.) – K

економічно активне населення за регіонами (тис. осіб) – L

зайняте населення за регіонами (тис. осіб) – H

В табл. 3.2 наведено значення показників агломерації матеріального, людського та трудового капіталу в Західному регіоні. Ці значення розраховано відносно Львівської області, вибір якої обумовлений найвищим рівнем ВРП серед інших областей Західного регіону.

Таблиця 3.2.

Показники агломерації матеріального, людського та трудового капіталу в Західному регіоні

Роки	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
I_K	2,4352	2,7375	3,0404	3,5408	4,3034	6,1341	7,3265	7,4583
I_L	0,0442	0,0451	0,0452	0,0458	0,0464	0,0464	0,0469	0,0474
I_H	0,0497	0,0497	0,0496	0,0500	0,0506	0,0508	0,0511	0,0515
Роки	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
I_K	8,2710	9,0839	9,8968	10,7098	11,5228	12,3359	13,1489	
I_L	0,0476	0,0478	0,0448	0,0449	0,0451	0,0451	0,0457	
I_H	0,0516	0,0517	0,0492	0,0491	0,0511	0,0492	0,0491	

В табл. 3.3 наведено відповідні значення індексів розпорошення матеріального, людського та трудового капіталу в Західному регіоні.

Збільшення значення індексу агломерації (I) вказує на сильніші агломераційні ефекти в областях і між ними. Слід підкреслити, що вище значення показника може також свідчити про появу віддалених від центру регіону центрів зростання, що характеризуються високою динамікою накопичення матеріального, людського та трудового капіталу.

Таблиця 3.3.

**Значення індексів розпорошення матеріального, людського та
трудового капіталу в Західному регіоні**

Роки	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
D_K	142,163	141,642	144,476	149,960	150,485	142,987	149,363	148,495
D_L	163,385	164,177	163,685	163,925	163,767	162,034	162,242	161,869
D_H	163,090	163,678	163,388	163,554	163,458	162,945	162,831	162,699
Роки	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
D_K	148,725	148,913	149,070	149,202	149,315	149,414	149,499	
D_L	162,345	162,840	163,849	163,710	162,645	161,807	161,964	
D_H	162,940	163,232	164,243	164,208	162,831	164,243	164,208	

Тому прагнення регіональних влад до зміцнення системи поліцентричних поселень (наприклад, шляхом розвитку суспільно-корисних послуг, підтримки підприємництва, потоків факторів виробництва тощо) призведе до зростання агломераційних ефектів, коли вжиті заходи будуть ефективно впливати на концентрацію факторів виробництва. Якщо заходи щодо підтримки різних центрів регіону не супроводжуються адекватними тенденціями до зосередження уваги на робочій силі і капіталі, буде спостерігатися зниження агломераційних ефектів (що виражається в зменшенні значення показника I).

Вигляд виробничої функції з урахуванням індексів агломерації:

$$Y = F\left(\frac{K}{D_K^2}, \frac{L}{D_L^2}, \frac{H}{D_H^2}\right) \text{ або}$$

$$Y = AK^\gamma L^\delta H^\varphi D_K^{-2\gamma} D_L^{-2\delta} D_H^{-2\varphi}.$$

Для Західного регіону маємо:

$$Y = e^{-2,052} K^{1,210} L^{1,598} H^{-7,282} D_K^{2,421} D_L^{3,195} D_H^{-14,564}.$$

Детальна статистика наведена в додатку Г таблиця 2.12.

Моделювання зміни обсягу ВРП областей Західного регіону при різних сценаріях, що описують територіальну корисність, має на меті показати, як

зміни в перевагах щодо просторових аспектів розвитку впливають на ВРП через перерозподіл ресурсів і зміни в ефективності використання ресурсів. Іншими словами, представлені різні варіанти теоретичного оптимуму в Західному регіоні, які досягаються з різними припущеннями про територіальну корисність. Були проаналізовані сценарії збільшення привабливості і агломераційного ефекту окремих областей Західного регіону шляхом збільшення капітальних інвестицій на реалізацію відповідних соціально-економічних проектів, включаючи розвиток транспортної інфраструктури.

В табл. 3.4 наведено зміни значення показників агломерації і обсягу ВРП Західного регіону в 2018 році за різними сценаріями територіальної корисності.

Таблиця 3.4.

Зміни значення показників агломерації і обсягу ВРП Західного регіону в 2018 році за різними сценаріями територіальної корисності

	Зміна коефіцієнта агломерації відносно фактичного значення (%)	Зміна ВРП відносно фактичного значення (%)
Волинська	I_K (3,1%), I_L (3,6%), I_H (3,8%)	5,5%
Закарпатська	I_K (6,6%), I_L (4,9%), I_H (5,0%)	9,7%
Івано-Франківська	I_K (4,2%), I_L (5,5%), I_H (5,3%)	7,9%
Львівська	I_K (3,2%), I_L (2,4%), I_H (2,3%)	2,3%
Рівненська	I_K (4,6%), I_L (4,6%), I_H (4,7%)	6,4%
Тернопільська	I_K (2,4%), I_L (4,0%), I_H (4,0%)	4,9%
Чернівецька	I_K (2,8%), I_L (3,7%), I_H (3,5%)	4,7%

Слід очікувати, що значною мірою розвиток транспортної інфраструктури сприятиме підвищенню рівня життя населення, хоча її вплив на економіку може бути нейтральним або негативним (наприклад, у випадку перерозподілу ресурсів, що обмежують приватні інвестиції). В цьому випадку очікувана територіальна корисність може привести до оптимального стану, при якому максимальний обсяг ВРП буде скорочений на користь більш високого

рівня внутрішньорегіональної доступності. Іншими словами, зміцнення територіальної згуртованості може перешкодити економічному зростанню.

Агломераційний ефект від Закарпатської та Івано-Франківської областей сприятиме зростанню ВРП Західного регіону на 9,7% і 7,9% відповідно щодо реальної величини з урахуванням реального рівня концентрації соціальної та економічної активності. Територіальна корисність, визначена для даних сценаріїв, дозволяє досягти відносно високого значення територіального оптимуму. Перенесення регулювання просторових процесів на ринкові сили (наприклад, відцентрове і доцентрове) імплікує зміщення матеріальних і людських ресурсів і простої робочої сили в бік Закарпатської та Івано-Франківської агломерації, де вони можуть бути ефективно використані. Відповідно до концепції агломераційних переваг, високий рівень агломерації (I) сприяє вищому доходу, який може бути поширений в регіональному масштабі.

Підвищення значення індексу агломерації (I) також можливе при підвищенні концентрації соціально-економічної активності в решти областях регіону. Соціальні переваги, виражені в рішеннях регіональних влад, можуть бути спрямовані на виявлення і розвиток ендогенного потенціалу областей. Підтримка Волинської області призведе до реального зростання ВРП на 5,5%, Рівненської області – на 6,4%, Тернопільської області – на 4,9%, Чернівецької області – на 4,7%. Територіальна неоднорідність регіону є джерелом ринкових переваг, у тому числі в межах повного використання територіальних активів. У ймовірному варіанті підтримки Львівської області величина досягнутого оптимального значення суттєво менша, ніж в інших сценаріях, оскільки масштаб сукупних агломераційних ефектів не компенсує витрати на взаємодію між різними центрами зростання в регіоні.

Аналіз, проведений для Західних регіонів України, враховує концентрацію матеріального капіталу, людського капіталу і робочої сили, зокрема, де розташовані регіональні та місцеві центри зростання. Збільшення

значення індексу агломерації (I) вказує на сильніші агломераційні ефекти між ними.

Слід підкреслити, що вище значення показника може також свідчити про появу віддалених від центру регіону центрів зростання, що характеризуються високою динамікою накопичення матеріального і людського капіталу та трудового фактора. Тому прагнення регіональних влад до зміцнення системи поліцентричних поселень (наприклад, шляхом розвитку суспільно-корисних послуг, підтримки підприємництва, потоків факторів виробництва і т.д.) призведе до зростання агломераційних ефектів, коли вжиті заходи будуть ефективно впливати на концентрацію факторів виробництва. Якщо заходи щодо підтримки різних центрів регіону не супроводжуються адекватними тенденціями до зосередження уваги на робочій силі і капіталі, буде спостерігатися зниження агломераційних ефектів (що відбивається в меншому значенні показника I).

Дві зазначені вище категорії включені до наступної сукупної виробничої функції:

$$Y = F\left(\frac{K}{D_K^2}, \frac{L}{D_L^2}, \frac{H}{D_H^2}\right)$$

$$Y = AK^\gamma L^\delta H^\varphi D_K^{-2\gamma} D_L^{-2\delta} D_H^{-2\varphi}$$

де: γ , δ , φ - структурні параметри.

Таким чином, можливим стало моделювання зміни обсягу ВВП Західних регіонів України в 2020 році при різних сценаріях, що описують територіальну корисність. Виходячи зі спрощеного припущення про те, що економіка регіону знаходиться в стані довгострокової рівноваги, мета аналізу полягає в тому, щоб показати, як зміни в перевагах щодо просторових аспектів розвитку впливають на ВВП через перерозподіл ресурсів і зміни в ефективності використання ресурсів. Іншими словами, представлені різні варіанти теоретичного оптимуму

в Західних регіонів України, які досягаються з різними припущеннями про територіальну корисність. Були проаналізовані чотири сценарії: розвиток транспортної інфраструктури в Західних регіонів України на 200 км. Задля послідовності аналізу слід враховувати спосіб фінансування державних інвестицій. В даному випадку передбачалося, що 200 км транспортної інфраструктури фінансується за рахунок збільшення заборгованості, що підлягає погашенню після 2022 року. Такий порядок дозволяє цілісно показати вплив додаткових кілометрів автомагістралей і швидкісних автомагістралей на ВВП Західних регіонів в 2022 році. Однак слід пам'ятати, що при аналізі на наступні роки витрати, пов'язані з погашенням заборгованості, повинні бути відображені в обмежених ресурсах матеріального капіталу.

1. Нова інфраструктура рівномірно підвищує доступність для всіх регіонів Західної України (Львівська обл.; Тернопільська обл.; Чернівецька обл.; Івано-Франківська обл.; Закарпатська обл.) та не викликає змін в концентрації соціально-економічної активності;

посилення привабливості і агломераційного ефекту міста Львів завдяки зниженню підтримки інших регіональних центрів (м. Тернопіль, м. Івано-Франківськ - LGOM). При розрахунку коефіцієнтів D_K , D_L і D_H ми припускаємо зниження ресурсів факторів виробництва на 5% у випадку Чернівецька обл.; Івано-Франківська обл.; Закарпатська обл. і їх розподіл пропорційно між містом Івано-Франківськ і Чернівецькою обл.;

2. збільшення витрат на підвищення соціально-економічної привабливості регіональних міських центрів (Чернівці і Тернопіль і LGOM) з адекватним скороченням коштів на розвиток суспільно-корисних послуг і стимулюванням інвестицій у Чернівецьку обл. Для того щоб проаналізувати цей сценарій, припущення про довгострокову економічну рівновагу Чернівецької області змінюється на протилежне і передбачається, що регіон може отримати додаткові ресурси виробничих факторів, які будуть ефективно використовуватися в виробничому процесі. Виходячи з цього, передбачається, що концентрація робочої сили і капіталу у всіх регіонах зростатиме. Є два

варіанти:

збільшення ресурсів факторів виробництва в Чернівецькій і Закарпатській області на 160%, а в місті Чернівці на 5% (в результаті розширення взаємодії з іншими центрами розвитку в регіоні). Таке збільшення факторів виробництва дозволяє досягти вищого територіального оптимального рівня, ніж в сценарії 2. Заходи, прийняті в рамках цього варіанту, недостатні для реалізації заходів, зекономлених на обмеження підтримки Тернопільської області. Саме тому ми припускаємо, що підтримка периферійних районів буде також надаватися за рахунок збільшення заборгованості, погашення якої призведе до скорочення обсягу капітальних ресурсів після 2022 року і, отже, ВВП;

збільшення ресурсів факторів виробництва в Закарпатській, Тернопільській та Івано-Франківській областях на 10%, а також у Львові і Чернівецькій області на 5% (в результаті збільшення взаємодії з іншими центрами зростання в регіоні). При розрахунку коефіцієнтів D_K , D_L і D_H ми припускаємо адекватні зміни;

3. підвищення соціально-економічної привабливості регіональних міських центрів (м. Тернопіль та м. Івано-Франківськ і LGOM) з адекватним обмеженням підтримки м. Львів, пов'язаним з розвитком транспортної інфраструктури у Львівській області, сприяючи розвитку відносин між окремими регіонами (комбіновані сценарії 1 і 3b).

Результати моделювання за чотирма вище переліченим сценаріями представлені в таблиці 3.5.

У ситуації, якщо б переваги Західних регіонів України в плані територіальної корисності були би обмежені збільшенням доступності основних функціональних областей (сценарій 1), ВВП в 2022 році був би на 2,1% вище в порівнянні з ВВП в сценарії до фактичного стану інфраструктурних ресурсів.

Таблиця 3.5.

**Зміни ВВП Західних регіонів України у 2020 році за різними
сценаріями територіальної корисності**

Сценарій	Зміна коефіцієнта агломерації (I) стосовно фактичного значення (%)	Зміна ВВП в 2022 р від реальних історичних даних (%) до ВВП в 2022 р
1	-	2,1
2	Ik (7,9%); II (8,0%); Ih (8,3%)	8,1
3a	Ik (5,9%); II (3,5%); Ih (24,8%)	9,9
3b	Ik (4%); II (3,9%); Ih (4,8%)	4,2
4	Ik (4%); II (3,9%); Ih (4,8%)	6,3

Джерело: власна розробка

Досягнутий таким чином показник територіального оптимуму характеризується великим обсягом товарів і послуг. Слід підкреслити, що в даній ілюстрації увага була зосереджена на типах артерій, що роблять істотний вплив на пропозицію в економіці. Беручи до уваги інші типи доріг, їх вплив на економічне зростання можна було б адекватно оцінити.

Слід очікувати, що значною мірою така інфраструктура сприятиме підвищенню рівня життя населення за допомогою просторового розвитку, хоча її вплив на економіку може бути нейтральним або негативним (наприклад, у випадку перерозподілу ресурсів, що обмежують приватні інвестиції). В цьому випадку очікувана територіальна корисність може привести до оптимального стану справ, при якому максимальний обсяг ВВП буде скорочений на користь більш високого рівня внутрішньорегіональної доступності. Іншими словами, зміцнення територіальної згуртованості - в даному конкретному прикладі - може перешкодити економічному зростанню. Фактично, припущення про територіальну корисність краще опрацьовані і враховують, в тому числі, питання концентрації соціально-економічної діяльності.

Сценарій 2 значною мірою відображає підхід, пропагований, зокрема, Світовим банком [247] для підтримки основних центрів зростання в регіоні. Це також є ознакою неоліберальних переваг, оскільки навіть при відсутності

втручання держави можна очікувати динамічного розвитку Західного регіону України.

Територіальна корисність, визначена для даного сценарію, дозволяє досягти відносно високого значення територіального оптимуму. Перенесення регулювання просторових процесів на ринкові сили (наприклад, відцентрове і доцентрове) імплікує зміщення матеріальних і людських ресурсів і простої робочої сили в бік Івано-Франківської області, де вони можуть бути ефективно використані. Відповідно до концепції агломераційних переваг, високий рівень агломерації (I) сприяє вищому доходу, який може бути поширений в регіональному масштабі.

Підвищення значення індексу агломерації (I) також можливе при підвищенні концентрації соціально-економічної активності в периферійних центрах. Соціальні переваги, виражені в рішеннях регіональних влад, можуть бути спрямовані на виявлення і розвиток ендогенного потенціалу воєводства, розташованого за межами Івано-Франківської області і LGOM. Це важливо також зважаючи на фактор, що територіальна неоднорідність регіону є джерелом ринкового фіаско, у тому числі в межах повного використання територіальних активів.

В контексті вищенаведених даних, аналіз Сценарію 3 дає цікаву інформацію: вищого обсягу товарів і послуг в регіоні – в порівнянні зі Сценарієм 2 – можна досягнути лише за умови, що накопичення факторів виробництва в кожному регіоні (Івано-Франківська обл.; Закарпатська обл.; Чернівецька обл.) збільшиться на 160% (Сценарій 3а). Така просторова структура праці і капіталу видається нереалістичною, а прагнення до її досягнення - надзвичайно вартісне і обмежує можливості зростання в майбутньому через необхідність залучення позикових коштів. У ймовірному варіанті підтримки периферійних територій (Сценарій 3б) величина досягнутого оптимального значення майже вдвічі менша, ніж в Сценарії 2, оскільки масштаб сукупних агломераційних ефектів не компенсує витрати на взаємодію між різними центрами зростання у Західному регіоні України. Дуже

важливим способом зниження цих витрат є наявність функціональної транспортної інфраструктури. На підставі аналізу сценарію 4 можна зробити висновок, що підтримка периферійних територій Закарпатської та Чернівецької областей призведе до реального зростання ВВП на 6,3% в порівнянні з ситуацією, коли сценарій 4 не буде реалізований. Обсяг виробництва, як і раніше, буде на 1,8 процентного пункту нижчим, ніж в Сценарії 2.

Вибір передбачуваної територіальної корисності в кінцевому підсумку визначить максимальний рівень ВВП регіонів. Вища економічна ефективність, представлена в Сценарії 2, може бути пов'язана з політикою, що стосується так званої нової парадигми регіональної політики, яка наголошує на необхідності зміцнення потенціалу і конкурентоспроможності функціональних областей, що, в свою чергу, підвищує стійкість регіону в цілому до кризових ситуацій. Велика підтримка периферійних районів також може бути виправдана міркуваннями територіальної збалансованості. Тут сформульовані такі постулати, як [180]:

- протидія надмірної концентрації активності за допомогою посилення поліцентричності;
- протидія надмірній просторовій нерівності в економічній ситуації і розвитку;
- забезпечення доступу до суспільно-корисних послуг незалежно від місця проживання;
- сприяння мережевій співпраці.

Отже, можна зробити наступні висновки:

- методологічний індивідуалізм, що є основою неокласичної парадигми, не відображає питань, пов'язаних з соціальною оцінкою впливу ринку на виробництво і розподіл доходів. Як аналіз, базований на неокласичній функції виробництва, намагається включити категорії територій в межах пропозиції, так і просторові питання в обмеженій мірі беруться до уваги на підставі утилітаризму.

- У зв'язку з цим у цьому дослідженні була впроваджена категорія територіальної корисності. Цей термін визначається в двох вимірах. Перший

вимір - це ресурси території, що безпосередньо відповідають потребам споживачів і виробників. Йдеться про такі потреби, як робота, культура, розваги, освіта, ефективне і дієве бізнес-середовище і т.д. Деякі з цих ресурсів, як-от просторовий порядок і доступ до краси ландшафтів, не входять безпосередньо до виробничої функції, хоча це й дуже важливо для якості життя населення. Другий вимір – часова доступність для даної території з точки зору інших областей, що утворюють регіон або країну.

– Територіальна корисність визначається в результаті консенсусу між жителями регіону та впливає на політику виборних органів державної влади (агрегує переваги місцевого населення стосовно території).

– Врахування громадських очікувань щодо корисності території має важливе значення для процесу зростання.

– Модель територіального оптимуму характеризує територіальну корисність в ортодоксальному напрямку економічних наук та забезпечує функціонування територіальної згуртованості, надаючи їй утилітарного характеру. Територіальний мінімум досягається шляхом максимізації продукту всіх функціональних зон регіону (що, в свою чергу, вимагає синергічного використання їх потенціалів, в тому числі територіальних активів) на очікуваному рівні територіальної корисності.

– Визначаючи цілі і вибираючи відповідні інструменти для дій, органи місцевого самоврядування, відповідальні за політику розвитку, можуть прагнути до досягнення максимального регіонального продукту з певним рівнем територіальної корисності, тому територіальна згуртованість розглядається як статистично (як оптимальна мета), так і динамічно (як інтегрований територіальний підхід в політиці розвитку, спрямованої на досягнення цієї оптимальної мети).

– Емпірична ілюстрація оптимальної територіальної моделі Західних регіонів України підтвердила важливість диференційованих преференцій з точки зору просторового розвитку для економічного зростання регіону. Найоптимальніше значення досягається в сценарії, направленому на

підвищення концентрації соціальної активності економіки у Івано-Франківській області завдяки периферійним територіям.

– В умовах традиційного неокласичного аналізу - абстрагування від категорії географічної віддаленості і внутрішньорегіональної диференціації - даний варіант видається найбільш бажаним у зв'язку з високою ефективністю використання трудових і капітальних ресурсів. Передбачається, однак, що громада регіону представляє територіальну корисність, згідно з якою високо цінується можливість використання ринку праці, комунальних послуг, ринку житла Івано-Франківській області, незалежно від пов'язаних з цим витрат.

Однак, якщо вищенаведене припущення спотворює переваги спільноти, максимальний рівень ВВП регіону буде досягнутий, але не буде територіально оптимальним, оскільки його просторова структура не буде достатньо корисною для жителів регіону. З точки зору попиту ця структура пов'язана, зокрема, з територіальним розподілом суспільних благ. З точки зору пропозиції описується просторовий розподіл ринків праці, накопичення матеріального і людського капіталу, а також ступінь використання та розвитку територіальних активів в різних районах регіону.

3.3. Вплив територіального капіталу на моделі економічного розвитку регіонів

Поняття «територіального капіталу» вперше був запропоновано у контексті регіональної політики як «активи, що є основою для ендогенного зростання в кожному місті чи регіоні, а також інституцій, прийняття рішень та професійних шляхів здатність якнайкраще використовувати ці активи».

Загалом термін «територіалізація – territorialization» – відносно новий в економічній науці, його вживання почалося на рубежі 1980-1990-х років. Попри те, що він має у лінгвістичному сенсі загальний корінь із словами «територія» і «територіальний», його зміст набув нового значення в економіці на відмінну від поширеного вживання в якості простору, в межах якого

здійснюється національний суверенітет. Введення до наукового обігу терміну «територіалізація» з 1980-х років все більшою мірою пов'язується із завданнями нарощування місцевого потенціалу за рахунок територіального фактору як такого та можливостей територіальних громад [192].

Серед цих факторів виділяють: географічне положення, розмір, місткість виробництва, клімат, традиції, природні ресурси, якість життя, переваги агломерації породжені містами, бізнес-інкубаторами та промисловими районами або інші бізнес-мережі, які допомагають зменшити трансакційні витрати, м'які фактори, такі як розуміння, звичаї та неформальні принципи, що дозволяють суб'єктам господарювання співпрацювати в умовах невизначеності, системи цінності (наприклад, солідарність) та середовище місцевого розвитку в результаті співпраці інститутів, принципів, суб'єктів господарювання, вчених та політиків та які дають змогу розвивати творчість та інновації. Проте, даний перелік не містить чіткого посилення на фактори територіального зростання, такі як доступність, хоча ми говоримо про мережеві з'єднання в економічному контексті.

Територіалізація має своєю важливою складовою наявність і ефективне використання територіального капіталу. Його економічна природа має у своїй основі зміст більш широкого терміну «капітал» як вираз само зростаючої вартості. Цей процес потребує наявності благ, ресурсів або накопичених результатів праці, використання яких забезпечує отримання доданої вартості у формі прибутку. Відповідно загальному розумінню суті капіталу територіальний капітал є вартістю активів території, які залучаються у виробництво в якості джерел створення доданої вартості [15].

ОЕСР [221] доводить, що «територіальний капітал для деяких приносить більший прибуток ніж інші типи інвестицій, оскільки вони краще підходять до області та ефективно можуть використовувати свої активи й потенціал». Згідно порівняльних переваг Рікардо (тобто більш конкурентоспроможні завдяки відносній вартості виробничих факторів), але і абсолютні переваги, обумовлені володіти унікальними активами.

Тоді як Марковський [2011] вважає, що територіальний капітал найчастіше розуміють як наявність матеріальних і нематеріальних факторів на заданій області, яка може створювати конкретні ресурси або обмеження. Він пропонує наступне визначення цієї категорії: «Територіальний капітал - це вид зовнішньої вигоди створені та доступні в результаті багатофункціональної взаємодії з користувачем відносно окрема територія».

Іншу модель територіального капіталу розробив Tóth Balázs István. Він розрізняє матеріальні і нематеріальні сегменти територіального капіталу. До матеріальних сегментів Tóth Balázs István відносить матеріальні основні фонди, що складаються із виробленого, фінансового та інвестиційного капіталів. Їх обсяг виражається валовим внутрішнім продуктом. До концептуальних елементів нематеріальних активів відносяться інтелектуальний, людський, психічний, творчий, знаннєвий, організаційний, відносин, культурний, соціальний [243-244].

Carello та ін. [189-190] під цим капіталом розуміють сукупність, локалізовану на заданій території матеріальних, культурних, організаційних, соціальних ресурсів, а також геніальні локуси даного місця, які разом визначають конкурентний потенціал території. Цей підхід у повній версії містить такі елементи територіального капіталу:

а) матеріальні суспільні блага: екологічні та природні ресурси, культурні ресурси, соціальна інфраструктура;

б) відчутні (матеріальні) квазінародні товари: товари та ресурси спільні, наприклад, ландшафтні чи культурні надбання, приватні мережі (включаючи ІТС);

в) матеріальні приватні блага: приватний капітал;

г) непрямі (матеріальні та нематеріальні) суспільні блага: переваги кластерів, тобто використання фізичної доступності для ефективного обміну та отримання інформації та проведення їх трансакції, посередництво між наукою та бізнесом, доступність послуг та інформації;

д) непрямі (матеріальні та нематеріальні) товари: стратегічні альянси у сфері досліджень та розробок за участю державні та приватних партнерів, інші форми державно-приватного партнерства - приватні); дослідження приватних компаній, пошук партнерів та постачальників; нематеріальні суспільні блага; нематеріальні приватні блага: людський капітал (підприємництво, творчість, приватні знання).

Звідси випливає, що територіальний капітал формує унікальність кожного регіону з точки зору просторової структури та потенціалу соціально-економічних факторів, що стимулюють його розвиток.

Отже, територіальний капітал - це всі фактори, що впливають на економічне зростання і вони нерухомі, тобто їх не можна легко перенести в інше місце розташування. Від так, вищезазначені фактори відповідають змінним, що входять до моделі територіального оптимуму.

ОЕСР виділяє три види капіталу в територіальній таксономії капіталу: матеріальні чинники, взаємозалежності, пов'язані з комерціалізацією, і нематеріальних чинників [221]. Досліджуючи джерела територіального капіталу за концепцією ОЕСР виділяють:

1. Матеріальні фактори: географічне положення, площа, чинник виробничого вкладу, клімат, традиції, природні ресурси, якість життя або агломераційні економіки міст, може також включати в себе бізнес-інкубатори і промислові райони або інші бізнес-мережі, які знижують трансакційні витрати.

2. Взаємозалежності, пов'язані з комерціалізацією: домовленості, звичаї і неформальні правила, які дозволяють економічним суб'єктам працювати разом в умовах невизначеності, або солідарності, взаємодопомоги і спільний відбір ідей, які часто розвиваються в кластери малих і середніх підприємств, що працюють в тому ж секторі (соціальний капітал).

3. Нематеріальні чинники: результат поєднання установ, правил, практики, виробників, дослідників і політиків, які створюють умови для розвитку творчої та інноваційної діяльності.

Адаптуючи оцінку джерел територіального капіталу на моделі економічного розвитку регіонів слід відмітити проблематику оцінки людського капіталу, попри те, що аналіз демографічної ситуації та інфраструктури освіти населення за регіонами (Додаток Б) не дає змоги в повній мірі оцінити культурну компоненту чи ментальність населення того чи іншого регіону.

Згідно з документами ОЕСД людський капітал включає усі здібності, навички, знання і компетентність, яка робить індивідуума здатним до встановлення і збільшення його добробуту. Пізніші матеріали ОЕСР зазначають, що, «людський капітал» означає скарбницю здібностей, яка підтримується та розвивається за допомогою освітнього навчання чи практики, а це також означає такі знання, які розширюють пропозицію робочої сили. Це впливає на проблему визначення коефіцієнту прибутку, а також фінансово-економічної ефективності інвестицій, як зазначає Bourdieu [186]. Значення психічного капіталу розглядається як посилення фактору знань. Він може формувати такі відносини, поведінку і емоції, які роблять індивідуума здатним на досягнення найвищих результатів. Проблема з оцінкою людського капіталу суттєво заважає порівнянності результатів територіального капіталу в системі соціально-економічного розвитку регіонів.

Отже, запропоновано модель оцінки впливу територіального капіталу на соціально-економічний розвиток регіонів як поєднання аналізу матеріальних і нематеріальних факторів, взаємозалежностей, пов'язаних з комерціалізацією та факторів децентралізації (рис. 3.5).

На нашу думку, фактори, які дозволяють оцінити потенційні ресурси регіону становлять:

- екологічні ресурси;
- культурну спадщину;
- людські ресурси;
- ресурси соціального капіталу;
- ресурси, отримані внаслідок географічного положення.

Слід окремо наголосити, що у процесі бюджетної децентралізації необхідно створити умови для:

- надання публічних благ відповідно до потреб і вподобань місцевого населення;
- підвищення відповідальності місцевих органів влади за виконання закріплених за ними функцій, а отже – за ефективність видатків місцевих бюджетів;
- збільшення видатків місцевих бюджетів пропорційно до зростання доходів і розвитку економіки відповідної території [92].

Рис. 3.5. Модель оцінки впливу територіального капіталу на соціально-економічний розвиток регіону

Джерело: розроблено автором

Оскільки бюджетна децентралізація передбачає впровадження нових інструментів впливу місцевих громад й органів самоврядування на економічне зростання відповідної території, необхідно здійснювати заходи щодо стимулювання підприємницької активності, збільшення кількості підприємств та всебічно сприяти безперервному потоку товарів (робіт, послуг) від виробника до споживача [6, с. 321].

При оцінці впливу територіального капіталу на соціально-економічний розвиток регіону важливим фактором слід враховувати взаємозалежність територіального капіталу із показниками:

1. Показники житлової інфраструктури:

- житловий фонд у розрахунку на 1 особу;
- рівень зношеності житлового фонду.

2. Сухопутна доступність регіону:

- вантажооборот автомобільного транспорту;
- щільність автомобільних доріг з твердим покриттям;
- кількість поїздок в автобусах у розрахунку на 1 особу;
- відправлення пасажирів залізничним транспортом; щільність залізничних колій загального користування.

3. Інфраструктура зв'язку:

забезпеченість населення рухомим (мобільним) зв'язком;
кількість абонентів інтернету в розрахунку на 1 особу.

4. Освітня інфраструктура:

- кількість професійно-технічних навчальних закладів на 1000 суб'єктів господарювання;
- кількість вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації на 1000 суб'єктів господарювання;
- кількість загальноосвітніх навчальних закладів на 10 000 осіб [66].

5. Інфраструктура системи охорони здоров'я:

кількість лікарів на 10 000 осіб;
кількість середнього медичного персоналу на 10000 осіб;

кількість лікарняних ліжок на 10000 осіб.

6. Людський капітал:

- демографічні характеристики;
- економічна активність населення;
- доходи населення;
- освіченість населення;
- стан здоров'я;
- людський розвиток;
- екологічна безпека.

7. Сприятливість бізнес-середовища:

- індекс ділового середовища;
- індекс ділової активності;
- індекс ділового клімату;
- зовнішньо-економічна діяльність;
- інноваційність регіону.

Від так, децентралізована модель міжбюджетних відносин характеризується такими ознаками:

- 1) невтручанням держави в бюджетний процес регіонів і муніципалітетів;
- 2) чітким законодавчим розмежуванням видаткових повноважень між різними рівнями управління;
- 3) узгодженням інтересів членів територіальних громад та їхніх об'єднань з інтересами держави;
- 4) стабільним розвитком фінансової незалежності місцевого самоврядування [62].

Наведена модель оцінки впливу територіального капіталу на соціально-економічний розвиток регіонів дозволить:

1. Здійснювати системний моніторинг соціально-економічного становища регіонів із врахування факторів територіального капіталу в умовах децентралізації фінансових ресурсів.
2. Отримувати комплексну інформацію про показники соціально-економічного становища регіонів (житлової інфраструктури; сухопутна доступність регіону;

інфраструктура зв'язку; освітня інфраструктура; інфраструктура системи охорони здоров'я; людський капітал; сприятливість бізнес-середовища).

3. Аналізувати чинники, які зумовлюють відхилення у соціально-економічному розвитку регіонів та здійснювати відповідні коригування таких відхилень.
4. Попереджувати негативні тенденції у системі соціально-економічного розвитку регіонів.
5. Оцінювати ефективність реалізації політики соціально-економічного розвитку держави та регіонів.
6. Розробляти пропозиції з комплексу типових рішень та стратегічних регіональних програм розвитку, спрямованих на усунення негативних тенденцій та явищ в соціально-економічному розвитку регіонів.

Окрім цього дана модель оцінки впливу територіального капіталу на соціально-економічний розвиток регіонів дозволяє визначити потенційну доступність населення до користування різних видів доріг; потенційний залізничний доступ до населення; потенційний доступ до лікарів; синтетичний показник частки природоохоронних територій; відсоток дорослих з вищою освітою як міра людського капіталу тощо.

Отже, у сучасних умовах нестабільності соціально-економічного розвитку регіонів при значному поглибленні їх диференціації за ВРП, власними доходами місцевих бюджетів, доходами населення та підвищенні рівня внутрішньорегіональної диференціації, тобто виникнення значних диспропорцій між міськими та сільськими територіями, зумовлює збільшення кількості дотаційних сільських і селищних територіальних громад необхідно особливу увагу акцентувати саме на вирівнюванні рівня регіонального розвитку, оскільки саме різношвидкісний розвиток регіонів веде до фрагментації економічного простору та зумовлює посилення соціальної нерівності.

1. Визначено, що концепція територіальної згуртованості, яка враховує внесок територіальних факторів в процеси економічного зростання, включає конкретні

просторові цілі в політику розвитку і підвищує ефективність політики зростання та розвитку з урахуванням територіальної перспективи повинна також містити категорію території як окремого фактора виробництва та/або визначальних чинників технологічного прогресу.

2. Оскільки звуження зв'язку між виробництвом і зручністю використання до традиційної неокласичної системи обґрунтовується припущенням про відсутність територіальної диференціації та відсутністю значимості географічної та часової відстані, то якщо ці обмеження будуть зняті при аналізі території необхідно брати до уваги, подібно до соціальних питань, вигоди від різних масштабів діяльності центрів зростання та периферійних районів.
3. Запропоновано включити до державного регулювання, спрямованого на досягнення очікуваної територіальної корисності та підвищення соціально-економічного рівня розвитку регіонів напрямки зміцнення поліцентричної структури поселень в регіоні; заходи, спрямовані на підвищення доступності регіональних і місцевих центрів розвитку; зростання і підвищення якості надання суспільно-корисних послуг, зокрема, периферійних територій.
4. Визначено територіальний оптимум як максимізацію синергетичного використання територіальних потенціалів всіх функціональних зон регіону (P_r) на заданому рівні територіальної корисності (U_r). З іншого боку, територіальна корисність визначається крізь призму доступності (між функціональними областями регіону) до природних ресурсів; ринків праці як джерела доходу; послуг (включаючи громадське благо), а також специфічних територіальних особливостей, таких як просторовий порядок і краса ландшафту). Від так, цільовий рівень територіальної корисності (U_r) і його структура ($U_1 - U_n$) є результатом соціального консенсусу, відображеного в політиці влади, особливо в разі поліцентричності країни або регіону.
5. Обґрунтовано, що модель територіального оптимуму характеризує територіальну корисність в ортодоксальному напрямку економічних наук та забезпечує функціонування територіальної згуртованості, надаючи їй утилітарного характеру. Територіальний мінімум досягається шляхом

максимізації продукту всіх функціональних зон регіону (що, в свою чергу, вимагає синергічного використання їх потенціалів, в тому числі територіальних активів) на очікуваному рівні територіальної корисності.

6. Емпірична ілюстрація оптимальної територіальної моделі Західних регіонів України підтвердила важливість диференційованих переваг з точки зору просторового розвитку для економічного зростання регіону. Найоптимальніше значення досягається в сценарії, направленому на підвищення концентрації соціальної активності економіки у Івано-Франківській області завдяки периферійним територіям.
7. Встановлено, що територіальний капітал формує унікальність кожного регіону з точки зору просторової структури та потенціалу соціально-економічних факторів, що стимулюють його розвиток, а від так адаптуючи оцінку джерел територіального капіталу на моделі економічного розвитку регіонів визначено проблематику оцінки людського капіталу, попри те, що аналіз демографічної ситуації та інфраструктури освіти населення за регіонами не дає змоги в повній мірі оцінити культурну компоненту чи ментальність населення того чи іншого регіону.
7. Запропоновано модель оцінки впливу територіального капіталу на соціально-економічний розвиток регіонів як поєднання аналізу матеріальних і нематеріальних факторів, взаємозалежностей, пов'язаних з комерціалізацією та факторів децентралізації, яка дозволить здійснювати системний моніторинг соціально-економічного становища регіонів із врахування факторів територіального капіталу в умовах децентралізації фінансових ресурсів, отримувати комплексну інформацію про показники соціально-економічного становища регіонів та загалом розробляти пропозиції з комплексу типових рішень та стратегічних регіональних програм розвитку, спрямованих на усунення негативних тенденцій та явищ в соціально-економічному розвитку регіонів.

Основні результати досліджень, отримані автором у ході написання розділу, опубліковані у роботах [68-75].

ВИСНОВКИ

У дисертації запропоновані теоретико-методологічні засади оцінювання нестабільності соціально-економічного розвитку регіонів та обґрунтовано практичні рекомендації щодо моделювання оцінки нестабільності розвитку територій. Результати авторських досліджень тенденцій та закономірностей соціально-економічного розвитку регіонів в умовах нестабільності дозволили відповідно до поставленої мети та завдань, зробити такі висновки й узагальнення методологічного, науково-теоретичного та прикладного характеру.

1. За результатами теоретичних досліджень наукових підходів щодо трактування сутності дефініцій «економічний розвиток» та «економічне зростання» встановлено необхідність взаємоврахування обумовленості даних понять в контексті еволюційної економічної теорії із домінантною характеристикою саме кількісних та якісних змін соціально-економічної системи в довготерміновому періоді, що дозволило сформувати компонентну структуру даних понять.
2. Визначено особливості диференціації рівня економічного розвитку слабкої та розвиненої економік в призмі інноваційного та освітнього середовищ, визначення їх взаємозв'язків. Обґрунтовано, що питання нестабільності та її зв'язку з розвитком (зростанням) безпосередньо пов'язане з зв'язком між диференціацією та економічним зростанням регіонів. Відтак, проаналізовані нелінійні динамічні моделі та базові моделі нестабільності доцільно імплементувати при аналізі соціально-економічної ситуації регіонів, при цьому найважливішою особливістю яких є еволюційний підхід до досліджуваних явищ та застосування системної перспективи.
3. Виокремлення основних недоліків Державної стратегії регіонального розвитку 2014 -2020 рр. та аналіз пропозицій до проекту Державної стратегії регіонального розвитку на період 2021-2027 роки дозволив сформулювати конструкт дослідження тенденцій соціально-економічного розвитку регіонів України за напрямками аналізування тенденцій соціальної та економічної нестабільності за регіонами України.

4. Визначено, що концепція територіальної згуртованості, яка враховує внесок територіальних факторів в процесі економічного зростання, включає конкретні просторові цілі в політику розвитку і підвищує ефективність політики зростання та розвитку з урахуванням територіальної перспективи повинна також містити категорію території як окремого фактора виробництва та/або визначальних чинників технологічного прогресу.
5. Запропоновано включити до державного регулювання, спрямованого на досягнення очікуваної територіальної корисності та підвищення соціально-економічного рівня розвитку регіонів напрямки зміцнення поліцентричної структури поселень в регіоні; заходи, спрямовані на підвищення доступності регіональних і місцевих центрів розвитку; зростання і підвищення якості надання суспільно-корисних послуг, зокрема, периферійних територій.
6. Визначено територіальний оптимум як максимізацію синергетичного використання територіальних потенціалів всіх функціональних зон регіону на заданому рівні територіальної корисності. Обґрунтовано, що модель територіального оптимуму характеризує територіальну корисність в ортодоксальному напрямку економічних наук та забезпечує функціонування територіальної згуртованості, надаючи їй утилітарного характеру. Територіальний мінімум досягається шляхом максимізації продукту всіх функціональних зон регіону (що, в свою чергу, вимагає синергічного використання їх потенціалів, в тому числі територіальних активів) на очікуваному рівні територіальної корисності.
7. Емпірична ілюстрація оптимальної територіальної моделі Західних регіонів України підтвердила важливість диференційованих преференцій з точки зору просторового розвитку для економічного зростання регіону. Найоптимальніше значення досягається в сценарії, направленому на підвищення концентрації соціальної активності економіки у Івано-Франківській області завдяки периферійним територіям.
8. Встановлено, що територіальний капітал формує унікальність кожного регіону з точки зору просторової структури та потенціалу соціально-економічних

факторів, що стимулюють його розвиток, а від так адаптуючи оцінку джерел територіального капіталу на моделі економічного розвитку регіонів визначено проблематику оцінки людського капіталу, попри те, що аналіз демографічної ситуації та інфраструктури освіти населення за регіонами не дає змоги в повній мірі оцінити культурну компоненту чи ментальність населення того чи іншого регіону.

9. Запропоновано модель оцінки впливу територіального капіталу на соціально-економічний розвиток регіонів як поєднання аналізу матеріальних і нематеріальних факторів, взаємозалежностей, пов'язаних з комерціалізацією та факторів децентралізації, яка дозволить здійснювати системний моніторинг соціально-економічного становища регіонів із врахування факторів територіального капіталу в умовах децентралізації фінансових ресурсів, отримувати комплексну інформацію про показники соціально-економічного становища регіонів та загалом розробляти пропозиції з комплексу типових рішень та стратегічних регіональних програм розвитку, спрямованих на усунення негативних тенденцій та явищ в соціально-економічному розвитку регіонів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналіз стану соціально-економічного розвитку областей та міста Києва за січень-вересень 2019 року. Режим доступу: <http://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2019/12/Analiz-sotsialno-ekonomichnogo-rozvitku-regioniv-za-sichen-veresen-2019-roku.pdf>
2. Антонюк Л. Л. Інновації: теорія, механізм розробки та комерціалізації : монографія / Антонюк Л. Л., Поручник А. М., Савчук В. С. – К. : КНЕУ, 2003. – 394 с.
3. Базилевич В.Д. Економічна теорія. Політекономія. – К.: Знання-Прес, 2004. – 614 с.
4. Беновська Л. Я. Методичні підходи до оцінки конвергентного розвитку регіонів / Л. Я. Беновська, Л. О. Павлова // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. - 2013. - Вип. 2. - С. 146-155.
5. Беновська Л.Я. Оцінка конвергентного розвитку регіонів України Економічні науки. Серія : Регіональна економіка. 2013. Вип. 10. С. 5–11.
6. Бенчмаркінг регіонального розвитку країн Східної Європи: Болгарія, Польща, Словаччина, Україна : моногр. / за наук. ред. докт. екон. наук, проф. А.І. Крисоватого та докт. екон. наук, проф. Є.В. Савельєва. – Тернопіль : ТНЕУ, 2018. – 672 с.
7. Беркут О.В. Структура та динаміка диференціації соціально-економічного розвитку регіонів України // Розвиток продуктивних сил і регіональна Економіка, 2 Випуск 6. 2017. – С. 182- 188.
8. Бицюра Ю.В. Економіка України в цифрах. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2004. – 128 с.
9. Біла С.О. Регіональний вимір соціально-економічного розвитку і засади нової регіональної політики: аналіт. доп. /С. О. Біла, О. В. Шевченко, М. О. Кушнір, В. І. Жук [та ін.]. – К.: НІСД, 2013. – 82 с.
10. Біленчук П.Д Місцеве самоврядування в Україні (муніципальне право): навч. пос. / П.Д.Біленчук, В.В Кравченко, М.В Підмогильний. - К.: Атіка, 2000. – 304 с.

11. Благун І. С. Аналіз і обґрунтування показників вимірювання нерівності в розподілі доходів / І. С. Благун, Л. І. Дмитришин // *Актуальні проблеми економіки*. - 2013. - № 4. - С. 192-201.
12. Богорад О. Д. Регіональна економіка: Словн.-довідн. / О. Д. Богорад, О. М. Тевелєв, В. М. Падалка, М. В. Підмогильний – К.: НДІСЕП, 2004. – 346 с.
13. Богорад, О. Д., Невелєв, О. М., Падалка, В. М., & Підмогильний, М. В. (2004). В Підмогильний, М. В (Ред.). *Регіональна економіка*. Київ.
14. Божидарнік Н. Регіональна асиметрія в Європейському Союзі та механізми її регулювання : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.05.01 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / Н. Божидарнік ; Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана. – К. : КНЕУ, 2007. – 20 с.
15. Бондар Л.В. Сутність понять «територіальні активи» і «територіальний капітал» як базових елементів процесу капіталізації / Л.В, Бондар // *Ефективна економіка*. – 2013. – № 4.- С. 3. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1973>
16. Бориславська О., Заверуха І., Захарченко Е., та ін. Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України / [Бориславська О., Заверуха І., Захарченко Е., та ін.]; Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO. – К. : ТОВ «Софія». – 2012. – 128 с.
17. Будаговська С., Кілієвич О., Луніна І. Мікроекономіка і макроекономіка. – К.: Основи, 1998. – 517 с.
18. Булеца Н. В., Кирлик Н. Ю. Організаційно-правове середовище процесу стимулювання соціально-економічного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації. *Ефективна економіка*. 2019. № 6. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=7116>
19. Булеца Н.В. Фіскальна децентралізація та соціально-економічний розвиток регіонів [Електронний ресурс] / Н.В. Булеца // *Ефективна економіка*. – 2015. – № 12. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4657>

20. Буркова Л. Ключ до управління: Класифікація педагогічних інновацій як елемент механізму керування інноваційним процесом в освіті / Л. Буркова // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2000. – № 1. – С. 31–37.
21. Бурматова, О.П., & Сумская, Т.В. (2007). Бюджетная децентрализация как организационная основа системы местного самоуправления. Вестник НГУ. Сер.: Соц.-эконом. науки, Т. 7, Вып. 3, 223-231.
22. Бюджетний кодекс України (2010): Верховна Рада України від 08.07.2010 р. № 2456-VI. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17/page>
23. Вакуленко В. М. Види інновацій в освіті та їх класифікація. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України 4/ 2010 Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/Vnadsps/2010_4/10vvmotk.pdf
24. Валинурова Л.С. Управление инвестиционным процессом в экономических системах: Монография. - М.: Издательство «Палеотип», - 2002.
25. Василенко В. А. Менеджмент устойчивого развития производственных систем: монография/ В. А. Василенко. - Киев: Центр учеб. лит., 2005. – 648с
26. Василенко В. Н. Экономико-правовые проблемы развития территориальных систем / В. Н. Василенко // Экономика и право. – 2010. – №1. – С. 5-10.
27. Василик, О.Д., & Павлюк, К.В. (2004). Державні фінанси України: Підручник. К.: Центр навчальної літератури.
28. Васильева, Н.Ф., & Кавура, В.Л. (2016). Модели инновационного развития экономики: зарубежный опыт реализации. Вестник Института экономических исследований, 3, 74-82.
29. Вахович І. М. Теоретичні засади дослідження територіальних асиметрій сталого розвитку / І. М. Вахович, О. Є. Табалова // Економічний форум. – 2012. – № 4. – С. 129–141.
30. Вахович І.М., Табалова О.Є. Система показників діагностики регіональних асиметрій сталого розвитку / І.М. Вахович, О.Є. Табалова // Вісник

університету банківської справи національного банку України. – 2012.– № 3(15) С. 86–91.

31. Вахович, І.М., & Денисюк, Г.Л. (2011). Концептуальні засади інвестиційного забезпечення інноваційного розвитку регіону. Актуальні проблеми економіки, 1(115), 138-144.

32. Вітковська К.В. Моніторинг диференціації доходів населення на регіональному рівні / К.В. Вітковська, А.З. Підгорний // Формування ринкових відносин в Україні. – 2013.– № 9/1(148).– С. 62–65.

33. Войчак Д. А. Підходи до моніторингу параметрів глобальної інфраструктури агропродовольчого ринку //Глобальні та національні проблеми економіки. – 2014. – №. 2. – С. 43-46.

34. Гарник О. А. Формування ефективної інноваційної моделі розвитку економіки України / О. А. Гарник // Економічні горизонти. - 2018. - № 2. - С. 12-19.

35. Гвоздецька І. В. Науково-теоретичні основи дефініції економічний розвиток / І. В. Гвоздецька // Науковий вісник Полісся. - 2016. - Вип. 2. - С. 38-44.

36. Гедз М. Й. Інноваційний розвиток регіонів України [Електронний ресурс] /М.Й.Гедз // Економіка: реалії часу. - 2014. – № 2. – С. 208 –212.

37. Геєць В. М. Нестабільність та економічне зростання / В. М. Геєць. – К. : Ін-т екон. прогноз., 2000. – 344 с.

38. Герасимчук З. В. Регіональна політика сталого розвитку: методологія формування, механізм реалізації / З. В. Герасимчук. – Луцьк : Надстир'я, 2000. – 250 с.

39. Гладкий Ю. Н. Регионоведение: учебник для студ. высш. учеб. завед. / Ю. Н. Гладкий, А. И. Чистобаев - М.: Гардарики, 2000. М. – 384 с.

40. Глуха Г.Я. Зростання національної економіки: фактори, показники, регулювання : автореф. дис. ... докт. ек. наук : спец. 08.00.01 – економічна теорія та історія економічної думки: / Г.Я. Глуха; Державний вищий навчальний заклад «Національний гірничий університет». - Дніпропетровськ, 2015. - 38 с.

41. Гриньов, В.В., Бубенко, П.Т., & Гусев, В.А. (2004). Проблеми формування інвестиційної системи в Україні. *Економіка і прогнозування*, 3, 127-138.

42. Дендринос, Муллалли (Dendrinos, D. S., Mullally, H., 1983) *Urban Evolution Studies in the Mathematical Ecology of Cities* (Oxford University Press, Oxford).
43. Денисюк В.А. Оцінка інноваційної активності економіки країн та регіонів // *Економічний часопис*.—2006.— № 1-2.—С.47-50.
44. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети: монографія / З. С. Варналін, В. Є. Воротін, В. С. Куйбіда та ін.; за ред. З. С. Варналія. – Київ: НІСД, 2007. – 768 с.
45. Державна служба статистики України. Наукова та інноваційна діяльність (1990–2016). Джерела фінансування інноваційної діяльності. Режим доступу: [http:// www.ukrstat.gov.ua/](http://www.ukrstat.gov.ua/).
46. Державна служба статистики України. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
47. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 р.»: Постанова Кабінету Міністрів України № 385 від 06.08.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
48. Дмитришин Л.І. Концептуальний підхід до моделювання просторово-структурної диференціації грошових доходів населення / Л. І. Дмитришин // *Актуальні проблеми економіки*. - 2013. - № 6. - С. 114-121.
49. Довба І. В. Теоретичні основи інноваційного розвитку регіону / І. В. Довба // *Причорноморські економічні студії*. - 2018. - Вип. 30(1). - С. 140-144.
50. Довбна І. В. Регіональний вимір інноваційного розвитку : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / І.В, Довбна ; ДВНЗ «Ужгородський національний університет» Міністерства освіти і науки України. – Ужгород, 2019. – 20 с.
51. Долішній М.І. Регіональна політика на рубежі ХХ-ХХІ століть: нові пріоритети : монографія / М.І. Долішній – Київ: Наукова думка, 2006. – 511 с.
52. Дрінь О.Я. Нестабільність зовнішнього організаційного середовища та складові його визначення [Електронний ресурс] / О.Я. Дрінь. – Режим доступу : http://conference.spkneu.org/business_strategy_2013/tezy/drin-o-y.

53. Дробінська З. Використання інноваційних технологій в контексті підготовки майбутніх педагогів / З. Дробінська // Проблеми підготовки сучасного вчителя. - 2013. - № 8(2). - С. 110-114.
54. Економічна теорія / За ред. проф. Воробйова Є.М. – К.: Харків, 2001. – 702 с.
55. Економічний енциклопедичний словник : у 2 т. Т. 1 / за ред. С. В. Мочерного. – Львів : Світ, 2005. – 616 с.
56. Євдокимова, Д. М. Державне регулювання економічного розвитку : автореф... дис. канд. екон. наук : 08.01.01 / Д. М. Євдокимова. - К., 2002. – 20 с.
57. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. Урядовий портал. Офіційний сайт: <https://www.kmu.gov.ua/news/v-osnovi-proektu-derzhavnoyi-strategiyi-regionalnogo-rozvitku-do-2027-roku-znahoditsya-lyudina-yiyi-potrebi-ta-mozhливosti-dlya-rozvitku-dmitro-zhivickij>
58. Ємець В. В. НАГРОМАДЖЕННЯ КАПІТАЛУ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01 – економічна теорія та історія економічної думки / В.В. Ємець ; Київський національний торговельно-економічний університет Міністерства освіти і науки України. – Київ, 2018. – 25 с.
59. Заблодський Б.Ф. Методологічні основи формування регіональної економічної політики / Б.Ф. Заблодський, В.І. Жовтанецький // Економіка промисловості. - 2011. - № 2-3.
60. Закон "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення освітньої діяльності у сфері вищої освіти". Режим доступу: <https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/186317.html>
61. Закон України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 № 40-IV. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text>
62. Західна О.Р. Удосконалення міжбюджетних відносин у контексті принципів бюджетної децентралізації в Україні / О.Р. Західна, Н.В. Савчук // Науковий вісник НЛТУ України. – 2012. – Вип. 22.7. – С. 190.

63. Звіт про діяльність Міністерства економічного розвитку і торгівлі України за 2017 рік. Електронний ресурс <https://me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=5ab7e1e4-e9a5-4c0c-b53a-69d1788c327a&tag=ZvitiProDiialnist>
64. Ілляшенко, С.М. (1999). Інноваційний розвиток ринкових можливостей вітчизняних підприємств в умовах перехідного періоду. Економіка, фінанси, право, 9, 4-6.
65. Ілюхіна В. В. Проблема впровадження інноваційної моделі розвитку економіки України / В. В. Ілюхіна // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право. - 2015. - Вип. 27. - С. 27-34.
66. Інфраструктура регіонів України. Пріоритети модернізації. Аналітичне дослідження// ГО «Поліський фонд міжнародних та регіональних досліджень», Фонд імені Фрідріха Еберта. - Київ, 2017. - 108 с.
67. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. М.: Эксмо, 2007. 960 с.
68. Кіцелюк У.М. Моделі впливу інноваційного середовища на диференціацію рівня економічного розвитку. Моделювання регіональної економіки. 2016. № 1.27. С. 3-14.
69. Кіцелюк У.М. Дослідження еволюційного підходу в процесі безперервної трансформації економічного зростання. Моделювання регіональної економіки. 2016. № 2.28. С. 3-13.
70. Кіцелюк У.М. Конструкт диференціації та економічного розвитку регіонів. Моделювання регіональної економіки. 2017. № 1.29. С. 512-524.
71. Кіцелюк У.М. Теоретичні моделі регіональної нестабільності: порівняльний аналіз. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2018. №6(1). С. 37-42.
72. Кіцелюк У.М. Територіалізація політики розвитку регіонів та їх диференціація в умовах нестабільності. Моделювання регіональної економіки. 2019. № 1.33. С. 60-77.
73. Романчукевич М.Й., Кіцелюк У.М. Аналіз соціально-економічного розвитку регіонів в умовах нестабільності. Бізнес Інформ. 2020. №5. – С. 136-144.

74. Kitseliuk U. Analysis of the relationships between regional economic systems and national economy. *Scientific heritage*. 2020. №47(47). P. 62-68.
75. Кіцелюк У.М. Вплив механізмів інноваційної моделі на соціально-економічний розвиток регіонів. Матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Тридцять треті економіко-правові дискусії». 27 грудня 2018 року. Львів, 2018. С. 81-83.
76. Климко Г. Н. Основи економічної теорії: політекономічний аспект : підруч. для студ. екон. спец. вищ. закл. осв. / Г. Н. Климко, В. П. Нестеренко, Л. О. Каніщенко та ін. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Вища школа, 1999. – 743 с.
77. КОВАЛЬЧУК, С. В. Інноваційний розвиток українських підприємств: реалії та перспективи. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*, 2011, 6: 7-10.
78. Козирева О.В. Концепція просторового соціально-економічного розвитку регіонів в Україні / О.В. Козирева, В.А. Євтушенко, Н.В. Демченко, С. В. Вельма // *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. №2 (23) 2017.
79. Козирева О.В. Теоретичні аспекти диференціації соціально-економічного розвитку регіонів у просторовій економіці України : автореф. дис. ... докт. екон. наук : 08.00.05 – розвиток продуктивних сил і регіональна економіка / О.В. Козирева ; Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України. – Харків : КНЕУ, 2016. – 39 с.
80. Козлова А. І. Інноваційна модель розвитку економіки України: міжнародні пріоритети / А. І. Козлова // *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. – 2012. – № 725 : Проблеми економіки та управління. – С. 125–129.
81. Колесниченко Е.А. Концепция снижения дифференциации развития национального регионального пространства : дис. ... доктора экономических наук : 08.00.05, 08.00.01 [Электронный ресурс] / Е.А. Колесниченко. – М. : РГБ, 2009. – 359 с. – Режим доступа к ресурсу: <http://www.rsl.ru>

82. Кулик А. В. Міжрегіональні відмінності валової доданої вартості в Україні / А. В. Кулик А. В. // Збірник наукових праць МННЦ ІТіС. – Київ, 2007. – Вип. 12. – С. 116-133.
83. Кулішов В.В. Макроекономіка: основи теорії і практики.–Львів: Магнолія-плюс, 2004. – 252 с.
84. Кустовська, О.В. Статистичний аналіз регіональної диференціації оплати праці в Україні / О.В. Кустовська // Демографія та соціальна економіка. – 2010.– № 2.– С. 149–159.
85. Лаптева В.В. Питання фінансування інноваційних процесів та проектів регіонального розвитку. Проблеми та перспективи розвитку інноваційної діяльності в Україні: матеріали XII Міжнародного бізнес-форуму (Київ, 22 березня 2019 р.) / відп. ред. А.А. Мазаракі – Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. – с. 87-89.
86. Латышева М.А. Аналіз факторів роста регіонального неравенства / М.А. Латышева // Вестник ВолГУ. – Сер. 9. – Вып. 8. – Ч. 1. – 2010. – С. 92–95.
87. Лещук Г. В. Просторова асиметрія інвестиційних процесів у розвитку інфраструктури регіонів України / Г. В. Лещук // Интеллект XXI. - 2017. - № 5. - С. 84-88.
88. Лещук Г.В. Механізми залучення інвестиційних ресурсів в економіку регіону / Г.В. Лещук // Наукове видання «Соціально-економічний розвиток регіонів в контексті міжнародної інтеграції» / Херсонський національний технічний університет. – Херсон : Видавництво Вишемирський В.С., 2016. – №23(12). - С. 21-25.
89. Лещук Г.В. Особливості впливу інвестиційної політики на регіональний розвиток / Г.В. Лещук // Моделювання регіональної економіки. Збірник наукових праць. – Івано-Франківськ : Плай, 2015. – № 2(26). – С. 437-445
90. Лобас М.Г. Тенденції в диференціації сучасної економічної науки / М. Г. Лобас, В. В. Россоха // АгроІнКом. – 2012. – № 1–3. – С. 25–30.
91. Лопатинський, Ю.М., & Водянка, Л.Д. (2018). Державне регулювання інноваційної діяльності: зарубіжний досвід. Інфраструктура ринку, 16. Режим доступу: http://www.market-infr.od.ua/journals/2018/16_2018_ukr/7.pdf.

92. Луніна І.О. Бюджетна децентралізація: цілі та напрями реформ / І.О. Луніна // Економіка України. – 2014. - №11. – С. 62.
93. Мала гірнича енциклопедія: в 3-х т. / за ред. В. С. Білецького. – Донецьк: Донбас, 2004. – 640 с.
94. Мамалуй О. О. Основи економічної теорії : підручник / О. О. Мамалуй, О. А. Гриценко, Л. В. Гриценко. – Київ : Юрінком Інтер, 2006. – 479 с. – ISBN 966-667-102-6.
95. Методика оцінки міжрегіонального диспропорційного розвитку [Електронний ресурс] / Ж. Г. Науменко // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2015. – № 4 (20). – С. 33-40
96. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України / Національний інститут проблем міжнародної безпеки ; За ред. А.І. Сухорукова. – Київ, 2003. – 64 с.
97. Михальниченко Г.Г. Подолання диференціації соціально-економічного розвитку регіонів України / Г.Г. Михальченко // Економічний часопис-XXI. — 2012. — № 9-10. — С. 32-35.
98. Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. Режим доступу: <http://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/regional-dev/derzhavna-rehional-na-polityka/monitorynh/monitorynh-monitorynh/osnovni-tendentsiyi-sotsialno-ekonomichnogo-rozvitku-regioniv/osnovni-pokazniki-sotsialno-ekonomichnogo-rozvitku-regioniv-7/>
99. Могиліна Л. А. Науково-теоретичні основи економічної нестабільності в контексті її впливу на фінансову безпеку підприємств / Л. А. Могиліна // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. - 2014. - Вип. 39. - С. 127-134.
100. Мочерний, С. В. (Ред.). (2002). Економічна енциклопедія (Т.2). Київ: Видавничий центр «Академія».
101. Науменко Ж.Г. Методика оцінки міжрегіонального диспропорційного розвитку. Економіка реалії часу. №4(20), 2015. С. 33-40.

102. Нежиборець В. Інноваційна інфраструктура: проблеми, перспективи, рішення. Теорія і практика інтелектуальної власності. 2007. №7. С.60-69.
103. Несен Л.М., Несен В.В., Ратушняк О.Г. Ринкове позиціонування як фактор прискорення дифузії інформації про іновачії // Режим доступу: http://vlp.com.ua/files/71_0.pdf
104. Омаров А. Е. Державне регулювання міжрегіонального співробітництва в економічній сфері: дис. канд. наук з держ. упр.: спец. 388 25.00.02 «Механізми державного управління» / А. Е. Омаров - Харків. регіон. ін.-т держ. упр. – Харків, 2009. – 214 с.
105. Освіта в Україні: базові індикатори. Інформаційно-статистичний бюлетень результатів діяльності галузі освіти у 2017/2018 н. р. // Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/nova-ukrainska-shkola/1serpkonf-informatsiyniy-byuleten.pdf>
106. Осецький В. Л. Еволюція й еволюціонізм у творчості Йозефа Шумпетера/В. Л. Осецький // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. пр.. -Чернівці:ЧНУ, 2011. т.Вип. 579/580:Економіка.-С.11-14
107. Офіційний сайт Міністерства освіти України // Режим доступу: <https://mof.gov.ua/uk/the-reform-of-education>
108. Оценка и анализ неравномерности развития регионов Украины / [Т.С. Клебанова, Л.С. Гурьянова, Т.Н. Трунова, А.Ю. Смирнова] // Актуальные проблемы экономики. – 2009. – №8. – С. 162-168.
109. Палехова В. А. Макроекономіка : навчальний посібник. – 2-ге вид., доп. та перероб. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2005. – 304 с.
110. Панасюк Б. Деякі підходи до прогнозування науково-технічної та інноваційної сфер [Текст] / Б. Панасюк // Економіка України. – 1999. – № 3. – С. 16.
111. Парсонс Т. Система современных обществ / Т. Парсонс ; под ред. М. С. Ковалевой. – М. : Аспект Пресс, 1997. – 270 с.
112. Петровский, А.Б., Проничкин С.В., Стернин, М.Ю., & Шепелёв, Г.И. (2018). Национальная инновационная система США: характеристики, особенности, пути развития. Научные ведомости БелГУ, 2 Т.45. Взято з

<https://cyberleninka.ru/article/n/natsionalnaya-innovatsionnaya-sistema-ssha-harakteristiki-osobnosti-puti-razvitiya>

113. Поверляк Т. І. Фінансово-економічна стійкість як складова економічної стабільності підприємств / Т. І. Поверляк // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). - 2013. - № 1(3). - С. 181-186.

114. Подолян І.С. Еволюційний підхід в теоріях економічного розвитку : автореф. дис. ... канд. ек. наук : спец. 08.00.01 – економічна теорія та історія економічної думки: / І.С. Подолян; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2009. - 19 с.

115. Полтавский С.А. Дифференциация социально-экономического положения субъектов Российской Федерации и механизм ее сокращения: дисс... канд. экон. наук: 08.00.05 [Электронный ресурс] / С.А. Полтавский. – М.: РГБ, 2009. м 179 с. – Режим доступа: к ресурсу: <http://www.rsl.ru>.

116. Попович З. Економічне зростання і перспективи інноваційного розвитку // Економіка України. – 2004. - № 12.

117. Постанова Кабінету Міністрів України «Про запровадження оцінки міжрегіональної та внутрішньо регіональної диференціації соціально-економічного розвитку регіонів»: за станом на 20 травня 2009 р., № 476. [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/476-2009-п>.

118. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Методики визначення комплексної оцінки результатів соціально-економічного розвитку регіонів»: за станом на 4 лютого 2004 р., № 113. [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/113-2004-п>

119. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 р. : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.07.2006 р. № 1001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1001-2006-п>

120. Про стимулювання розвитку регіонів : Закон України від 08.09.2005 р.

№ 2850-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/annot/2850-15/>

121. Прогноз економічного і соціального розвитку України на 2020-2022 роки. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. Електронний ресурс:
file:///C:/Users/Halyna/Downloads/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B3%D0%BD%D0%BE%D0%B7_2019.pdf

122. Ревенко А. Асимметрии регіонального розвитку [Електронний ресурс] / А. Ревенко. – Режим доступу:
http://zn.ua/ECONOMICS/asimmetrii_regionalnogo_razvitiya-46662.html

123. Ревенко Д. С. Дослідження динамічної стійкості економічного зростання України (детермінований підхід) / Д. С. Ревенко // Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. Серія : Економіка і менеджмент. - 2014. - № 2. - С. 146-155.

124. Регіональна структурна політика: сучасні тенденції та нові виклики : монографія / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України» ; наук. ред. С. Л. Шульц ; С. Л. Шульц, С. Й. Вовканич, 362 С. М. Писаренко, М. В. Максимчук, О. М. Луцків, та ін.. – Львів, 2016. – 328 с.

125. Регіональний людський розвиток. Статистичний бюлетень. – К. : Державна служба статистики в Україні, 2011. – 48 с.

126. Ринкова трансформація економіки України: проблеми регулювання / За ред. Беседіна В.Ф., Музиченка А.С. – К.: НДЕІ Міністерства економіки України, 2005. – 551 с.

127. Роджерс Е. Дифузія інновацій [Текст] / Е. Роджерс. – 40 Києво-Могилянська академія, К.: 2009. – 591 с.

128. Ростецька С. І. Стабільність/нестабільність політичної системи як показник динаміки політичних конфліктів / С. І. Ростецька // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер. : Політологія. - 2011. - Т. 175, Вип. 163. - С. 68-72.

129. Рудницька О. В. Аналіз причин виникнення фінансово-економічної кризи в національній економіці [Електронний ресурс] / О. В. Рудницька. – Режим

доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Evu/2011_17_2/Rudnyts'ka.pdf. –
Бібліотека ім. Вернадського.

130. Саліхов О. Б. П'ять кроків до створення та успішної реалізації національної інноваційної стратегії. Досвід Європи / О. Б. Саліхов, О. В. Крехівський // Економіка та держава. – 2011. – № 1. – С. 9–11.

131. Саловська, Л.В. Використання статистичних методів обробки масивів даних для вимірювання диференціації рівня доходів населення / Л.В. Саловська, А.А. Олійник // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки: зб. наук. пр. – Кіровоград: КНТУ. – 2008. – № 13. – С. 332–337.

132. Сапун Л.В. Проблеми формування інноваційної моделі розвитку економіки України / Л.В. Сапун // Механізм регулювання економіки. – 2008. – № 1. – С. 212–218.

133. Свешніков С.М., Юрченко В.В., Крижановський В. І. Системний підхід до стратегічного планування регіонального розвитку. Податковий потенціал регіону. Київ, 2016. – 50 с.

134. Сімків Л.Є. Регіональна економічна політика в умовах диспропорційності економічного зростання : автореф. дис. ... докт. екон. наук : 08.00.05 – розвиток продуктивних сил і регіональна економіка / Л.Є. Сімків ; Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу. – Івано-Франківськ, 2018. – 42 с.

135. Соціально-економічний розвиток прикордонних областей в умовах дії Угоди про Асоціацію між ЄС та Україною (за результатами експертних оцінок) : науково-аналітична записка / НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України». – Львів, 2017. – 64 с.

136. Стадницький Ю.І. Дифузія технологічних інновацій: регіональний аспект // Регіональна економіка. – 2007. – № 1. – С. 169-177.

137. Стале ендегенне зростання регіонів України в умовах децентралізації: монографія / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН

України»; ред. І. З. Сторонянська. Львів, 2019. 501 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»). Режим доступу: <http://ird.gov.ua/irdp/p20190009.pdf>

138. Стасюк Г. Є. Інноваційні пріоритети регіональної освітньої політики / Г. Є. Стасюк. // Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. - 2015. - № 2. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2015_2_39.

139. Сторонянська І. З. Фінанси регіону в контексті формування конвергентної моделі регіонального розвитку / І. З. Сторонянська, М. В. Максимчук // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. - 2014. - Вип. 3. - С. 302-309. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sepspu_2014_3_33.

140. Стратегія збалансованого регіонального розвитку Вінницької області на період до 2020 року. Електронний ресурс <http://www.vin.gov.ua/invest/rehionalni-prohramy-rozvytku/624-stratehiii-zbalansovanoho-rehionalnoho-rozvytku-vinnytskoi-oblasti-na-period-do-2020-roku-nova-redaktsiia>

141. СТРАТЕГІЯ РЕФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ УКРАЇНИ НА ПЕРІОД ДО 2021 РОКУ. Електронний ресурс <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/474-2016-%D1%80#Text>

142. Стройко Т.В. Методологія моніторингу інфраструктури національної економіки в контексті глобалізації / Т.В. Стройко, І.О. Ір- тищева // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського : збірник наукових праць / за ред. І.Т. Кіщак. – Вип. 5.1 (97) – Миколаїв : МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2013. – С. 10-15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mdu.edu.ua/spaw2/uploads/files/5_12.pdf.

143. Сумароков В. Н. Государственные финансы в системе макроэкономического регулирования / В. Н. Сумароков. – М. : Финансы и статистика, 1996. – 224 с.

144. Сумська Т. Децентралізація бюджетної системи як організаційна основа системи місцевого самоврядування / Т. Сумська // Журнал європейської економіки. - 2015. - Т. 14, № 1. - С. 59-71.

145. Сухоруков А. І. Харазішвілі Ю. М. Моделювання та прогнозування соціально-економічного розвитку регіонів України: монографія. – Київ: НІСД, 2012. – 368 с.

146. Татульян М. Е. Внутрорегиональная социально-экономическая дифференциация и механизмы ее преодоления : на материалах Республики Адыгея: дис... канд. экон. наук: 08.00.05 [Электронный ресурс] / М.Е. Татульян. – М.: РГБ, 2006. – 157 с. – Режим доступа: <http://www.rsl.ru>.

147. Теории экономического развития [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.warandpeace.ru/ru/analysis/view/15588/>.

148. Територіальний розвиток та регіональна політика в Україні /НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України»; наук. редактор В.С. Кравців. – Львів, 2015. – 2446 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»).

149. Тибінка І. Я. Чинники внутрішньорегіональної соціально-економічної диференціації в сучасних економічних теоріях / І. Я. Тибінка, С.Л. Шульц // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України регіону [зб. наук. праць] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; редкол.: відп. ред. В. С. Кравців. – Львів, 2015. – Вип.1 (111). – С.25-29.

150. Тибінка І.Я. регулювання внутрішньорегіональної соціально-економічної диференціації в умовах децентралізації влади в Україні: автореф. дис. ... канд. экон. наук : 08.00.05 – розвиток продуктивних сил і регіональна економіка / І.Я. Тибінка ; ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України». – Львів : КНЕУ, 2017. – 22 с.

151. Тимченко І. О. Розвиток ресурсного потенціалу регіону в умовах нестабільності економічного середовища [Текст] / І. О. Тимченко // Сучасний менеджмент і економічний розвиток. Економіка та менеджмент в умовах кризи : матеріали постійно діючої міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 1 березня - 31 серпня 2014 р. – Суми : СумДУ, 2014.

152. Ткач С. Ключові ризики та можливості для інвесторів України з країн Європейського Союзу в умовах зони вільної торгівлі /С. Ткач. - Режим доступа: <http://ird.gov.ua/irdp/e20150605.pdf>

153. Ткачук А. Державна регіональна політика України в умовах нових викликів. Електронний ресурс <https://www.csi.org.ua/wp->

content/uploads/2015/09/%D0%94%D0%A0%D0%9F-%D0%B2-%D1%83%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%85-%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%85-%D0%B2%D0%B8%D0%BA%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D1%96%D0%B202092015.pdf

154. Томарева-Патлахова В.В. Ідентифікація впливу детермінант нестабільного середовища на реалізацію державної регіональної політики в умовах глобальних викликів / В.В. Томарева-Патлахова // Приазовський економічний вісник. – 2017. – Вип. 1 (01). – С. 70–79 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pev.kpu.zp.ua/journals/2017/1_01_uk/13.pdf

155. Тоффлер Э. Шок будущего: Пер. с англ. / Э. Тоффлер. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2002. – 557с.

156. Труфен А.О. ДИСПРОПОРЦІЇ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ (ФІНАНСОВИЙ АСПЕКТ). Науковий вісник Херсонського державного університету Випуск 20. Частина 1. 2016, с. 130-132.

157. Туманова, Е. А. Макроэкономика. Элементы продвинутого подхода : учебник / Е. А. Туманова, Л. Н. Шагас. – М. : Инфра-М, 2004. – 400 с.

158. Угланова Л. И. Роль инновационной составляющей в стратегическом управлении социально-экономическим развитием региона [Текст] / Л. И. Угланова // Инновационные процессы в области образования, науки и производства: Материалы межрегион. науч.-практ. конф. (Нижнекамск, 14 – 16 апр. 2004 г.). – Казань, 2004. – Т. 2. – С. 264 – 266.

159. Угода про виконання завдання у сфері розвитку між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки для сприяння більш прозорим та підзвітним процесам врядування за широкої участі громадян (Угода АМР США № 121-0001-АА)// [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_002-14

160. Усков, И.В. (2012). Децентрализация как основа становления финансово самостоятельных местных органов власти. Бизнес Информ, 3, 107-111.

161. Ускова Т. В. Актуальные проблемы пространственного развития / Т. В. Ускова // Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз. – 2011. – № 5 (17). – С. 170–174.
162. Федулова, Л.І. (Ред.). (2005). Інноваційний розвиток економіки: модель, система управління, державна політика. Київ: «Основа».
163. Хуторской А.В. Педагогическая инноватика – рычаг образования. Интернет-журнал “Эйдос”. 10 сентября 2005. Режим доступа: <http://eidos.ru/journal/2005/0910-19.htm>
164. Червяков І. М. Економічний розвиток, економічне зростання і фактори, які стримують економічне зростання України / І. М. Червяков // Інвестиції: практика та досвід. - 2015. - № 6. - С. 99-102.
165. Шевцова В.И. К оценке эффективности современной региональной политики Украины / В.И. Шевцова, Я.А. Шевцова. – [Електронний ресурс]. Режим доступа: www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pips/2011_2/tom2/762.pdf
166. Шовкун І. А. Моделі інноваційного розвитку : міжнародний досвід та уроки для України [Текст] / І. А. Шовкун // Проблеми науки. – 2002. – № 8. – С. 75-83.
167. Шпак А. Д. Концептуальні підходи до визначення просторової асиметрії розвитку регіонів / А. Д. Шпак // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. - 2015. - № 4(1). - С. 213-218.
168. Штулер І.Ю. Еволюція теорій економічного розвитку у сучасному вимірі знань. Глобальні та національні проблеми економіки. 2016. Вип. 9. 216-219.
169. Шумпетер Й. Теорія економічного розвитку. Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу [Текст] / Й. Шумпетер; пер [з англ.] В. Старка. – К.: Києво–Могилянська академія, 2012. – 242 с.
170. Шумпетер Й.А. История экономического анализа // Истоки: Вопросы истории народного хозяйства и экономической мысли. – М., 1989. – Вып. 1.
171. Шумпетер, Й.А. (1995). Капіталізм, соціалізм і демократія. (Ружицький, В., & Тарашук, П., Пер.). Київ: Вид-во «Основи».

172. Шутаєва, О.О. (2014). Структура та основні підходи к оцінки людського капіталу. *Культура народів Причорноморья*, 278. Т. 2, 31-34.
173. Щьокіна, Є. Ю. (2017). Регіональний вимір інноваційного розвитку суб'єктів господарювання. *Бізнесінформ*, 9, 68-72.
174. Allen, P, Strathern, M, Baldwin, JS (2006) Evolutionary drive: New understandings of change in socio-economic systems. *E:CO* 8(2): 2–19.
175. Amin, A., Thrift, N. (1992) Neo-Marshallian nodes in global networks. *International Journal of urban and Regional Research*, vol. 16 (4), s. 571–587.
176. Baldwin, J. R. and Brown, W. M. (2004). Regional manufacturing employment volatility in Canada: The effects of specialisation and trade. *Papers in Regional Science*, 83 (3), 519–541.
177. Baldwin, J.R., Brown, W.M., Viondrai, T., 2001, Dynamics of the Canadian Manufacturing Sector in Metropolitan and Rural Regions, Analytical Studies Branch – Research Paper Series, no. 169.
178. Baldwin, R.E., Forslid, R., Martin, P., Ottaviano, G., Robert-Nicoud, F. (2003) *Economic Geography and Public Policy*. Princeton: Princeton University Press.
179. Barca, F. (2009) An agenda for a reformed Cohesion Policy. A place-based approach to meeting European Union challenges and expectations Independent Report prepared at the request of Danuta Hubner, Commissioner for Regional Policy. Raport na portalu archiwalnym Komisji Europejskiej: http://ec.europa.eu/regional_policy/archive/policy/future/barca_en.htm (dostęp 1 lutego 2014).
180. Begg, I. (2011) Czy nowy paradygmat powinien zawierać ideę polityki regionalnej dla wszystkich? (w:) M. Kolczyński, P. Żuber (red.) *Nowy paradygmat rozwoju – najnowsze trendy i perspektywy polityki regionalnej*. Warszawa: Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, s. 109–124.
181. Blahun I., Dmytryshyn L., Leshuk H. Cognitive approach to analysis of investment attractiveness of the regions / I. Blahun, L. Dmytryshyn, H. Leshuk // *Науковий вісник Полісся*. – 2017. – № 4 (12). Ч. 1. – С. 171-176.

182. BLAHUN, S. I. ANALYSIS OF MODELS OF DIFFUSION PROCESSES OF INNOVATIONS ON FINANCIAL MARKETS. *Modeling of the Regional Economy*, 2015, 2.26., C. 34-40.
183. Böhme, K. (2011) Internal Summary of the Workshop on Territorial Cohesion Indicators organised by the ESPON INTERCO project 14.01.2011. ESPON INTERCO, Spatial Foresight GmbH, unpublished paper.
184. Böhme, K., Doucet, P., Komornicki, T., Zaucha, J., Świątek, D. (2011) How to Strengthen the Territorial Dimension of 'Europe 2020' and EU Cohesion Policy. Warsaw: Ministry of Regional Development.
185. Bönnte, W., Zhao, Z. (2011) Aggregate Productivity and Distribution: Evidence from the Economy (w:) W. Baumann, U. Braukmann, W. Matthes (red.) *Innovation und Internationalisierung: Festschrift für Norbert Koubek*. Wiesbaden: Gabler Verlag/Springer.
186. Bourdieu, P. (2004): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In.: Angelusz Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó. 122-137.
187. Brock, W.A. and D.S. Evans, 1989, "Small business economics", *Small Business Economics* 1 (1), 7-20.
188. Camagni, R. (2008) Regional Competitiveness: Towards a Concept of Territorial Capital (w:) R. Capello, R. Camagni, B. Chizzolini, U. Fratesi (red.) *Modelling regional Scenarios for the Enlarged Europe. European Competiveness and Global Strategies*. Berlin: Springer, s. 33–49.
189. Capello, R. (2008a) The MASST Model: A Generative Forecasting Model of regional Growth (w:) R. Capello, R. Camagni, B. Chizzolini, U. Fratesi (red.) *Modelling regional Scenarios for the Enlarged Europe. European Competiveness and Global Strategies*. Berlin: Springer, s. 85–99.
190. Capello, R. (2008b) Space and Theoretical Approaches to Regional Growth (w:) R. Capello, R. Camagni, B. Chizzolini B, U. Fratesi (red.) *Modelling regional Scenarios for the Enlarged Europe. European Competiveness and Global Strategies*. Berlin: Springer, s. 13–33.

191. Capello, R. (2009) Space, growth and development (w:) R. Capello, P. Nijkamp (red.) Handbook of regional growth and development theories. Cheltenham–Northampton: Edward Elgar Publishing, s. 33–48.
192. Chiasson G. Territorialisation / Guy Chiasson // РЕЖИМ ДОСТУПУ :http://www.dictionnaire.enap.ca/dictionnaire/docs/definitions/defintions_francais/territorialisation.pdf
193. Domański, R., 2012, Ewolucyjna gospodarka przestrzenna, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu, Poznań.
194. Edgeworth, F.Y. (1961) Mathematical Psychics: An Essay on the Application of Mathematics to the Moral Sciences. New York: A.M. Kelley.
195. ESPON (2008) Territorial Impact Package for Transport and Agricultural Policies Inception Report, Project 2013/1/6TIP TAP. Luxembourg
196. Essletzbichler, J. (2007). Diversity, stability and regional growth in the United States, 1975–2002. In K. Frenken (ed.), Applied Evolutionary Economics and Economic Geography, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, pp. 203–229.
197. European Commission (2018). European Innovation Scoreboard 2018. Retrieved from <https://ec.europa.eu/docsroom/documents/33147>
198. Ezcurra, R. (2011). Unemployment volatility and regional specialization in the European Union. *Regional Studies*, 45 (8), 1121–1137.
199. Fagerberg J., Verspagen B. Innovation, growth and economic development: have the conditions for catch-up changed, *Int. J. Technological Learning, Innovation and Development*, Vol. 1, No. 1, (2007) 13.
200. Fagerberg, J., 2004. Innovation: a guide to the literature. In: Fagerberg, J., Mowery, D.C., Nelson, R.R. (Eds.), *Oxford Handbook of Innovation*. Oxford University Press, Oxford.
201. Forslund, U.M., Johansson, B. (1995) Assessing road investments: accessibility changes, cost benefit and production effects. *Annals of Regional Science*, vol. 29, s. 155–74.
202. Fujita, M., Krugman, P., Venables, A. (1999), *The spatial economy: cities, regions, and international trade*. Cambridge–London: MIT Press.

203. Gertrude Tumpel-Gugerell and Peter Mooslechner (2003). Economic Convergence and Divergence in Europe: Growth and Regional Development in an Enlarged European Union, p. 496.
204. Global Innovation Index (n.d.). Retrieved from <http://www.globalinnovationindex.org/analysis-indicator>.
205. Gowdy, J. M. (2006). Evolutionary Theory and Economic Policy with Reference to Sustainability. *Journal of Bioeconomics*(8), 1-19.
206. Gowdy, J.M., 1985, Evolutionary Theory and Economic Theory: Some Methodological Issues, *Review of Social Economy*, vol. 43, is. 3, s. 316-324.
207. Grossman, G., Helpman, E.M. (1991a) *Innovation and Growth in the Global Economy*. Boston: MIT Press.
208. Howitt, P. (1999) Steady endogenous growth with population and R&D inputs growing. *Journal of Political Economy*, vol. 103, s. 715–730.
209. Jacobs, J. (1969) *The Economy of Cities*. Nowy Jork: Random House, Vintage.
210. Jürgen Essletzbichler, David L. Rigby; Exploring evolutionary economic geographies, *Journal of Economic Geography*, Volume 7, Issue 5, 1 September 2007, Pages 549–571. Retrieved from <https://doi.org/10.1093/jeg/lbm022>
211. Loveman, G. and W. Sengenberger, 1991, The re-emergence of small-scale production; an international comparison, *Small Business Economics* 3 (1), 1-37.
212. Magro E., Wilson J.R., 2013. Complex innovation policy systems: Towards an evaluation mix, *Research Policy*, Vol 42, issue 9, pp. 1647-1656.
213. Malizia, E. E. and Ke, S. (1993). The influence of economic diversity on unemployment and stability. *Journal of Regional Science*, 33 (2), 221–235.
214. Markowski, T. (2008) *Teoretyczne podstawy rozwoju lokalnego i regionalnego (w:) Z. Strzelecki (red.) Gospodarka regionalna i lokalna*. Warszawa.
215. Marshall, A. (1890) *Principles of Economics*. London: Macmillan.
216. Masgrave, R.A. (1959). *The Theory of Public Finance*. London: McGraw-Hill Book Company, Inc. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/2227672>

217. Minerva, A.G., Ottaviano, G. (2009) Endogenous growth theories: agglomeration benefits and transportation costs (w:) R. Capello, P. Nijkamp (red.) *Handbook of regional growth and development theories*. Cheltenham, Northampton: Edwar Elgar Publishing, s. 86–97.
218. Molle, W., Cappellin, R. (1988) *Regional impact of Community policies*. Avebury: Aldershot.
219. Munger, M.C., Munger K.M. (2015) *Choosing in Groups*. New York: Cambridge University Press.
220. Oates, W.E. (1972). *Fiscal Federalism*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
221. Own edition based on OECD 2001: 15-27. (OECD (2001): Territorial Outlook. Paris, OECD). / цитовано по Tóth T. Concepts of the territorial capital a területitőke koncepciói
222. Pareto, V. (1906/1966) *Le manuel d'économie politique*. 4th ed. Oeuvres complètes, vol. 7. Geneva: Droz
223. Porter, M.E. (1990) *Competitive Advantage of Nations*. Nowy Jork: Free Press.
224. R&d Magazine (2018). Global r&d funding forecast. Retrieved from https://digital.rdmag.com/researchanddevelopment/2018_global_r_d_funding_forecast?pg=1#pg1
225. Ray, G., T. R. Lakshmanan, and W. P. Anderson. 2001. "Increasing Returns to Scale in Affluent Knowledge-rich Economies." *Growth and Change* 32 (4): 491–510.
226. Regional disparities in regional development of the Czech Republic / [A. Kutscheraueratal, H. Fachinelli, M. Hučka, others] / [Электронный ресурс] / Technical University of Ostrava. – Ostrava. – 2010. – P. 120 – Retrieved from: http://disparity.idealnihosting.cz/edice_cd/cd11_regdis_mono_angl/pdf/Regional%20disparities.pdf.
227. Regional Innovation Scoreboard 2014, European Commission [Электронный ресурс] – Retrieved from: http://ec.europa.eu/news/pdf/2014_regional_union_scoreboard_en.pdf

228. Romer, P.M. (1986) Increasing Returns and Long-Run Growth, *Journal of Political Economy*, vol. 94, s. 1002–1037.
229. Romer, P.M. (1990) Endogenous Technological Change. *Journal of Political Economy*, vol. 98, s. S71–S102.
230. Schumpeter J.A. *Business Cycles: A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process* 2 vols. New York: Me Graw-Hill.
231. Segerstrom, P.S., Anant, T.C., Dinopoulos, E. (1990) A Schumpeterian model of the product life cycle. *The American Economic Review*, vol. 80(5), s. 1077–1091.
232. Sen, A. (1988) The concept of development (w:) H. Chenery, T.N. Srinivasan (red.) *Handbook of Development Economics*, vol. I. Amsterdam: Elsevier Science Publishers B.V.
233. Silver Harold. *Managing to Innovate in Higher Education / Harold Silver // British Journal of Educational Studies*. – 1999. – Vol. 47. – P. 145 – 156.
234. Simon, C., & Nardinelli, C. (1992). Does industrial diversity always reduce unemployment? Evidence from the Great Depression and after. *Economic Inquiry*, 30, 384–397.
235. Soete L., 2011. Regions and innovation policies: the way forward, in *Regions and Innovation Policy, OECD Reviews of Regional Innovation*, OECD Publishing.
236. Solow, R.M. (1956) A Contribution to the Theory of Economic Growth. *Quarterly Journal of Economics*, vol. 70(1), s. 65–94.
237. Stiglitz, J.E. (2012) *Ekonomia sektora publicznego*. Warszawa: WN PWN.
238. Swan, T.W. (1956) Economic Growth and Capital Accumulation. *Economic Record*, vol. 32, s. 334–361.
239. Szlachta, J. (1996) Główne problemy polityki rozwoju regionalnego Polski na przełomie XX i XXI wieku (w:) R. Broszkiewicz, B. Gruchman, Hausner J., A. Kidyba, A. Klasik, T. Kudlacz, T. Markowski, Z. Mikołajewicz, I. Pietrzyk, W. Sartorius, J. Szlachta, J. Szlanta, B. Winiarski, J. Zaucha *Strategiczne wyzwanie dla polityki rozwoju regionalnego Polski*. Warszawa: Wydawnictwo Friedrich Ebert-Stifung, s. 16–27.
240. Taylor, C.A. (1986) Spatial utility equilibrium and city size distribution in a central place system. *Journal of Urban Economics*, vol. 19, s. 1–22.

241. Tiebout, Ch. (1956). A Pure Theory of Local Expenditures. *Journal of Political Economy*, Vol. 64, 3, 416-424.
242. Tiebout, Ch. (1961). An Economic Theory of Fiscal Decentralization. *Public Finances: Sources, and Utilization*. Princeton, New Jersey. URL: <http://www.nber.org/chapters/c2273> (Last accessed: 16.04.2017).
243. Tóth, B. I. (2010): Az immateriális és területi tőke összefüggései. *Tér és Társadalom*, 1: 65-81.
244. Tóth, B. I. (2011): Changing endogenous development: the territorial capital. *Journal of Economic and Business Research*, 2: 137-151.
245. Trendle, B., 2006, Regional Economic Instability: The role of Industrial Diversification and Spatial Spillovers, *The Annals of Regional Science*, vol. 40, no 4, s. 767-778.
246. Wagner, J.E. and S.C. Deller. 1998. Measuring the effects of economic diversity on growth and stability. *Land Economics*. 74(4):541-560.
247. World Bank (2007) *World Development Indicators 07*. Washington D.C.: World Bank.
248. Zaucha, J. (2007) *Rola przestrzeni w kształtowaniu relacji gospodarczych – ekonomiczne fundamenty planowania przestrzennego w Europie Bałtyckiej*. Gdańsk: Fundacja Rozwoju Uniwersytetu Gdańskiego.

ДОДАТКИ

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації у фахових виданнях:

1. Кіцелюк У.М. Моделі впливу інноваційного середовища на диференціацію рівня економічного розвитку. Моделювання регіональної економіки. 2016. № 1.27. С. 3-14.
2. Кіцелюк У.М. Дослідження еволюційного підходу в процесі безперервної трансформації економічного зростання. Моделювання регіональної економіки. 2016. № 2.28. С. 3-13.
3. Кіцелюк У.М. Конструкт диференціації та економічного розвитку регіонів. Моделювання регіональної економіки. 2017. № 1.29. С. 512-524.
4. Кіцелюк У.М. Теоретичні моделі регіональної нестабільності: порівняльний аналіз. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2018. №6(1). С. 37-42.
5. Кіцелюк У.М. Територіалізація політики розвитку регіонів та їх диференціація в умовах нестабільності. Моделювання регіональної економіки. 2019. № 1.33. С. 60-77.
6. Романчукевич М.Й., Кіцелюк У.М. Аналіз соціально-економічного розвитку регіонів в умовах нестабільності. Бізнес Інформ. 2020. №5. – С. 136-144.

Публікації в іноземних виданнях:

7. Kitseliuk U. Analysis of the relationships between regional economic systems and national economy. Scientific heritage. 2020. №47(47). P. 62-68.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Кіцелюк У.М. Вплив механізмів інноваційної моделі на соціально-економічний розвиток регіонів. Матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Тридцять треті економіко-правові дискусії». 27 грудня 2018 року. Львів, 2018. С. 81-83.
9. Засідання кафедри обліку і аудиту ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (протокол № 4 від 22 вересня 2020 р.).

Доходи населення по регіонах України, млн. грн.

	Доходи					Наявний дохід				
	2014	2015	2016	2017	2018	2014	2015	2016	2017	2018
Україна	1516768	1772016	2051331	2652082	3219518	1151656	1362599	1582293	2008278	2447785
Вінницька	49418	60923	71888	94417	112916	37812	47609	55761	71930	86233
Волинська	27986	34064	40792	53204	63741	20985	26049	31267	40043	48190
Дніпропетровська	136810	166076	188816	245778	305510	105223	127830	143861	185230	234597
Донецька	142745	117471	117735	141340	174157	113343	91388	89036	106733	133394
Житомирська	36814	45053	53684	70126	83714	27831	34799	41026	52753	63903
Закарпатська	29988	37182	44137	56568	67323	21840	28282	33812	42652	50893
Запорізька	68327	81737	96695	122759	149083	53449	63841	75910	93942	116556
Івано-Франківська	37848	47152	56418	73474	86956	28139	36689	43807	55947	66525
Київська	63342	76150	90505	117755	145715	49133	58767	69552	88379	111827
Кіровоградська	28901	35350	41875	54514	64523	21605	26750	31746	40580	48513
Луганська	56233	44157	41267	49342	60086	44124	34594	30348	35814	44532
Львівська	79378	97740	116285	152256	185963	59887	74919	89517	113883	140209
Миколаївська	36373	44275	52390	67558	81497	27362	34075	40363	51964	63109
Одеська	80438	101179	118472	153640	188312	58096	77509	93463	119505	145678
Полтавська	49928	60610	71926	92768	112856	38078	46203	54362	69116	84732
Рівненська	33314	40309	47356	61831	72819	25266	31021	36374	46846	55318
Сумська	35375	44311	52551	67287	80348	27007	34189	40014	50410	60851
Тернопільська	26892	33851	40277	52196	61684	19718	25670	29954	38224	45649
Харківська	95897	116880	135675	175850	216333	71841	87736	103509	130484	161404
Херсонська	30077	38233	44268	57144	67894	22183	29695	34913	43834	52229
Хмельницька	38853	48653	57367	73520	87254	29585	38015	44362	55848	66633
Черкаська	36694	44708	53496	69399	82043	27329	33642	39992	51304	61025
Чернівецька	22941	28316	33657	43542	51288	16798	21773	25780	32861	38801
Чернігівська	31998	38780	45716	58255	68630	24509	29871	34534	43636	51552
м.Київ	240198	288856	338083	447559	548873	159534	180513	221683	269030	346360

Продовження додаток А табл. 2.1.

	Наявний дохід у розрахунку на одну особу, грн					Реальний наявний дохід, у % до відповідного періоду попереднього року				
	2014	2015	2016	2017	2018	2014	2015	2016	2017	2018
Україна	26782,1	31803,1	37079,9	47269,7	57908,6	88,5	79,6	102,0	110,9	109,9
Вінницька	23421,7	29637,1	34931,4	45436,2	54992,0	91,2	86,1	105,9	114,9	108,6
Волинська	20137,2	24979,9	30012,5	38514,0	46475,1	90,8	82,5	106,0	112,2	108,0
Дніпропетровська	32036,2	39142,0	44365,9	57332,5	72883,4	94,0	81,1	99,2	112,8	114,8
Донецька	26234,4	21346,4	20927,0	25278,4	31888,0	75,4	55,2	83,7	103,6	110,7
Житомирська	22102,1	27801,4	32979,1	42683,9	52135,9	91,0	82,7	104,5	113,0	109,7
Закарпатська	17358,1	22456,7	26856,2	33891,1	40471,6	86,9	85,8	105,2	111,3	105,7
Запорізька	30181,8	36277,4	43461,6	54261,0	67982,5	94,1	80,4	104,6	107,9	112,0
Івано-Франківська	20356,7	26540,1	31718,9	40579,5	48367,7	86,7	86,7	105,9	112,5	107,6
Київська	28443,3	33955,6	40126,9	50664,4	63498,4	92,3	79,5	104,7	111,5	113,9
Кіровоградська	21954,1	27382,5	32744,7	42226,8	51018,0	89,8	84,4	104,7	111,2	108,3
Луганська	19788,3	15633,6	13792,7	16416,4	20618,6	67,6	54,5	78,1	103,4	111,4
Львівська	23595,2	29542,2	35325,0	44981,0	55510,7	90,2	82,0	104,7	113,2	110,7
Миколаївська	23458,5	29342,1	34970,5	45355,7	55543,9	87,4	83,6	104,5	111,9	110,2
Одеська	24242,0	32384,5	39132,1	50111,1	61165,6	83,8	88,0	104,9	110,6	109,8
Полтавська	26195,7	31996,5	37938,4	48663,0	60217,5	92,2	81,3	102,1	110,6	111,0
Рівненська	21781,0	26707,7	31294,8	40325,4	47729,1	91,5	80,9	102,9	112,4	106,2
Сумська	23938,1	30572,3	36084,4	45852,3	55934,4	90,3	84,2	101,5	109,5	108,4
Тернопільська	18400,5	24040,1	28194,7	36203,8	43512,5	86,5	85,8	103,1	111,9	108,3
Харківська	26274,0	32197,9	38196,6	48370,4	60117,7	89,8	81,5	102,9	109,1	111,0
Херсонська	20727,9	27880,0	32967,9	41695,0	50109,4	85,2	89,2	102,9	107,5	107,9
Хмельницька	22686,1	29291,9	34394,5	43638,1	52487,6	88,6	86,5	103,5	111,0	107,8
Черкаська	21760,5	26969,7	32327,2	41853,5	50292,6	89,3	82,3	104,7	111,6	107,0
Чернівецька	18475,6	23929,0	28360,8	36214,5	42850,4	85,7	87,2	105,2	113,4	107,1
Чернігівська	23093,4	28440,4	33231,3	42501,2	50895,4	85,9	79,8	101,4	110,4	106,4
м.Київ	62715,1	76513,7	92253,6	118207,6	141173,8	100,2	85,3	106,2	110,6	108,6

Додаток А.
Таблиця 2.2.

Середньомісячна заробітна плата по регіонах (у розрахунку на одного штатного працівника)

	Січень-грудень 2016 р.	Січень-грудень 2017 р.		Січень-грудень 2018 р.		Січень-жовтень 2019 р.	
	грн	грн	% до відповідного періоду попереднього року	грн	% до відповідного періоду попереднього року	грн	% до відповідного періоду попереднього року
Україна	5183	7104	137,1	8865	124,8	10306	118,9
Вінницька	4189	6121	146,1	7801	127,4	9151	120,0
Волинська	4047	5849	144,5	7324	125,2	8485	118,7
Дніпропетровська	5075	6939	136,7	8862	127,7	10588	121,8
Донецька	5989	7764	129,6	9686	124,8	11568	121,8
Житомирська	4000	5836	145,9	7372	126,3	8380	115,9
Закарпатська	4298	6355	147,9	8070	127,0	9015	114,8
Запорізька	5080	6863	135,1	8726	127,1	10292	121,0
Івано-Франківська	4202	6074	144,5	7551	124,3	8734	117,1
Київська	5229	7188	137,5	9097	126,6	10749	121,4
Кіровоградська	3974	5792	145,8	7191	124,1	8222	116,3
Луганська	4637	5862	126,4	7365	125,6	8578	118,6
Львівська	4559	6391	140,2	8001	125,2	9147	116,3
Миколаївська	4887	6709	137,3	8160	121,6	9704	122,3
Одеська	4809	6542	136,1	8011	122,5	9044	115,2
Полтавська	4621	6551	141,8	8375	127,9	9734	118,9
Рівненська	4364	6013	137,8	7469	124,2	8719	120,4
Сумська	4131	5946	143,9	7324	123,2	8456	117,5
Тернопільська	3695	5554	150,3	6969	125,5	8098	119,2
Харківська	4448	6244	140,4	7657	122,6	8931	119,4
Херсонська	4046	5842	144,5	7058	120,8	8020	116,2
Хмельницька	4043	5938	146,9	7346	123,7	8449	118,2
Черкаська	4148	6042	145,7	7478	123,8	8714	118,8
Чернівецька	3828	5621	146,9	6991	124,4	7885	117,1
Чернігівська	4002	5636	140,8	6995	124,1	8130	118,3
м.Київ	8648	11135	128,8	13542	121,6	15451	117,0

Додаток Б.

ІНФРАСТРУКТУРА ОСВІТИ НАСЕЛЕННЯ ЗА РЕГІОНАМИ УКРАЇНИ

Таблиця 2.3.

Заклади дошкільної освіти

	Кількість закладів дошкільної освіти, тис.	Кількість місць у закладах дошкільної освіти, тис.	Кількість осіб у закладах дошкільної освіти, тис.	Охоплення дітей закладами дошкільної освіти, відсотків до кількості дітей відповідного віку
2014	15,0	1077	1295	55
2015	14,8	1105	1291	55
2016	14,9	1125	1300	57
2017	14,9	1141	1304	59
2018	14,9	1156	1278	58

Таблиця 2.4.

Заклади загальної середньої освіти (на початок навчального року, тис.)

	Кількість закладів загальної середньої освіти	Кількість учнів у закладах загальної середньої освіти	З них у закладах		Випуск учнів із закладів загальної середньої освіти		Кількість вчителів у закладах загальної середньої освіти
			денних	вечірніх (змінних)	одержали свідоцтво про здобуття базової загальної середньої освіти	одержали атестат про здобуття повної загальної середньої освіти	
2013/14	19,3	4204	4150	54	411	304	508
2014/15	17,6	3757	3718	39	339	247	454
2015/16	17,3	3783	3750	33	336	229	444
2016/17	16,9	3846	3815	30	329	211	438
2017/18	16,2	3922	3894	28	329	203	440
2018/19	15,5	4042	4017	25	345	195	441

Продовження Додатку Б.
Таблиця 2.5.

Заклади професійної (професійно-технічної) освіти

	Кількість закладів професійної (професійно-технічної) освіти	Кількість учнів, слухачів у закладах професійної (професійно-технічної) освіти, тис.	Кількість осіб, прийнятих на навчання до закладів професійної (професійно-технічної) освіти, тис.	Кількість осіб, випущених із закладів професійної (професійно-технічної) освіти, тис.
2013	968	391,2	225,2	227,3
2014	814	315,6	178,0	182,0
2015	798	304,1	176,6	165,0
2016	787	285,8	157,9	152,8
2017	756	269,4	146,9	141,3
2018	736	255,0	136,6	133,5

Таблиця 2.6.

Заклади вищої освіти

	Кількість ЗВО, од		Кількість осіб у ЗВО, тис.	
	коледжі, технікуми, училища	університети, академії, інститути	коледжі, технікуми, училища	університети, академії, інститути
2013/14	478	325	329,0	1723,7
2014/15	387	277	251,3	1438,0
2015/16	371	288	230,1	1375,2
2016/17	370	287	217,3	1369,4
2017/18	372	289	208,6	1330,0
2018/19	370	282	199,9	1322,3

Додатку В.
Таблиця 2.7.

Інфраструктура закладів охорони здоров'я

	Кількість лікарняних закладів, тис.	Кількість лікарняних ліжок		Кількість лікарських амбулаторно-поліклінічних закладів, тис.	Планова ємність амбулаторно-поліклінічних закладів	
		усього, тис.	на 10 000 населення		кількість відвідувань за зміну, тис.	на 10 000 населення
2013	2,2	398	88,0	10,8	1037	229,2
2014	1,8	336	78,5	9,8	912	213,4
2015	1,8	332	78,1	10,0	912	214,2
2016	1,7	315	74,3	10,2	915	215,6
2017	1,7	309	73,1	10,4	923	218,6

Додатку Г.
Таблиця 2.8.

Валовий регіональний продукт за регіонами, млн. грн.

	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	1522657	1586915	1988544	2385367	2983882
Вінницька	36191	43990	59871	74411	92427
Волинська	20622	24195	31688	35744	51972
Дніпропетровська	152905	176540	215206	244478	313830
Донецька	164926	119983	115012	137500	166404
Житомирська	25676	29815	38425	47919	61470
Закарпатська	21400	24120	28952	32390	43043
Запорізька	54352	65968	89061	104323	130377
Івано-Франківська	33196	37643	45854	51404	63850
Київська	68931	79561	104030	128638	157043
Кіровоградська	25313	28758	38447	46021	53031
Луганська	55108	31393	23849	31356	30285
Львівська	63329	72923	94690	114842	147404
Миколаївська	32030	35408	48195	57815	69371
Одеська	69760	74934	99761	119800	149530
Полтавська	58464	69831	95867	116272	150904
Рівненська	22004	28724	35252	39469	48836
Сумська	26765	30397	41567	46287	56530
Тернопільська	18085	21676	26656	31072	40747
Харківська	85315	96596	124843	154871	187454
Херсонська	20767	23250	32215	38743	47868
Хмельницька	26426	32162	41088	48859	63882
Черкаська	33087	38466	50843	59412	73176
Чернівецька	13757	15049	18506	21239	28591
Чернігівська	24237	28156	36966	43362	56672
м.Київ	312552	357377	451700	559140	699185
м.Севастополь	11066

Додатку Г.
Таблиця 2.9.

Валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу (грн.)

	2013	2014	2015	2016	2017
Вінницька	19817	23218	30387	34310	49987
Волинська	46333	53749	65897	75396	97137
Дніпропетровська	37830	27771	26864	32318	39411
Донецька	20286	23678	30698	38520	49737
Житомирська	17044	19170	22989	25727	34202
Закарпатська	30526	37251	50609	59729	75306
Запорізька	24022	27232	33170	37220	46312
Івано- Франківська	39988	46058	60109	74216	90027
Київська	25533	29223	39356	47469	55183
Кіровоградська	24514	14079	10778	14251	13883
Луганська	24937	28731	37338	45319	58221
Львівська	27355	30357	41501	50091	60549
Миколаївська	29118	31268	41682	50159	62701
Одеська	39962	48040	66390	81145	106248
Полтавська	19003	24762	30350	33958	42038
Рівненська	23517	26943	37170	41741	51419
Сумська	16819	20228	24963	29247	38593
Тернопільська	31128	35328	45816	57150	69489
Харківська	19311	21725	30246	36585	45532
Херсонська	20165	24662	31660	37881	49916
Хмельницька	26168	30628	40759	48025	59697
Черкаська	15154	16552	20338	23365	31509
Чернівецька	22603	26530	35196	41726	55198
Чернігівська	109402	124163	155904	191736	238622
м. Київ	28765
м. Севастополь	23595

Додатку Г.
Таблиця 2.10

**Розподіл коштів ДФРР щодо фінансування програм та проектів регіонального розвитку Західних регіонів
України, тис. грн.**

2015			2016			2017			2018			2019
80%	20%	Разом	80%	20%	Разом	80%	20%	Разом	80%	20%	Разом	Разом
Львівська область												
136762,698		136762,698	142211,206	80312,570	222523,776	166561,277		166561,277	286343,884		286343,884	343042,938
Івано-Франківська область												
74 462,850	52515,357	126978,207	77 557,358	43799,859	121357,217	90682,735	59140,007	149822,742	155939,265	98836,305	254775,570	292019,491
Тернопільська область												
57 827,377	40783,093	98 610,470	59 819,743	33782,691	93 602,434	69725,704	45472,588	115198,292	119200,711	75550,939	194751,650	222475,031
Закарпатська область												
67 715,001	47756,398	115471,399	70 643,377	39895,247	110538,624	82756,082	53970,530	136726,612	142295,246	90188,550	232483,796	267167,884
Чернівецька область												
48 947,464	34520,483	83 467,947	51 040,649	28824,772	79 865,421	59713,045	38942,693	98655,738	102576,682	65014,416	167591,098	192278,364

Джерело: складено автором за даними [1]

Додатку Г.
Таблиця 2.11

Інформація щодо кількості об'єднаних територіальних громад станом на 12.11.2019 р.

№ з/п	Область	Разом	Спроможні всього, у тому числі: (гр.5+гр.6+гр.8+гр.9)	з них:						
				утворені у 2015-2018 роках,		вибори по яких не відбулися 23.12.2018	утворені у 2019 році:			
				вибори по яких проведені у 2015-2018 роках	шляхом приєднання до міст обласного значення		вибори відбулися 30.06.2019	шляхом приєднання до міст обласного значення	призначені вибори	очікують призначення виборів
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	Вінницька	46	42	35	2	3	5		3	1
2	Волинська	53	51	50			1		2	
3	Дніпропетровська	70	62	60	2	1			8	
4	Донецька	19	12	10				2	1	6
5	Житомирська	57	55	51	2		2		1	1
6	Закарпатська	16	7	6				1	9	
7	Запорізька	57	48	43	1	8	4		8	1
8	Івано-Франківська	38	32	29	1		1	1	6	
9	Київська	27	22	13	3		5	1	2	3
10	Кіровоградська	27	21	20			1		6	
11	Луганська	23	17	9		8	8		1	5
12	Львівська	41	40	40					1	
13	Миколаївська	43	41	28	1	12	12		2	

Продовження таблиці 2.11.

14	Одеська	37	32	28		3	4		5	
15	Полтавська	53	47	44	1		1	1	6	
16	Рівненська	45	36	31	1		3	1	9	
17	Сумська	38	37	29	1	4	4	3	1	
18	Тернопільська	53	49	47	2				4	
19	Харківська	23	19	16	1		1	1	4	
20	Херсонська	34	31	27	1	2	2	1	2	1
21	Хмельницька	51	47	44	1		1	1	4	
22	Черкаська	58	57	53	1		3			1
23	Чернівецька	37	35	32	1		2		2	
24	Чернігівська	50	45	37	2	5	6		5	
Всього		996	885	782	24	46	66	13	92	19

Таблиця 2.12.

Статистичні дані для виробничої функції з урахуванням індексів агломерації

<i>Регрессионная статистика</i>								
Множественный R	0,976812321							
R-квадрат	0,95416231							
Нормированный R-квадрат	0,941661121							
Стандартная ошибка	0,174858255							
Наблюдения	15							
<i>Дисперсионный анализ</i>								
	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Значимость F</i>			
Регрессия	3	7,001071272	2,33369	76,32573	1,19867E-07			
Остаток	11	0,336329505	0,030575					
Итого	14	7,337400777						
	<i>Коэффициенты</i>	<i>Стандартная ошибка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>P-Значение</i>	<i>Нижние 95%</i>	<i>Верхние 95%</i>	<i>Нижние 95,0%</i>	<i>Верхние 95,0%</i>
Y-пересечение	-2,051636734	4,580392641	-0,44792	0,662906	-12,13301296	8,029739	-12,13301296	8,029739489
Переменная X 1	1,210436782	0,084420141	14,33825	1,83E-08	1,024629304	1,396244	1,024629304	1,396244261
Переменная X 2	1,597604064	3,595769862	0,444301	0,665439	-6,316632038	9,51184	-6,316632038	9,511840165
Переменная X 3	-7,281791417	4,502506758	-1,61727	0,134111	-17,19174197	2,628159	-17,19174197	2,628159135